

Trykklett /i/ og /u/ i gammelnorsk

En studie av runematerialet etter år 1050

Alexander Kristoffersen Lykke

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, språkvitenskap
Institutt for lingvistiske og nordiske studier

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2012

Trykklett /i/ og /u/ i gammelnorsk

En studie av runematerialet etter år 1050

Alexander Kristoffersen Lykke

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, språkvitenskap

Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Høsten 2012

© Alexander Kristoffersen Lykke

2012

Trykklett /i/ og /u/ i gammelnorsk: En studie av runematerialet etter 1050

Alexander Kristoffersen Lykke

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Oslokopisten AS / Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven handler om trykklett /i/ og /u/ i gammelnorsk og vokalharmoni. Med data fra runematerialet fra Norge i perioden ca. 1050 – ca. 1400 drøfter jeg to problemstillinger:

1. I hvilken grad reguleres trykklett /i/ og /u/ i runematerialet etter reglene som har blitt generalisert for vokalharmoni, som framstilt i tabell 1?
2. I hvilken grad stemmer uttrykket for /i/ og /u/ i runematerialet med det som på grunnlag av empiriske granskinger er blitt hevdet om den geografiske utbredelsen for vokalharmoni?

Drøftinga av geografisk utbredelse er mest sentral i oppgaven, og i den sammenheng drøftes også dataenes overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni. I perspektiv av at man gjerne ser på vokalharmoni som en assimilasjon betinga av den trykksterke vokalens innsnevringsgrad, eller høyde (Hagland 2004), er reglene til /ɔ/ og [æ] vanskelige, og er ennå ikke teoretisk forklart. Videre er det enighet om at vokalharmoni har hatt utbredelse i Trøndelag, på Nordvestlandet og på Østlandet, men det har vært diskutert hvorvidt gammelnorsk fra Sørvestlandet har hatt vokalharmoni. Hægstad (1915; 1916) hevder at trykklett /i/ og /u/ skal realiseres fast som [e] og [o] i Ytre Sørvestland, og som [i] og [u] i Indre Sørvestland. Housken (1954) og Hødnebo (1984) hevder på sin side å finne vokalharmoni i manuskripter fra Ytre Sørvestland, og Pettersen (1989) mener det er vokalharmoni i et diplommateriale fra Indre Sørvestland. Jeg argumenterer for at runematerialet er godt egna til å drøfte problemstillingene, siden det er uavhengig av manuskriptmaterialet. Det er også en fordel at runeinnskrifter er originaltekster. Runematerialet har dessuten ikke blitt brukt tidligere for å granske vokalharmoni (med unntak av materialet fra Bergen).

Jeg kommer fram til at et vokalharmonisk system er det som har sterkest basis i runematerialet i alle de regionene der det er forventet, med unntak av Opplandene (Nord-Østlandet). Runematerialet fra Ytre Sørvestland er tvetydig, mens materialet fra Indre Sørvestland viser vokalharmonisk distribusjon av /i/ og /u/. Tendensene i dataene fra Ytre Sørvestland passer ikke med noe som har blitt skrevet tidligere, mens runematerialet tyder på at Pettersen syn om at man skal ha hatt vokalharmoni i Indre Sørvestland stemmer.

Blant formene med trykksterk /ɔ/ er det en liten overvekt av former med trykklett [u], mens former der trykksterk /e/ uttrykkes <æ> har en merkbar preferanse for trykklett [i]. Et visst antall former har /a/ fulgt av trykklett [i], også i regionene som synes å ha vokalharmoni.

Jeg viser at det ofte er en koronal konsonant mellom vokalene når /a/ følges av [i], og argumenterer for at også konsonantiske omgivelser kan ha innvirkning. I runematerialet er det likevel ganske tydelig at den trykksterke vokals innsnevring (høyde) er vesentlig for realiseringa av trykklett /i/ og /u/.

Forord

Å skrive masteroppgave er en prøvelse, ikke bare i det faglige, og jeg har mange å takke for at denne oppgaven nå er ferdig. Først og fremst vil jeg takke veilederne mine, Terje Spurkland og Nina G. Garmann. Dere har til sammen svar på det meste, og har begge vist svært stor interesse for dette prosjektet helt fra begynnelsen! Så engasjerte veiledere, er det ikke alle som har, og jeg er glad for at det er akkurat dere som har hjulpet meg på veien. Takk også til Hans-Olav Enger for de to seminardagene på Granavollen som kulminerte i at jeg omsider bestemte meg for hva jeg skulle skrive om. Jeg vil også takke min venn og kollega Piotr Garbacz, som har tatt seg tid til å lese mesteparten av det jeg har skrevet. Du har vært en god rådgiver og en stor hjelp, både faglig og generelt, og våre samtaler om språkhistorie og etymologi har vært blant det som har hjulpet meg å huske at jeg virkelig elsker språk og alt som har med det å gjøre! Tida vil vise hvor den indo-europeiske lesesirkelen leder.

Jeg vil også benytte anledningen til å takke alle dere som jobber på Tekstlaboratoriet ved Iln for å ha inkludert meg i et sosialt og virksomt fagmiljø. En særskilt takk til sjefene mine, Janne B. Johannesen og Kristin Hagen, for at dere har vært så forståelsesfulle, og gitt meg en studierelevant arbeidsplass i over halvparten av studietida mi! Jeg vil også takke for at jeg fikk sitte og jobbe så mye på ”hundremeterskogen” før jeg fikk fast lesesalsplass. En liten ekstra takk til Kari Kinn som hjalp meg med prosjektbeskrivelsen min da jeg ikke fikk det til.

Jeg vil også takke alle dere som kjenner meg, som har holdt ut med meg gjennom hele masterstudiet, ikke bare oppgaveskrivinga. Kanskje får jeg nå tid til å tilbringe mer tid med de vennene (det vil si alle) som har blitt nedprioritert på grunn av oppgaven. En særskilt takk til pappa, som alltid er stolt av meg, og til mamma, som klarer å vise meg hvordan man kan se litt lysere på ting, når alt virker ganske mørkt. Det er på grunn av dere to at jeg har valgt en akademisk utdanning! Kristine. Din forståelse har vært bunnløs. Jeg veit ikke om det hadde blitt noen mastergrad uten deg. Du er heller ikke verst til å korrekturlese!

Jeg har hatt flere til å korrekturlese. Takk, Carl Martin, Hege, Charlotte og Irmelin, for at dere satte av tid til det! En særskilt takk også til min personlige kartograf, Peter Hagen, som står for kartet i kapittel 3. Uten deg ville regioninndelinga vært vesentlig mindre oversiktlig!

Oppgaven er skrevet innafor det som er bokmålsnormen i 2012.

Blindern, november 2012

Alexander K. Lykke

ᐅ | ᐱ | ᐃ | ᐊ : ᐋ | • | ᐆ : ᐇ ᐈ | ᐉ : * | ᐊ : ᐍ | ᐎ * | ᐏ ᐑ • ᐒ

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstillingene	1
1.2	Vokalharmoni	1
1.3	Norrønt språk: Periodeavgrensning, trykk og vokalsystem.....	3
1.4	Oppgavens mål	4
2	Forskningsoversyn	6
2.1	Marius Hægstad og gammelnorsk dialektgeografi.....	6
2.2	Trøndelag og vokalharmoni.....	7
2.3	Østlandsk og vokalharmoni	11
2.3.1	Opplandene	12
2.3.2	Sør-Østlandet	15
2.4	Nordvestlandet og vokalharmoni.....	16
2.5	Sørvestlandet og vokalharmoni	17
2.5.1	Ytre Sørvestland	20
2.5.2	Indre Sørvestland	23
2.5.3	Vokalharmoni i runeinnskrifter fra Bryggen i Bergen	26
3	Teori og Metode	29
3.1	Runeinnskrifter kontra manuskripter som kilder.....	29
3.2	Materialutvalg.....	32
3.2.1	Vokalharmoni og ordstruktur.....	36
3.3	Framstilling og analyse av materialet.....	37
3.3.1	Fonologisk fortolkningsmetode	40
3.3.2	Fonemet /e/	40
3.3.3	Diakroni, synkroni og problemer med datering	42
3.4	Vokalharmoni som assimilasjon.....	43
3.5	Regioninndeling.....	44
3.5.1	Regioninndelingas grunnlag	45
3.5.2	Trøndelag	48
3.5.3	Opplandene	48
3.5.4	Sør-Østlandet	48
3.5.5	Midtlandet.....	49
3.5.6	Nordvestlandet	50
3.5.7	Ytre Sørvestland	50
3.5.8	Indre Sørvestland	52

4	Dataframlegg	54
4.1	Generelt	54
4.2	Trøndelag	54
4.2.1	Særegne innskifter	54
4.2.2	Tostavelsesformer	57
4.3	Opplandene	58
4.3.1	Særegne innskifter	58
4.3.2	Tostavelsesformer	60
4.4	Sør-Østlandet	61
4.4.1	Særegne innskifter	61
4.4.2	Tostavelsesformer	63
4.5	Midtlandet	64
4.5.1	Særegne innskifter	64
4.5.2	Tostavelsesformer	66
4.6	Nordvestlandet	67
4.6.1	Særegne innskifter	67
4.6.2	Tostavelsesformer	68
4.7	Ytre Sørvestland	69
4.7.1	Særegne innskifter	69
4.7.2	Tostavelsesformer	70
4.8	Indre Sørvestland	71
4.8.1	Særegne innskifter	71
4.8.2	Tostavelsesformer	74
5	Analyse	75
5.1	Generelt	75
5.2	Trøndelag	76
5.2.1	Belegg med trykksterk /e/	77
5.2.2	Trøndelag: Sammenfatning	78
5.3	Opplandene	79
5.3.1	Belegg med trykksterk /e/	81
5.3.2	Opplandene: Sammenfatning	83
5.4	Sør-Østlandet	85
5.4.1	Belegg med trykksterk /e/	86
5.4.2	Sør-Østlandet: Sammenfatning	86
5.5	Midtlandet	88
5.5.1	Belegg med trykksterk /e/	88
5.5.2	Midtlandet: Sammenfatning	89

5.6	Nordvestlandet.....	90
5.6.1	Belegg med trykksterk /e/	91
5.6.2	Nordvestlandet: Sammenfatning.....	92
5.7	Ytre Sørvestland	93
5.7.1	Belegg med trykksterk /e/	94
5.7.2	Ytre Sørvestland: Sammenfatning	94
5.7.3	Rogaland.....	97
5.8	Indre Sørvestland	99
5.8.1	Belegg med trykksterk /e/	100
5.8.2	Runematerialets proveniens og Hægstads inndeling.....	101
5.8.3	Indre Sørvestland: Sammenfatning.....	102
6	Konklusjoner og perspektiv	103
6.1	Problemstilling nr. 2: Den geografiske utbredelsen til vokalharmoni.....	103
6.2	Problemstilling nr. 1: Runedataenes overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni.....	104
6.2.1	Perspektiv	108
	Litteraturliste	110
	Appendiks – Dataoversikt	115

Tabell 1: Reglene for vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler	1
Tabell 2: Det trykksterke vokalsystemet i norrønt	4
Kart: Regioninndeling	47
Tabell 3: Former med trykklett /i/ fra Trøndelag	58
Tabell 4: Former med trykklett /u/ fra Trøndelag	58
Tabell 5: Former med trykklett /i/ fra Opplandene	60
Tabell 6: Former med trykklett /u/ fra Opplandene	60
Tabell 6: Former med trykklett /i/ fra Sør-Østlandet	63
Tabell 7: Former med trykklett /u/ fra Sør-Østlandet.....	63
Tabell 8: Former med trykklett /i/ fra Midtlandet	66
Tabell 9: Former med trykklett /u/ fra Midtlandet	66
Tabell 10: Former med trykklett /i/ fra Nordvestlandet	68
Tabell 11: Former med trykklett /u/ fra Nordvestlandet	68
Tabell 12: Former med trykklett /i/ fra Ytre Sørvestland.....	70
Tabell 13: Former med trykklett /u/ fra Ytre Sørvestland.....	70
Tabell 14: Former med trykklett /i/ fra Indre Sørvestland	74
Tabell 15: Former med trykklett /u/ fra Indre Sørvestland	74
Tabell 16: Reglene for vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler	75
Tabell 17: Fortolkning av tostavellesformer fra Trøndelag.....	76
Tabell 18: Former med trykksterk /e/ fra Trøndelag.....	77
Tabell 19: Fortolkning av tostavellesformer fra Opplandene	79
Tabell 20: Former med trykksterk /e/ fra Opplandene	83
Tabell 21: Fortolkning av tostavellesformer fra Sør-Østlandet	85
Tabell 22: Former trykksterk /e/ fra Sør-Østlandet	86
Tabell 23: Fortolkning av tostavellesformer fra Midtlandet.....	88
Tabell 24: Former med trykksterk /e/ fra Midtlandet.....	89
Tabell 25: Fortolkning av tostavellesformer fra Nordvestlandet.....	90
Tabell 26: Former trykksterk /e/ fra Nordvestlandet.....	92
Tabell 27: Fortolkning av tostavellesformer fra Ytre Sørvestland	93
Tabell 28: Former trykksterk /e/ fra Ytre Sørvestland	94
Tabell 29: Fortolkning av samtlige tostavellesformer fra Rogaland	98
Tabell 30: Fortolkning av tostavellesformer fra Indre Sørvestland	99
Tabell 31: Former med trykksterk /e/ fra Indre Sørvestland	101

1 Innledning

1.1 Problemstillingene

Denne oppgaven handler om vokalharmoni i gammelnorsk. Ved å gjøre en analyse av runematerialet fra perioden ca. 1050–ca. 1400 fra hele Norge, unntatt Bergen, skal jeg forsøke å ta rede på om trykklett /i/ og /u/ i runeinnskriftene er distribuert etter samme regler som de som er generalisert på grunnlag av det gammelnorske manuskriptmaterialet (Hagland 2004: 390–391). Oppgaven forsøker videre å bidra til forskningsdebatten om vokalharmoniens geografiske utbredelse i Norge i siste halvpart av den norrøne perioden. Jeg skal altså drøfte disse problemstillingene:

1. I hvilken grad reguleres trykklett /i/ og /u/ i runematerialet etter reglene som har blitt generalisert for vokalharmoni, som framstilt i tabell 1?
2. I hvilken grad stemmer uttrykket for /i/ og /u/ i runematerialet med det som på grunnlag av empiriske granskinger er blitt hevda om den geografiske utbredelsen for vokalharmoni?

1.2 Vokalharmoni

Reglene for vokalharmonisk distribusjon av trykklett /i/ og /u/ som man observerer i manuskripter kan framstilles slik ifølge Jan Ragnar Hagland (2004: 390–391):

Tabell 1: Reglene for vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler

Trykksterk innsnevringsgrad	Trykksterk vokal	Trykklett vokal
[+trang]	[i, i:, y, y:, u, u:, ei, øy, au]	[i], [u]
[+halvåpen]	[e, e:, ø, ø:, o, o:]	[e], [o]
[+åpen]	[ɔ:, æ:]	[e], [o]
[+åpen]	[ɑ, ɔ]	[e], [u]
[+åpen]	[æ]	[i], [o]

Hagland skriver i *Handbok for norrøn filologi* at vokalharmoni er ”det vi kallar ein progressiv fjernassimilasjon.” (Hagland 2004: 389–390). I en progressiv fjernassimilasjon mellom vokaler, påvirker en foregående (ofte trykksterk) vokal i et ord artikulasjonen til en følgende

(ofte trykklett) vokal, slik at den etterfølgende vokalen blir mer artikulert lik den foregående (Kristoffersen 2005: 435–438). Vokalharmoni er en delvis assimilasjon (altså ikke total), og det er innsnevringensgraden (høyden) til den trykksterke vokalen som skal ha assimilerende virkning. De vokalharmoniske reglene for former med trykksterk /ɔ/ og [æ] er noe problematiske i lys av dette begrepet om assimilasjon (jf. 3.4).

Når det refereres til *vokalharmoniske regler* er det framstillinga av reglene for vokalharmoni i tabell 1 det henvises til. Reglene for vokalharmoni er, som nevnt, generalisert og framstilt på grunnlag av tendensene som er observert i gammelnorske manuskripter. De kunne like gjerne vært kalt *distribusjonsmønstre*. Generelt sett bruker jeg termen *regel* deskriptivt i dette arbeidet, og mener ikke med slik terminologi å postulere mentalistiske regler for talernes språkkompetanse.

I trykklette stavelser i norrønt finner man kun tre vokalfonemer. Man transkriberer dem fonemisk /i/, /u/ og /a/, og de gjengis i normalortografien som <i>, <u> og <a>. Det er forholdsvis få distinktive trekk som skiller disse trykklette vokalfonemene fra hverandre. Man regner med at disse trekkene er de kvalitative [+fremre] – [+bakre] og [+trang] – [+åpen] (Spurkland 1991: 177).¹ Kvantitative trekk spiller ikke inn, for de trykklette fonemene er i teorien alltid korte. I gammelnorsk virker den vokalharmoniske assimilasjonen bare på trykklett /i/ og /u/, og kommer til uttrykk i skrift ved at disse vokalene kan manifesteres som henholdsvis <i>/<e> og <u>/<o>.

For eksempel kan manuskriptmaterialet ha former som <lifi> *lífí* og <lifum> *lífum* i motsetning til <lofe> *lofi* og <lofom> *lofum* (Hagland 2004: 390). Slik veksling i skrift antar man har en ganske nær korrelasjon med den fonetiske realiseringa av trykklett /i/ og /u/. For å unngå sammenblanding av to ganske forskjellige størrelser vil jeg kalle det skriftlige uttrykket for et lydsegment en skriftlig *manifestering*, som er forskjellig fra en fonetisk *realisering*, som er det talespråklige uttrykket for et lydsegment. Med det strukturalistiske begrepsapparatet som anvendes her, kan man si at vokalharmoni er en kombinatorisk variasjon i trykklette stavelser som gjelder fonemene /i/ og /u/. I trykklett stilling kan /i/ altså ha allofonene [i] og [e], mens /u/ kan ha allofonene [u] og [o], og de kombinatoriske reglene antas å være de som er framstilt i tabell 1.

Vokalharmoni er ikke et fenomen som er særegent for gammelnorsk innafor det nordgermanske språkområdet i den aktuelle perioden (Hødnebø 1977). Man kan finne

¹ Jeg bruker termene *trang*, *halvåpen* og *åpen* i stedet for henholdsvis *høy*, *mellomhøy* og *lav*. Følgelig bruker jeg termen *innsnevringensgrad* for det som ofte kalles *høyde*. Se også den engelske terminologien i IPA-oversikten i *Språk: En grunnbok* (Kristoffersen, Simonsen & Sveen 2005: 567).

vokalharmoni også i gammel skånsk og vestsvensk. Trykksterk vokal ser ut til å ha en systematisk assimilerende virkning på følgende trykklett vokal i språk fra disse områdene. Distribusjonsmønstrene til den gammelnorske vokalharmonien ser derimot ut til å være forskjellige fra dem en kan observere i gammel skånsk og vest-svensk. Vokalharmoni skal ikke finnes i gammelislandsk (Haugen 2001: 39).

1.3 Norrønt språk: Periodeavgrensning, trykk og vokalsystem

Vokalharmoni forekommer allerede i noen av våre eldste overleverte håndskrifter, og har antakelig oppstått i den norrøne perioden før de eldste håndskriftene er skrevet (Seip 1955: 47). Noen vil hevde at vokalharmoni kan ha sine røtter enda lenger tilbake i språkhistorien. Det antas normalt at den norrøne perioden varer fra ca. år 700 til ca. år 1350, og man kan kalle språket i perioden fra ca. 1050 til ca. 1350 *ynge norrønt* (Haugen 2001: 17, 19). Perioden som ofte kalles *klassisk norrøn*, ca. 1100–1300, er en del av den yngre norrøne perioden. Vi har ingen overleverte manuskripter fra før 1150 (Haugen 2001: 20). Siden vi har få kilder til å granske vokalharmoni i den tidligste delen av den norrøne perioden, er det vanskelig å vite akkurat når vokalharmoni har oppstått.² Vår forskning på vokalharmoni gjelder altså den siste halvparten av den norrøne perioden.

I en undersøkelse av vokalharmoni er det viktig å være forholdsvis sikker på hvilken vokal som er trykksterk og følgelig skal ha vokalharmonisk virkning. Når man skal gjøre en fonologisk analyse er det også vesentlig å avklare hvilket lydsystem man tar utgangspunkt i. Det antatte lydsystemet utgjør nemlig grunnlaget for å gi de skriftlige dataene en fonologisk fortolkning.

Primærtrykk på rotstavelsen er i utgangspunktet et grunnleggende prosodisk trekk ved germanske språk (Fortson 2010: 68, 343). Øvrige stavelser i et ord har mindre trykk enn rotstavelsen. I norrønt er rotstavelsen svært ofte første stavelse i ordet, for norrønt har få trykklette prefikser. Leksikalske røtter i sammensetninger og enkelte avledningsformativer antar man at hadde sekundærtrykk. Alle bøyingsformativer, samt mange avledningsformativer, var trykklette (Haugen 2001: 47–48). I redegjørelser for vokalharmoni

² Runeskriften i den norrøne perioden før ca. 1050 har ikke grafeminventar til å uttrykke skille mellom [i]/[e] og [u]/[o] (jf. 3.2).

omtaler man ofte de relevante vokalene som *endelsesvokaler*. Man kan si at *endelsesvokal* egentlig er en morfologisk term, mens *trykklett vokal* er en fonologisk term. De to termene er ikke nødvendigvis helt synonyme og jeg bruker *trykklett vokal*.

Fonemsystemet framstilt i tabell 2 er det som vanligvis antas for norrønt språk slik det var i den ”klassiske” perioden. Framstillinga er i all hovedsak fra Haugen (2001: 38).

Tabell 2: Det trykksterke vokalsystemet i norrønt

	lang				kort			
	fremre		bakre		fremre		bakre	
Trang	/i:/	/y:/		/u:/	/i/	/y/		/u/
Halvåpen	/e:/	/ø:/		/o:/	/e/	/ø/		/o/
Åpen	/æ:/			/ɔ:/			/a/	/ɔ/

Det er i tillegg tre diftonger med distinktiv funksjon /ei/, /au/ og /øy/.³ I det norrøne fonemsystemet regner man altså med at det bare er distinktiv opposisjon mellom tre forskjellige innsnevringsgrader, sjøl om vokaler i naturlige språk kan ha fire forskjellige innsnevringsgrader (Bjerkan & Kristoffersen 2005: 182–186; Kristoffersen, Simonsen & Sveen 2005: 567). En fonematisk beskrivelse av et lydsystem er en abstraksjon, og tar ikke stilling til ikke-distinktive fonologiske trekk. Det er mye som tyder på at fonemet /e/ har hatt allofoniske varianter. Antakelig kan vi regne med allofonene [e] og [æ]. En allofonisk veksling mellom [e] og [æ] er vesentlig fordi det er mye som tyder på at vokalharmonien oppfører seg forskjellig etter [e] og [æ] (jf. tabell 1). I og med at man ennå ikke er sikker på de kombinatoriske reglene for ei synkron allofonisk veksling mellom [e] og [æ], vil dette kreve at former med /e/ får særskilt behandling.

1.4 Oppgavens mål

Man antar vanligvis at det var en viss dialektal variasjon i norrønt (Hagland 2004). Det var antakelig også dialektforskjeller innafor det gammelnorske språkområdet, ikke bare mellom gammelnorsk og gammelislandsk. Vokalharmoni blei i utgangspunktet sett på som et fenomen som ikke forekom i alle gammelnorske dialekter (bl. a. Hægstad 1899; 1915; 1916).

³ Siden min framstilling bygger på Haugen (2001) vil jeg holde meg til hans transkripsjonspraksis for diftongene /au/ og /øy/, som er <au> og <ey> i normalortografien. Man kunne foretrekke /ɔu/ for /au/. Fonetisk realitet kommenteres bare delvis av den fonemiske transkripsjonen, og følgelig er det ikke så vesentlig hvordan man velger å transkribere fonemene. Spurkland (1989: 20) har /ɔu/ som transkripsjon for diftongen som her transkriberes /au/. Iversen (1972: 10) har /au/.

Det har vært en viss forskningsdebatt rundt dette. Marius Hægstad hevder at vokalharmoni ikke skal forekomme i gammelnorsk fra Sørvestlandet, mens Joronn Housken (1954), Finn Hødnebo (1984) og Egil Pettersen (1989) har argumentert mot Hægstads syn. Det har ikke vært like stor uenighet rundt sjølvne reglene for vokalharmonisk distribusjon, sjøl om disse heller ikke er uproblematisk (jf. 3.5).

Nesten all tidligere forskning på vokalharmoni bygger på undersøkelser av manuskripter. Terje Spurkland (1991) redegjør for vokalharmoni i runeinnskrifter fra Bryggen i Bergen. Utover Spurklunds arbeid er ikke vokalharmoni i det gammelnorske runematerialet systematisk undersøkt tidligere. Ved å granske det øvrige runematerialet fra Norge vil jeg forsøke å komme med et bidrag til forskningsdebatten om vokalharmoniens geografiske utbredelse. En vesentlig fordel med runematerialet i denne sammenhengen er at det er forholdsvis uavhengig av manuskriptkulturens litterære tradisjon (jf. 3.1).

Spørsmålet om regional variasjon (problemstilling nr. 2) blir mest sentralt i denne oppgaven. Det skyldes at når man drøfter problemstilling nr. 2, drøfter man også i stor grad problemstilling nr. 1. En region antas å vise vokalharmonisk regulering av trykklett /i/ og /u/ dersom formene i materialet derfra ser ut til å følge de vokalharmoniske reglene i tabell 1. Dersom dataene fra en region for det meste viser et vokalharmonisk system, er det aktuelt å prøve å si noe om hva som forårsaker eventuelle avvik. Frekvente avvik er mest interessante. Denne problematikken blir da underordna problemstilling nr. 1.

Teksten er ordna slik: Forskningsoversynet (kapittel 2) drøfter hovedsakelig studier som er relevante for å si noe om regional variasjon, siden det temaet er sentralt i oppgaven. Kapittel 3 drøfter teorien og metoden som ligger til grunn for å bruke runematerialet til å si noe om vokalharmoni og dens utbredelse. Dataene legges fram uten fortolkning i kapittel 4. Analysen i kapittel 5 fortolker runedataene, sammenligner tendensene med det som framgår av forskningslitteraturen og prøver dermed å vise hva runematerialet kan si om vokalharmoniens utbredelse. Kapittel 6 forsøker å gi en konkluderende drøfting av problemstillingene og noen forslag til innfallsvinkler for framtidig forskning på vokalharmoni.

2 Forskningsoversyn

2.1 Marius Hægstad og gammelnorsk dialektgeografi

Marius Hægstad var den første som gjorde ei systematisk gransking av gammelnorske manuskripter med det formål å beskrive dialektal variasjon i den norrøne perioden. Mye av det som fortsatt er gangbar viten innen gammelnorsk dialektgeografi stammer fra hans pionerarbeid (Hagland 2004: 405). Teorien om vokalharmoni (ljodsamhøve) (Hægstad 1899: 78) og til dels hans oppfatning om at dette fenomenet var utbredt i visse deler av landet, men ikke i sørvestlandsk (Hægstad 1915; 1916), var en vesentlig bestanddel i arbeidet hans. Det var altså Hægstad som introduserte vokalharmoni som et sentralt målmerke i gammelnorsk dialektgeografi. Resultatene av Hægstads arbeid blei publisert over flere år, som deler av to separate verk *Gamalt Trøndermaal* (Hægstad 1899) og *Vestnorske maalføre fyre 1350* (Hægstad 1907; 1915; 1916; 1917; 1935; 1942). I tillegg til disse verkene, skreiv Hægstad (1909) om dialektinndeling av gammelnorsk i et forord til *Gamalnorsk Ordbok*. Det er ei av de mer helhetlige beskrivelsene hans av hvordan gammelnorsk kan deles inn i dialekter.

I sitt arbeid med gammelnorske dialekter, refererer Hægstad forholdsvis ofte til dialekttilstanden i ”vaare dagar” (f.eks. Hægstad 1915: 1). *Dialekttilstanden i våre dager* må omformuleres til *ny-norske dialektforhold* eller lignende. *Ny-norsk* blir da en samlebetegnelse for norsk talespråk etter ca. 1550 (reformasjonen i 1536 er viktig for periodeinndeling på grunn av dens påvirkning på kildesituasjonen).⁴ De ny-norske dialektene som Hægstad refererer til, må fortrinnsvis være norske dialekter slik de hadde blitt beskrevet før han ga ut sine arbeider på starten av 1900-tallet. I og med at det er ganske tradisjonelle dialekter og målmerker som beskrives i nyere oversiktsverk i dialektologi, kan man sammenholde framstillingene der med Hægstads uttalelser om ny-norske dialekter (jf. Papazian & Helleland 2005; Skjekkeland 2005).

⁴ Jeg foretrekker å bruke *ny-norsk* som en nøytral motsetning til *gammelnorsk*, framfor *moderne norsk*. *Ny-norsk* har altså ingenting å gjøre med skriftspråket *nynorsk*.

2.2 Trøndelag og vokalharmoni

Hægstad innleder sin redegjørelse om språket i gamle trøndske diplomer med to språklige trekk han finner særegne for gammelnorsk fra Trøndelag (gammeltrøndsk). Nemlig manglende markering av u-omlydsprodukt ved stående /u/, og regelrett vokalharmoni (Hægstad 1899: 14; Rindal 1979: 222). Han finner disse trekkene i det eldste overleverte diplommet fra Trøndelag (DN XIII 1, fra ca. 1200). Deretter sammenligner han dette diplommet med de øvrige diplomer fra Trøndelag i den aktuelle perioden, og finner disse trekkene så tydelig uttrykt i alle diplomer fram til ca. år 1325 at han antar at disse trekkene må ha hatt utspring i talemålet. Med dette grunnlaget utpeker han to diplomer (DN II 43 og II 87, fra henholdsvis 1298 og 1307) som typiske for gammeltrøndsk, og introduserer flere målmerker på grunnlag av dem. Et av de mer sentrale trekkene ved gammeltrøndsk for Hægstad er altså at det er en sammenheng mellom ”endingsvokalen” og ”vokalen i den ljodsterke stavingi straks i fyrevege.” (Hægstad 1899: 78). Hægstad kaller dette fenomenet for *ljodsamhøve* som er synonymt med *vokalharmoni* i gammelnorsk. Hægstads syn er utgangspunktet for oppfatninga om at Trøndelag var et kjerneområde for vokalharmonisk regulering av trykklett /i/ og /u/. Reglene han generaliserte for vokalharmoni kan framstilles slik med samme transkripsjon som han bruker sjøl (Hægstad 1899: 78–79):

<i>u, ú, i, í, y, ý, o, æ, au, æi, öy</i>	følges av	<i>i</i>
<i>o, ó, (ø), e, é, ö, ø, ó, á, a, é</i>	følges av	<i>e</i>
<i>u, ú, i, í, y, ý, o, a, æ, au, æi, öy</i>	følges av	<i>u</i>
<i>o, ó, (ø), e, é, ö, ø, ó, á, é</i>	følges av	<i>o</i>

Hægstad avgrenser sine regioner og tilhørende gamle målfører hovedsakelig på grunnlag av ny-norske dialektforhold, med sideblikk til politisk-administrative forhold i middelalderen og delvis til kildesituasjonen. Når han drøfter utbredelsen til gammelt trøndermål sier han at den er vanskelig å kommentere med de foreliggende kildene (Hægstad 1899: 22). Nesten alle kilder stammer fra Nidaros. I Trøndelags tilfelle bruker han likevel de diplomene som fins fra omkringliggende områder, til å argumentere for at grensene for det gamle trøndermålet må ha gått langs (den moderne) svenskegrensa i øst, langs Dovre i sør og mot Romsdalen i vest, slik at Nordmøre også inkluderes. Han nøyer seg med å si at gammeltrøndsk ”i alle fall hev raadt grunnen i det gamle Trøndelag.” (Hægstad 1899: 23). Han nevner det ikke i drøftinga, men dette området er bemerkelsesverdig sammenfallende

med det området der man regner de ny-norske dialektene for trøndske (Papazian & Helleland 2005: 117; Skjekkeland 2005: 167–168). Det kan altså virke som om den ny-norske dialektinndelinga har påverka avgrensinga av gammeltrøndsk, men de moderne dialektene brukes ikke som argument. Hægstad (1899: 25) ser det som sjølsagt at målet i Nidaros må ha hatt stor innvirkning på alt skrevet språk ellers i Norge i middelalderen, siden Nidaros var det kirkelige maktsentrum.

Jan Ragnar Hagland har gjort en ny granskning av det trøndske diplomaterialet fra før 1350, altså nesten det samme diplomaterialet som Hægstad tok for seg i sin studie av gammeltrøndsk (Hagland 1978). Der Hægstad bruker middelalderdiplomene som kilde til å finne den eldste forma til en nåværende talemålsdialekt, sier Hagland at det er den gammeltrøndske skriftspråksforma, slik den er overlevert i diplomene, han ønsker å finne ut noe om (Hagland 1978: 1). Han tar altså ikke stilling til den eventuelle utbredelsen til talemålsvarietet som kunne tenkes å ligge bak skriftspråket som er overlevert oss fra middelalderens Nidaros. Han kommenterer altså ikke Hægstads påstand om utbredelsen til gammeltrøndsk talemål.

Hagland har en grundigere materialkommentar enn Hægstad (1899), og forklarer nøye hvordan materialet først er utvalgt etter ikke-språklige kriterier. Diplomene Hagland gransker, stammer fra midten av 1200-tallet fram til år 1350. Flesteparten av diplomene er fra 1300-tallet. Til tross for visse forskjeller i metode kommer Hagland fram til mye av det samme som Hægstad om vokalharmoni, nemlig at trykklett /i/ og /u/ reguleres etter vokalharmoniske regler med kun få unntak. Hagland viser at frekvensen av vokalharmoniske former i diplomene fra Trøndelag faktisk er enda sterkere enn Hægstad regna med. Det skyldes at Hægstad granska diplomene etter utgaven i *Diplomatarium Norvegicum*, der forkortelsestegn ofte er oppløst uten at det er markert (Hagland 1978: 65–66; Hægstad 1899: 3). Forkortelsestegnene er også oppløst uten hensyn til eventuell vokalharmoni hos skriveren, hvilket førte til at Hægstad fant flere avvik fra vokalharmonisk distribusjon enn man vil finne dersom man fullstendig ser bort ifra formene med forkortelsestegn. Hagland har granska originalmanuskriptene.

I materialet før 1345, om man holder former med trykksterk /e/ utenom, finner Hagland vokalharmonisk distribusjon av trykklett /i/ og /u/ i 3087 av 3130 former (98,6 %) (Hagland 1978: 67).⁵ En stor del av de avvikende formene er i manifesteringer av formativen

⁵ To av de eldre diplomene, fra 1200-tallet, viser riktignok ganske mye avvik, men de er ganske isolerte i materialet, hevder Hagland (1978: 67). Det nevnes ikke om dataene fra disse to diplomene er inkludert eller ekskludert fra formantallene som oppgis.

–um (uansett funksjon).⁶ Fram til 1345 er altså diplomene ganske ensarta i vokalharmonisk regulering av /i/ og /u/, men deretter begynner man å se større avvik enn tidligere. Etter 1345 begynner flere former med <e> og <o> som ikke er vokalharmonisk distribuert å opptre. I diplomene fra etter 1345, har de enkelte tekstene mellom 7,0 % og 20,5 % avvik (Hagland 1978: 23). Alle prosentandeler hos Hagland framstilles side om side med de absolutte tallene de er basert på.⁷

Haglands påstand om økende avvik etter 1345 er blitt bestridt av Magnus Rindal (1979: 225–226). Han argumenterer for at det ikke går noe tydelig skille for vokalharmonisk regulering rundt 1345. Videre påpeker han at det er vanskelig å sette ei grense for hvor stort avviket fra vokalharmonisk distribusjon må være, før man sier at et diplom (eller et materiale) mangler vokalharmoni. Haglands argumentasjon går ut på at diplomene etter 1345 til sammen viser en større andel avvik enn diplomene fra før 1345 (Hagland 1978: 79–80).

For å kunne sammenligne dataene fra runeinnskriftene fra Trøndelag med dataene fra Haglands diplommateriale, vil jeg gå litt mer detaljert inn på Haglands redegjørelse for forholdene etter trykksterk /e/. <e> og <æ> brukes begge for å uttrykke trykksterk /e/ (Hagland 1978: 52–55). Før 1290 er det en liten tendens til fordeling av trykksterk <e> og <æ> etter språkhistorisk opphav, hvilket kan speile et eldre system med distinktivt skille mellom [e] og [æ].⁸

Det er ikke distinktivt skille mellom [e] og [æ] i Haglands materiale. Likevel mener han at det er sammenheng mellom rotvokalens språkhistoriske opphav, og hvordan trykklett /i/ og /u/ manifesteres. Han mener altså at man kan se et skille i manifestering av vokalharmoni rundt 1345. For å omgå debatten mellom Hagland og Rindal, tar jeg stilling til Haglands data fra før 1345 når jeg skal se hva han sier om vokalharmoni etter [e]/[æ]. /e/ i norrønt har flere forskjellige opphav. De to største gruppene utgjøres av opphavlig [e] (altså [e] som er videreført fra urnordisk (urn.) /e/) og av det som opprinnelig er i-omlydsproduktet av urn. kort /a/, som seinere falt sammen med [e] i fonemet /e/. For enkelhets skyld kan man referere til vokal som opphavlig er i-omlydsprodukt av urn. /a/ som [ɛ]. [ɛ] er da en abstrakt referanse som ikke tar stilling til realisering eller manifestering av i-omlydsproduktet.⁹

⁶ Jeg referer til morfologiske formativer ved å sette dem i kursiv, for eksempel *-um*.

⁷ Det er vidissene i Haglands materiale som ser ut til å vise flest avvik (Hagland 1978: 19–22).

⁸ Jeg foretrekker å si *språkhistorisk* heller enn *etymologisk* opphav, som Hagland gjør. *Etymologi* er teknisk sett vitenskapen om opprinnelsen og historien til ord.

⁹ [ɛ] er altså ikke en fonetisk transkripsjon, sjøl om jeg bruker hakeparenteser for å indikere fonetisk transkripsjon ellers.

De vokalharmoniske forholdene etter /e/ er langt mindre regelmessige enn etter øvrige trykksterke vokaler. Dette gjelder særlig når /e/ følges av /i/ (/e/ # /i/) (Hagland 1978: 67–72). Former med opphavlig trykksterk [e] har <e> for trykklett /i/ 53 av 78 ganger (67,9 %).¹⁰ Når den trykksterke vokalen er /e/ er det altså en vesentlig mindre andel former enn ellers som oppfører seg etter de antatte reglene for vokalharmoni. Hagland bemerker at mange av formene der opphavlig [e] blir fulgt av <i> ser ut til å stamme fra én enkelt skriver. Denne skriveren kan ha altså ha hatt en avvikende ortografisk praksis eller også særegen uttale. Former med trykksterk [ɛ] har trykklett <i> 190 ganger av 216 mulige (88,0 %). Når trykksterk vokal er [ɛ] er altså trykklett manifestering av <i> mer konsekvent. I tillegg bemerker Hagland (1978: 68) at i 31 av 36 tilfeller der [ɛ] følges av trykklett <e>, så står den trykksterke vokalen i forbindelse med en nasal plosiv for eksempel <sænder> eller <nese>. Former med trykksterk /e/ av annet opphav utviser en tendens til å ha <i> for trykklett /i/, men innslaget av <e> er vesentlig.

Refleksene av trykklett /u/ etter trykksterk /e/ er litt mer regelmessig fordelt i Haglands materiale enn refleksene av trykklett /i/. Opphavlig [e] følges nesten unntaksløst av <o>, uten nevneverdig diakron variasjon. Former som har trykksterk [ɛ] viser derimot en viss diakron utvikling. I diplomene opp til år 1300 følges [ɛ] av <u> 29 av 48 ganger. Det er altså en overvekt av <u> (60,4 %), men innslaget av <o> (39,6 %) er merkbart. Etter 1300, derimot, er mønsteret markant annerledes. I former med trykksterk [ɛ] har man <u> som manifestering av trykklett /u/ i bare 18 av 108 former, altså kun (16,7 %). <o> utgjør altså 90 av 108 manifesteringer (83,3 %) av trykklett /u/ etter år 1300. Hagland (1978: 74) kan altså konkludere med at etter 1300 blir /e/, uansett historisk opphav, fulgt av <o>.

Jeg vil legge til at før 1300 ser fordelinga mellom <u> og <o> etter [ɛ] ut til å være forholdsvis jevn, slik som Hagland framlegger dataene. En regel om at [ɛ] regelfast følges av [u] finner altså ingen sterk støtte i de dataene han oppgir. Hægstads regel om at trykksterk [ɛ] følges av trykklett [u] blei formulert på grunnlag av gammeltrøndske diplomer, men Haglands dataframstilling gir inntrykk av at regelen om [ɛ] # [u] ikke nødvendigvis er så sikkert fundert i det norrøne diplomaterialet fra Trøndelag.¹¹

¹⁰ Hagland (1978) oppgir ofte antall og andel avvik fra den generelle vokalharmoniske tendensen. Jeg velger å omformulere påstandene hans og oppgi andelene som følger vokalharmoniske regler, i stedet for andelene avvik.

¹¹ Det Hægstad gjengir som æ tilsvarer antakelig [ɛ].

2.3 Østlandsk og vokalharmoni

Forskere som har skrevet om språket i håndskrifter fra Østlandet, er enige om at språket i håndskriftene har vokalharmoni. Hægstad mente også at sørlig østnorsk (østlandsk) hadde vokalharmoni. Det kan man utlede fra spredte betraktninger i arbeidene hans (f.eks. Hægstad 1899: 96). Hægstad gjorde altså ikke noen helhetlig gransking av gammel østlandsk. Østlandet kan regnes som de østlige delene av Norge sør for Trøndelag (jf. avgrensinga av regionene *Opplandene* og *Sør-Østlandet* i 3.5).

Per Nyquist Grøtvedt (1938) har granska sørøstnorske diplomer i perioden 1300–1350. Han inkluderer også til dels diplomer fra Valdres (som Hægstad behandler sammen med sørvestlandske overgangsmålfører, Grøtvedt 1938: 153; Hægstad 1917: 34). Grøtvedt (1938: 159) skriver at ”De vanlige vokalharmoniske regler er fulgt; men de er ikke like fullstendig gjennomført i alle diplomer. Det er dog ikke mulig nogen steds å konstatere en vokalsvekkelse efter andre prinsipper som gir sig uttrykk i et fast system.” Han mener altså å finne vokalharmoni om enn med visse avvik, men ingen allmenn vokalreduksjon. I konklusjonen på artikkelen hevder han at vokalharmoni er i bruk i østlandske diplomer, men at man kan observere en begynnende tilbakegang (Grøtvedt 1938: 179). Man må anta at Grøtvedts påstand har bakgrunn i at han har funnet en del unntak fra vokalharmonisk distribusjon i diplommaterialet.

Grøtvedt lister videre opp de vanligste unntakene fra vokalharmonisk distribusjon i sitt materiale. /a/ har en tendens til å følges av <i>. Spesielt nevnes formene *garði*, *hafði* og *manni* (Grøtvedt 1938: 159, min normalisering), men disse kan være ment som eksempler på /a/ fulgt av <i> heller enn på former som særlig ofte har /a/ # <i>. ¹² Videre rapporteres det at bøyingsformativen -um (uansett funksjon) gjerne ikke er vokalharmonisk regulert, med en overvekt av <-um> på bekostning av vokalharmonisk distribuert <-om>. Det hender også at <-um> og <-om> veksler fritt uten vokalharmonisk styring.

Vokalbalanse gjør også et innslag i Grøtvedts materiale. I et system med vokalbalanse reduseres trykklette vokaler etter lang rotstavelse uten hensyn til trykksterk vokalkvalitet. Grøtvedt (1938: 160) kommenterer at prinsippet om vokalbalanse tidvis ser ut til å overstyre prinsippet om vokalharmoni.

¹² Jeg fortolker Grøtvedts kursiverte vokaltegn (f.eks. *a*) som en henvisning til grafemer når han omtaler vokaler i trykklett stavelse, sjøl om han i tillegg kan ha lagt en fonologisk verdi i slik referering. I trykksterk stavelse tillegger jeg ham en fonemisk fortolkning.

Grøtvedt rapporterer også at enkelte diplomer har <æ> som uttrykk for trykklett /i/, uansett trykksterk vokal. I samband med nasaler kan trykklett /i/ manifesteres <a>. I tillegg forekommer det at former med trykksterk /y/ får <y> som uttrykk for trykklett /i/. Slik manifestering kan være uttrykk for jamning. Grøtvedt mener at diplomene fra Valdres har særlig svakt uttrykk for vokalharmoni ved både trykklett /i/ og /u/. Dette kan passe med det Hægstad sier om vokalharmoni i Valdres-diplomene (1917: 37–39).

2.3.1 Opplandene

Magnus Rindal (1981) mener man bør anta en egen skrivetradisjon fra Nord-Østlandet (Opplandene) før 1350, blant annet fordi diplomene derfra har språklige særtrekk. Rindal (1981: 100–101) argumenterer for at denne normen har tette bånd til talemålet. Det impliseres da at talemålet i Opplandene i middelalderen skal sees som forskjellig fra samtidig trøndsk og sør-østlandsk. Rindals materiale er sammenfallende med deler av Grøtvedts materiale. Språket i diplomer fra Opplandene har vokalharmoni, i likhet med blant annet trøndsk. Mesteparten av unntakene er i former som har trykksterk /æ/ fulgt av <e> og <o> (jf. diskusjon av /æ/ som fonem under). Med *vokalharmoni* mener Rindal (1981: 67) ei regulering av <i> og <e> som uttrykk for trykklett /i/ og av <u> og <o> som uttrykk for trykklett /u/ etter de reglene han oppgir. Reglene hans er hovedsakelig sammenfallende med Hægstads regler (jf. 2.2).

Rindal har ingen generell oversikt over eventuell kronologisk variasjon, men hevder at variasjonen i materialet hans ikke er kronologisk betinga (Rindal 1981: 71–72). Nesten hele materialet er fra perioden 1300–1350. Der formene i Rindals materiale strider mot de vokalharmoniske reglene han opererer med, er det ofte preferanse for <e>, <o> som uttrykk for trykklett /i/ og /u/. Det virker som om Rindal (1981: 70) mener det er sannsynlig å tolke både <e> og <æ> som vokalharmonisk regelrett i posisjoner der man ville vente trykklett [e]. Rindal finner at suffikset *-lig-* ikke ser ut til å reguleres vokalharmonisk, men prøver ikke å forklare hvorfor. I en gruppe diplomer er vokalen i bestemt artikkel konsekvent manifestert <e>, men det gjelder ikke alle diplomene fra Opplandene.

Rindal (1981: 82) mener at [e] og [æ] ikke er allofoner av /e/, men jevnt over må være separate fonemer, /e/ og /æ/, i materialet han har granska. I dette tilfellet virker det som om konklusjonen hans har noe usikkert grunnlag. /æ/ er Rindals betegnelse for i-omlydsprodukt av urnordisk /a/, som tidligere har vært kalt [ɛ] her (Rindal 1981: 47). Opposisjonen han

argumenterer for, etableres ikke på grunnlag av minimale par med opposisjon i trykksterk stavelse (Rindal 1981: 50). Det er kun éi av tre grupper med diplomer som indikerer et kvalitativt skille mellom trykksterk /e/ og /æ/ ved manifesteringa av den trykksterke vokalen. Derimot tyder reguleringa av <i> og <e> etter /e/ og /æ/ på et kvalitativt skille mellom trykksterk /e/ og /æ/, mener Rindal. Jeg vil hevde at forskjellig vokalharmonisk regulering etter [e] og [æ] kan tyde på kvalitativ forskjell mellom de to vokalene, men det impliserer ikke nødvendigvis distinktiv opposisjon mellom dem.

Rindals argumentasjon for å etablere et fonem /æ/ er litt vanskelig å følge. I trykklett stavelse brukes <e> tidvis for å uttrykke /i/ og <æ> tidvis for å uttrykke /a/. Dette tyder på et opprettholdt distinktivt skille mellom trykklett /i/ og /a/ (Rindal 1981: 81).¹³ Bruk av <æ> for trykklett /a/ kan implisere en nyutvikla [æ]. Rindal antar videre at [æ] av klassisk norrønt /a/ må være et eget fonem. De minimale parene han oppgir for å vise det, er alle eksempler der <æ> for trykklett klassisk norrønt /a/ kontrasterer med <e> for trykklett /i/. Han har ingen eksempler på minimale par der bruk av <æ> og <a> uttrykker et skille mellom /æ/ og /a/. Når Rindal mener å ha etablert /æ/ som eget fonem i trykklett stavelse på denne måten, hevder han at det er sannsynlig at /æ/ er et eget fonem også i trykksterk stavelse, siden det er vanlig å ha flest forskjellige fonemer i trykksterk stavelse.

Rindal opererer med at /e/ og /æ/ i trykksterk stavelse fordeler seg etter språkhistorisk opphav. Grunnlaget for å anta et fonem /æ/ er hovedsakelig at en variant [æ] har utvikla seg fra /a/ i trykklette stavelser. Uansett hvilken fonemisk analyse man gjør, kan nok ikke endring i realiseringa av trykklett /a/ medføre at /æ/ skal ha samme distribusjon i trykksterk stavelse som [e]. Mesteparten av avvikene fra vokalharmonisk distribusjon i Rindals materiale er former der /æ/ følges av <e> og <o>. Dette kan tyde på at det har vært en fonologisk utvikling i den trykksterke stavelsen, som også kommer til uttrykk i at manifesteringa av trykklett /i/ og /u/ endrer seg. For å unngå å fortolke Rindal for mye, vil jeg likevel følge ham i hans framstilling av /e/ og /æ/ som egne fonemer når jeg gjengir drøftinga hans av vokalharmoni.

I følge Rindal (1981: 67–70) følges /æ/ oftest av <i> i materialet som helhet, men innslaget av <e> er merkbart. Han kommenterer at det ikke virker som det er kronologisk variasjon i uttrykkene for /i/ og /u/ etter trykksterk /æ/. I de fleste former der /æ/ følges av <e> kommer den trykksterke /æ/ etter en palatal konsonant eller så står den i nasale omgivelser. Det Rindal skriver, kan gi inntrykk av at trykksterk /æ/ får en annen kvalitet enn [æ] i slike

¹³ Rindal (1981: 81) opererer med tre arkefonemer i trykklett stavelse /I/, /U/ og /A/, tilsynelatende siden han mener disse fonemene har allofoner som kan identifiseres med andre trykksterke fonemer enn /i/, /u/ og /a/.

posisjoner, og at dette påvirker vokalharmonisk distribusjon. /æ/ følges oftest av <u> i diplomene fra Hamar, men oftest av <o> i diplomer fra øvrige deler av Opplandene. Det er færre diplomer fra Hamar enn fra resten av Opplandene. Variasjonen etter /æ/ ser ikke ut til være parallell til den diakrone variasjonen i distribusjonen etter [ɛ] som Hagland finner i Trøndelag (jf. 2.2). Hamardiplomene, som har /æ/ # <u>, er nemlig for det meste fra samme tid som de øvrige brevene, som har /æ/ # <o> (for datering av diplomene, se Rindal 1981: 41–42). Man må anta at /e/ følges av <e> og <o> uten noen systematiske unntak, for Rindal drøfter ikke former med trykksterk /e/ særskilt.

Rindal (1981: 10) definerer regionen *Opplandene* ganske eksakt. Opplandene hos ham er hele fylket Hedmark og hele fylket Oppland, med unntak av Valdres. I tillegg regner han med fire kommuner fra Buskerud, nemlig Ringerike, Krødsherad, Sigdal og Modum og hele dagens Akershus unntatt de sørlige kommunene Vestby, Ski, Ås, Frogn, Nesodden, Bærum og Asker.

Eyvind Fjeld Halvorsen (1989) gir en beskrivelse av endelsesvokalene i Eidsivatings kristenrett i manuskriptet OUB 317 4o.¹⁴ Manuskriptet er ikke heimfesta til Opplandene på ikke-lingvistisk grunnlag, men både manuskriptets tekstlige innhold og lingvistiske kriterier tyder sterkt på at manuskriptet har opphav på Opplandene (Halvorsen 1989: 102–104). Halvorsen kommenterer at håndskriftet har tilknytning til bispesetet på Hamar, men at skriverne nødvendigvis ikke er opplendinger. Det at skriverne nødvendigvis ikke kommer fra samme region som regionen håndskriftet heimfestes til, er ikke særegent for OUB 317 4o, men må anses som felles for alle håndskrifter som har ukjente skrivere.

Trykklett /i/ er ganske konsekvent vokalharmonisk regulert. Halvorsen (1989: 105–106) finner i granskinga av sitt materiale kun fem unntak fra regelmessig vokalharmonisk distribusjon blant ca. 300 analyserte former med trykklett /i/. De ca. 100 beleggene med trykksterk /e/ og trykklett /i/ drøfter han separat, for de er mer problematiske. Fire av de fem unntakene Halvorsen finner, er belegg der trykksterk /a/ følges av trykklett <i>, to belegg hver for *aldri* og *manni*. Jeg vil legge til at konsonanten umiddelbart i forkant av den trykklette vokalen i disse formene, som uttrykkes ved <r> og <nn>, er koronalt artikulert, hvilket kan være relevant.

¹⁴ Halvorsen (1989: 104) kaller det han beskriver for ”endelsesvokaler”, ikke ”trykklette vokaler” og heller ikke grafemer, grafer eller tilsvarende. Jeg gjengir hans data fra trykklette stavelser som grafiske data for å forsøke å opprettholde et skille mellom skrifttegn og lyd. Halvorsen tillegger håndskriftformene en viss fonologisk fortolkning, og bruker normalortografien til å referere til trykksterke vokalfonemer. Følgelig har jeg for trykksterke stavelser del gjengitt hans opplysninger med en fonemisk fortolkning.

Trykklett /u/ er også for det meste vokalharmonisk regulert (Halvorsen 1989: 108–109). Det er kun to former blant 237 som er ikke-vokalharmoniske, når man unntar former med trykksterk /e/. Disse unntakene er en form der trykksterk /ɔ/ følges av <o> som uttrykk for trykklett vokal, og én form der /ei/ følges av <o>. Det er for øvrig 53 vokalharmoniske former med /ɔ/, og 12 vokalharmoniske former med /e/. Halvorsen velger å se bort fra de åtte formene med /ɔ/ i andre stavelse og følgende trykklett /u/ i sin opptelling. Disse formene har ofte <o> for /u/ i den tredje stavelsen.

Trykksterk /e/ manifesteres som <e>, <æ> og <æi> i Halvorsens materiale, og han viser at de forskjellige skriftlige manifesteringene ikke er distribuert etter språkhistorisk opphav (Halvorsen 1989: 106–108). Han oppgir at belegg med <e> for /e/ har <i> og <e> som uttrykk for trykklett /i/ omtrent like ofte. Når /e/ skrives <æ> eller <æi> er uttrykket for trykklett /i/ alltid <i>.¹⁵ Hva /e/ fulgt av trykklett /u/ angår, har man <o> for /u/ 36 ganger og <u> for /u/ 17 ganger. Dataene utviser ingen tydelig tendens etter /e/, og heller ikke her spiller det språkhistoriske opphavet til /e/ noen rolle for manifestering av trykksterk vokal, eller dennes vokalharmoniske virkning (Halvorsen 1989: 109). Vokalharmonisk distribusjon er konsekvent etter andre trykksterke fonemer, og Halvorsen mener at den vaklinga som kan observeres etter trykksterk /e/ kan skyldes fonologiske forhold som foreløpig er ukjente for oss. Som eksempel nevner han at konsonanten eller konsonantene mellom trykksterk og trykklett vokal kan spille en rolle.

2.3.2 Sør-Østlandet

Trygve Knudsen (1967) gransker fire av de eldste diplomene fra Sør-Østlandet, for å beskrive det eldste sør-østlandske skriftspråk.¹⁶ Knudsen mener at alle diplomene har vokalharmoni, og hevder samtidig at Hægstad mente at vokalharmoni ”hører til det språkgods som minst av alt egner seg til skriftlig eksport og import.” (Knudsen 1967: 41). Knudsen ser altså ut til å mene at vokalharmoni må ha grunnlag i talemålet, og slutter videre at vokalharmoni i sør-østlandsk ikke er et språklig lån fra f.eks. trøndsk. Knudsen gransker også to eldre manuskriptfragmenter av *Konungs skuggsjá* han mener at må være sør-østlandske (RA 58 C

¹⁵ Se også Rindal (1981: 51–53) for eksempler på digrafisk staving av /e/. Mesteparten av formene med digrafisk staving av /e/ ser ut til å ha <i> som uttrykk for /i/, men Rindal nevner ikke det i drøftinga si av vokalharmoni.

¹⁶ Knudsen bruker betegnelsen *sørøstmorsk*. Det han kaller *sørøstmorsk* er det som vil kalles *sør-østlandsk* her, for Knudsens empiri er fire diplomer fra Oslo-området (jf. 3.5.4). Diplomene er DN I 3, DN I 7, DN II 5 og DN III 7.

og Ny kgl. Samling 235 g 4o). For å forklare avvikene fra vokalharmonisk distribusjon som han finner der, antar han at vokalharmoni må være en produktiv prosess, som følgelig vil bli påvirket av eventuelle endringer i den trykksterke vokalens kvalitet (Knudsen 1967: 43, 48).

2.4 Nordvestlandet og vokalharmoni

Hægstad (1907: 12–13) mente at man i gammelnorsk fra Nordvestlandet (gammel nordvestlandsk) hadde vokalharmoni med samme distribusjonsmønster som i gammeltrøndsk. Hægstad tar et ”mønsterdiplom”, DN III 122 (fra 1321), som utgangspunkt for si drøfting av språket på Nordvestlandet. Diplomet er ikke-lingvistisk heimfesta til Hundeid i Nordfjord, og er innholdsmessig knytta til Nordfjord. I tillegg finner Hægstad mange dialekttrekk i dette diplomet som han knytter til moderne nordvestlandsk. Hægstad mener følgelig at dette brevet er ”ei god prøva paa maalet i indre Nordfjord i fyrstningi av det 14de hundradaaret.”

(Hægstad 1907: 7). I dette diplomet er det eneste virkelige avvik fra vokalharmonisk distribusjon at blant sju former med [ɛ], altså det som opphavlig sett er i-omlydsproduktet av urn. /a/, har fem former <o> og to former <u> for trykklett /u/. Dette er i strid med Hægstads regler for vokalharmoni, men passer med det Hagland finner i trøndske brev fra første halvdel av 1300-tallet. Alle diplomene fra Nordvestlandet stammer fra etter 1300. Hægstad relaterer en del øvrige diplomer til mønsterdiplomet, og konkluderer blant annet med at man generelt i gammel nordvestlandsk hadde vokalharmoni, av samme type som den trøndske (Hægstad 1907: 27). Han ser altså på [ɛ] fulgt av <o> som avvik fra vokalharmonisk distribusjon.

Noen andre av diplomene fra Nordvestlandet er språklig avvikende, også med hensyn til vokalharmoni. Hægstad (1907: 28) kommenterer at DN II 279 (fra Giske, 1347) og DN II 306 (fra Giske, 1350), samt DN IV 173 (med noe usikker datering og ikke-lingvistisk heimfesting) har en del ikke-vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler. Dette tolker han som en følge av påvirkning fra et annet målføre som ikke har vokalharmoni, nemlig ”Ryfylkemaal”. Man trenger ikke nødvendigvis innføre dialektpåvirkning for å forklare manifesteringa av trykklett /i/ og /u/ i disse diplomene. Hagland mener å observere økende avvik fra vokalharmonisk distribusjon i trøndske diplomer forfatta oppimot 1350 (jf. 2.2). <e> og <o> brer seg på tvers av vokalharmoniske regler. Funnene hans kan være relevant også for DN II 279 og DN II 306, tatt i betraktning at de to diplomene dateres til hhv. 1347 og 1350.

Hægstad drøfter Romsdalen separat, og mener at denne regionen bør knyttes til resten av Nordvestlandet også i den norrøne perioden. Det er totalt fire diplomer fra Romsdalen som

er aktuelle for Hægstads drøfting. Basert på språket i to av dem, DN IX 105 (fra 1336) og DN I 285 (fra 1343) hevdes det at målet i Romsdalen i norrøn tid kan knyttes til gammel nordvestlandsk. Hægstad knytter disse to diplomene språklig til diplomene fra Fjordane. Han mener de to øvrige diplomene fra Romsdalen, DN III 147 (fra 1327) og DN II 280 (fra 1347), ikke kan knyttes språklig til Nordvestlandet. Gjennom å relatere disse to diplomene til andre ”uregelrette” nordvestlandske diplomer, hevder Hægstad at DN II 280 ganske enkelt er uregelrett med tanke på vokalharmoni, mens DN III 147 har uregelmessigheter han mener må skyldes påvirkning fra en annen dialekt, spesifikt ”Ryfylkemaal”. Grunnlaget Hægstad har for å hevde at diplomene som ikke har vokalharmoni, må være skrevet på eller være påvirket av andre målfører, er at mønsterdiplomet som han tar utgangspunkt i, DN III 122, viser vokalharmonisk distribusjon.

Hægstad (1907: 4–5) begynner si utgreiing om gammel nordvestlandsk med å gi en redegjørelse for hvilke områder som har nordvestlandske dialekter i moderne tid. Han regner med Nordfjord, Sunnfjord (til sammen Fjordane), ytre deler av Sogn, samt Jostedalen i indre Sogn, og Romsdalen lengst i nord. Deretter legger han fram hvilke diplomer som fins overlevert fra disse områdene i den gammelnorske perioden. Siden det er flest diplomer fra Fjordane, mener Hægstad at det er disse det passer best å granske. Fra de nevnte delene av Sogn er det ingen diplomer fra før 1350. Det er svært tydelig at ny-norske dialekter er vesentlig for Hægstads avgrensing av området, og han relaterer også språktrekk i middelalderdiplomene til moderne dialekttrekk i utstrakt grad. Diplommaterialet fra Nordvestlandet er langt mindre enn det vi har fra Trøndelag. Hægstad regner med 16 diplomer fra Nordvestlandet i den gammelnorske perioden. Til sammenligning definerer Hagland (1978: 14) 76 originaldiplomer (i tillegg til vidisser) fra samme periode som trøndske.

2.5 Sørvestlandet og vokalharmoni

Hægstad argumenterer gjennom hele sitt virke med gammelnorske dialekter for at store deler av sørvestlandsk ikke skal ha hatt vokalharmoni. Den store mengden sørvestlandske diplomer som har vokalharmoniske tendenser, gjennomfører vokalharmonisk distribusjon mindre konsekvent eller på en annen måte enn de trøndske (og nordvestlandske) diplomene, ifølge ham. Følgelig antar Hægstad at sørvestnorske skrivere i middelalderen har forsøkt å etterligne vokalharmonisk distribusjon i skrift etter trøndsk/nordvestlandsk forbilde uten å ha det i sitt

eget talemål. For ham forklarer denne vokalharmoniske herminga hvorfor store deler av det sørvestlandske diplomaterialet har mindre regelrett vokalharmonisk manifestering av /i/ og /u/. Han anvender samme regler for vokalharmoni på det sørvestlandske materialet som han gjør på det trøndske. Vesentlig for Hægstads syn er det også at han mener å finne støtte for at sørvestlandsk ikke kan ha hatt vokalharmoni i moderne dialekter i Rogaland og Agder (jf. bl. a. Hægstad 1899: 96–97).

Hægstad (1899: 3; 1907: 1) legger stor vekt på Nidaros som kultursentrum i den norrøne perioden. På Vestlandet omtaler han mange kultursentra, men hevder at ingen var så dominerende som Nidaros var for Trøndelag og omegn. På Vestlandet var Bergen viktigst, men Stavanger var også et viktig kirkelig sentrum på grunn av bispesetet. I tillegg mener han at Selje kloster i Nordfjord og Lyse kloster i Sunnhordland ”maa ha vore vyrdande kulturstader.” (Hægstad 1907: 1). Han mener skriftkulturen fra Nidaros må ha hatt forholdsvis stor påvirkningskraft på skriftkulturen i de forskjellige skrivesentra på Vestlandet. Slik Hægstad ser det, var det altså flere svakere kultursentrum på Vestlandet, mens Trøndelag bare hadde Nidaros. Det mener han kan ha ført til at de enkelte lokale målførene, og skrifttradisjonene, på Vestlandet var mer mottakelige for påvirkning fra Nidaros. Ifølge Hægstad er det altså den sosiokulturelle posisjonen til Nidaros som ligger til grunn for at vestlandske skrivere etterligner trøndsk vokalharmoni.

Med en slik betraktningssmåte blir det følgelig vanskeligere å komme fram til de lokale (tale)målførene på grunnlag av det sørvestlandske diplomaterialet. Det virker som om det å avdekke talemålet stadig er målet for Hægstads forskning (jf. Hægstad 1899: 13). Diplomene vi har overlevert fra Vestlandet, er ganske unge. Unntar man ”kongebrev” stammer alle fra 1300-tallet. Sett i lys av hvor viktig Nidaros var som kultursentrum, og at de Vestlandske diplomene er såpass seine, hevder Hægstad at språket som finnes i vestlandske diplomer, ”maa ha vakse fram etter ein lang paaverknad baade av det trøndske skriftmynster og av kvarandre innbyrdes.” (Hægstad 1907: 4). Språket i vestlandske diplomer skal altså være et slags blandingsspråk/blandingsskriftnorm. Slik han ser det, er det bare tidvis at enkelte skrivere bryter med normen, og skriver etter sitt eget målføre.

Denne normen som Hægstad omtaler i innledninga til *Vestnorske maalføre fyre 1350* (1907: 4), gjenintroduserer han seinere, og kaller den *vestlandsk diplommaal* (Hægstad 1915: 7). *Vestlandsk diplommaal* er en samlebetegnelse for ”dei mange dialektflekke avbrigde av upphavleg nordvestlandsk eller kansellimaal.”. Slik han ser det, er språket i de fleste sørvestlandske diplomene nemlig nordvestlandsk eller også kansellimål, under påvirkning fra

trøndsk. Det er også diplomer som avviker fra denne vestlandske diplomnormen, der skriverne bruker former som han hevder passer så godt med ny-norske dialekter at disse diplomene må vise fram de virkelige sørvestlandske (tale)målførene fra perioden. Mangel på vokalharmoni i norrøn tid skal blant annet være et trekk som reflekteres i de moderne dialektene fra Sørvestlandet.

Hægstads teori om et vestlandsk diplommal kan være vanskelig å godta. Magnus Rindal (1984) har kritisert Hægstads betraktningssmåte og metode i arbeidet med sørvestlandsk. Hva riksnorm, kansellimal og vestlandsk diplommal angår, kommenterer Rindal at det ikke ser ut til at vi kan anta at det eksisterte noen riksnorm for skrift, hovedsakelig basert på skriftnormen fra ett skrivesenter ”i tida opp mot 1320.” (Rindal 1984: 174). Før 1320 kan man nemlig ikke regne med noe sterkt sentrum for statsadministrasjonen, og følgelig blir det vanskeligere å regne med noen ortografisk riksnorm. Kongens kansler har sete i Oslo, ved Mariakirka, fra 1314. Kongebrevene får en mer homogen form etter ca. 1325, men ellers er diplommaterialet før 1350 dialektprega, hevder Rindal (1984: 174).

Det var sannsynligvis vanskelig for en skriver å etterligne vokalharmonisk distribusjon i skrift dersom vedkommende skriver ikke hadde vokalharmoni i talespråket sitt. En motsatt regulering, å unnlate å markere vokalharmonisk veksling i skrift, er antakelig lettere å se for seg (Halvorsen 1989: 115; Pettersen 1989: 252–253). Dette er relevant for kritikken av Hægstads oppfatning om et vestlandsk diplommal. Han antok, som nevnt, at skriverne som skreiv diplomer på diplomålet, etterligna vokalharmoni uten å ha talemålsgrunnlag for den. Knudsen (1967: 41) sier at Hægstad sjøl også har hevda at vokalharmoni er vanskelig å etterligne uten noe talemålsgrunnlag.¹⁷ Et grunnpremiss for Hægstads beskrivelse av sørvestlandsk er at vokalharmoni har blitt skriftspråklig eksportert fra Nordvestlandet og Trøndelag via Bergen. Det er en sjølmotsigelse dersom han også skal ha hevda at akkurat skriftspråklig eksport av vokalharmoni er noe som er vanskelig å se for seg. Finn Hødnebø (1984: 171–172) mener at Hægstad i for stor grad antar påvirkning fra gammeltrøndsk på manuskripter fra andre deler av landet.

Hægstads Sørvestland utgjør en ganske stor del av Sør-Norge: Det er indre Sogn, og det som i 2012 er fylkene Hordaland, Rogaland, Vest-Agder og Aust-Agder i sin helhet. I tillegg regner han med ”V Bamle (Ba.), det er dei bygderne av Bamle futerike, som ligg

¹⁷ Knudsen har ingen litteraturreferanse til Hægstad når han refererer det synet. Sjøl om han referer til Hægstad (1908) på samme side i sammenheng med et argument om vokalharmoniens produktivitet, kan ikke den referansen gjelde skriftspråklig eksport av vokalharmoni. Artikkelen av Hægstad som det refereres til behandler nemlig ikke en slik problematikk.

vestanfor Langesundsfjorden. (...) Sud-bygderne i Vest-Telemark, det er aa segja prestegjeldi Fyresdal og Nissedal med Vraadal sokn av Kviteseid prestegjeld.” (Hægstad 1915: 1). Dette området er avgrensa etter ny-norske dialektforhold. Mangelen på jamvektsformer er vesentlig for avgrensinga av dette området i ny-norsk periode. Han sammenligner dette området med jurisdiksjonen til middelalderens Gulating og kommenterer at det er en viss forskjell. De moderne dialektavgrensningene veier imidlertid tyngst for inndelinga.

2.5.1 Ytre Sørvestland

I de ytre delene av Sørvestlandet mente Hægstad at man ikke hadde vokalharmoni, men et system der [e] og [o] var refleksene av trykklett /i/ og /u/ (et [e, o]-system). Dette hevder han på grunnlag av at det fins diplomer som har nesten bare <e> og <o> som manifestering av trykklett /i/ og /u/. Videre mener han å finne støtte for sin teori om et [e, o]-system i gammel ytre sørvestlandsk i moderne dialekter. Målføret i Ryfylke, enkelte steder i Dalane (og til dels Hordaland) samt på Jæren, har ”o stundom opna til å eller ofte kome nær ø, æ” som reflekser av norr. trykklett /i/ og /u/ (Hægstad 1915: 10–11).¹⁸ Man finner rett nok fire forskjellige grafemer <i, e> og <u, o> brukt for de trykklette ikke-åpne vokalfonemene, men Hægstad (1915: 7–11) mener at de ikke er distribuert etter reglene han har generalisert på grunnlag av gammeltrøndsk fra før år 1300. Mangel på vokalharmoni er et av de fremste målmerkene som skiller dette ytre sørvestlandske målet fra gammeltrøndsk og gammel nordvestlandsk.

I diplommet Hægstad referer til som Am fasc. 30, no. 10, finner man et slikt system der det er <e> og <o> som for det meste brukes til å denotere trykklett /i/ og /u/. Hægstad finner språklig likhet mellom dette diplommet og diplomene DN II 78 (fra 1305), DN IV 114 (1316), DN II 131 (1318) og DN I 168 (1322). På grunnlag av språket i disse fem diplomene beskriver han ytre sørvestlandsk dialekt i norrøn tid. Am fasc. 30, no. 10 mangler altså vokalharmoni, og ser ut til å være ikke-lingvistisk heimfesta til Stavanger (Hægstad 1915: 8–11; jf. DN II 77). Like fullt er det en mengde diplomer som er ikke-lingvistisk heimfesta til Rogaland som har vokalharmoni (Hægstad 1915: 26; Housken 1954; Rindal 1984: 178), men disse velger Hægstad å se bort fra. Han hevder at siden de moderne dialektene fra

¹⁸ Hægstads lydkrift i beskrivelsen av moderne dialekter i *Vestnorske maalføre fyre 1350* er den samme som i *Gamalt Trøndermaal* (Hægstad 1915: VII, upaginert). I *Gamalt Trøndermaal* sier han at ”Citat fraa nynorske maalføre er i det heile skrivne med Storms ljodskrift [...] elles med ljodteikningi i Aasen’s og Ross’s ordbøker [...]”. (Hægstad 1899: 8). Denne lydkrifta er den som seinere kalles *Norvegia*. De fonetiske tegnene ”o, å, ø, æ” hos Hægstad kan fortolkes som henholdsvis [u], [o], [ø], [æ] i IPA (Garmann 2008: xii).

Rogalandstraktene ikke kan gå tilbake på en gammelnorsk dialekt med vokalharmoni, må diplomer herfra med vokalharmoni følgelig være skrevet på vestlandsk diplommal.

Rindal (1984: 177–178) kritiserer Hægstads materialutvalg for den språklige redegjørelsen for sørvestlandsk. Hægstads analyse får preg av sirkelargumentasjon på grunn av materialutvalget. Materialet som ligger til grunn for Hægstads beskrivelse av gammeltrøndsk er valgt ut på ikke-språklig grunnlag. Det gjelder for det meste også for det nordvestlandske materialet. Materialet som brukes til å beskrive sørvestlandsk, derimot, velges ut på språklig grunnlag. Det er hvordan trykklett /i/ og /u/ manifesteres i skrift som er det vesentlige for utvelgelsen. Dette er et brudd med metoden som ligger til grunn for beskrivelsen av gammeltrøndsk og til dels også gammel nordvestlandsk. Kritikken fra Rindal rammer Hægstads beskrivelser av både ytre og indre sørvestlandsk.

I sitt seineste syn, regner Hægstad (1915: 10–11; 1916: 1) målføret i hele det området som nå er Rogaland som ytre sørvestlandsk (eller *rygemål* etter Hægstads ”rygjamaal”). Hægstads syn på utbredelsen til det ytre sørvestlandske målføret endra seg noe i løpet av tida han arbeida med gammelnorske dialekter. I innledninga til *Gamalnorsk ordbok* som kom ut i 1909, sier han at det som utgjorde ytre sørvestlandsk var målet i Rogaland, helst de ytre bygdene, og antakelig også de ytre bygdene av Hordaland (Hægstad 1909: 12). Han modifiserte etter hvert dette synet, og klassifiserte til sist dialektene fra det kystnære Hordaland som overgangsmålfører mellom sørvestlandsk og nordvestlandsk (Hægstad 1917: 2–3).

Rindal (1984: 172) kritiserer også termen *overgangsmålfører* hos Hægstad, og mener det er merkelig å anta et så nøye samsvar mellom skrift og tale at man må introdusere overgangs(tale)målfører for å forklare variasjon i det skriftlige materialet. Indre og ytre sørvestlandsk skilles nesten bare av forskjellen i manifestering av trykklett /i/ og /u/ (Rindal 1984: 178; Hægstad 1915: 7; 1916: 1). Ifølge Rindal er altså ikke Hægstads påstander om den trykklette vokalismen nødvendigvis så sikkert metodologisk fundert. Det reiser da tvil om det egentlig er noe grunnlag for å dele inn sørvestlandsk, slik Hægstad gjorde, i ytre sørvestlandsk, indre sørvestlandsk og overgangsmålfører.

Joronn Housken (1954) har gjort en gransking av et materiale på 57 diplomer, som for det meste er ikke-lingvistisk knytta til Stavanger. Enkelte diplomer som er utstedt andre steder enn Stavanger, er inkludert siden de angivelig er skrevet med samme hånd som enkelte stavangerdiplomer. I disse diplomene mener Housken (1954: 17) å observere tydelig vokalharmoni. Hun hevder at så mange som 48 av de 57 diplomene hun har granska, har

regelmessig vokalharmoni (Housken 1954: 24). Hvor stor andel avvik som må til for at vokalharmonien ikke lenger kan regnes for regelmessig, kan dessverre ikke utledes fra det Housken skriver. De fleste former som har distribusjon av trykklett /i/ og /u/ i strid med ”klassiske” vokalharmoniske regler, har som regel ”e, æ” i trykksterk stavelse. Former med ”e, æ” i trykksterk stavelse behandles for seg sjøl, og disse formene utgjør ikke grunnlag for de generelle uttalelsene om vokalharmoni, på samme måte som hos Hagland (1978).¹⁹ Det er all grunn til å tro at de vokalharmoniske reglene Housken refererer til, er de som i utgangspunktet er formulert av Hægstad (1899: 78–79; jf. 2.2.).

Housken deler opp diplommaterialet sitt i mindre grupper (A–K i tillegg til en stor gruppe kalt ”andre brev”, som utgjør 21 diplomer), og ordner sin detaljdrøfting av manifestering av trykklett /i/ og /u/ etter disse gruppene (Housken 1954: 17–24). Hun rapporterer at de aller fleste gruppene, inkludert den store ”andre brev”, har regelmessig uttrykk for vokalharmoni. Hovedunntakene er gruppe B og gruppe C. I gruppe C, som består av 3 diplomer ser Housken bare rester etter vokalharmoni. Likevel kommenterer hun at i alle tilfeller der <i> og <u> forekommer, er det i overensstemmelse med de vokalharmoniske reglene. Ellers er det en sterk overvekt av <e> og <o> i gruppe C. I gruppe B, bestående av 2 (eller 3) diplomer, er vokalharmonien også mindre regelmessig enn ellers, med et sterkt innslag av <o> på bekostning av <u>. I gruppe B kan det også virke som om <i> foretrekkes i lukka trykklett stavelse, men <e> foretrekkes i åpen. I gruppe D og E, til sammen 7 diplomer, manifesteres /i/ i tredje eller fjerde stavelse som <e> uavhengig av kvaliteten til den foregående vokalen. Housken mener slik manifestering skyldes særlig trykkletthet i disse stillingene.

Housken finner som nevnt vekslende vokalharmoniske tendenser når den trykksterke stavelsen har vokal hun denoterer som ”e, æ”. Hun mener likevel å se visse forskjellige vokalharmoniske mønstre hos forskjellige skrivere i ord med trykksterk ”e, æ”. Variasjon i vokalharmoni etter /e/ er kjent fra Haglands, Rindals og Halvorsens utredninger (jf. 2.2 og 2.3.1). ”e, æ” kan være en referanse til grafemene <e> og <æ>, som Housken finner i diplomene. Grafemene korrelerer blant annet med [e], [æ] og /æ:/. Det ser ut som om hun behandler former med trykksterk /e/ og /æ:/ sammen. Eksempelvis settes <bæde> bæði /bæ:ði/, side om side med <sætto> settu /set:u/ (mine normaliseringer og fonemiske transkripsjoner, Housken 1954: 18). Hverken Hægstad (1899), Hagland (1978; 1993; 2004),

¹⁹ Housken skriver at ”hovedstavingen som oftest [har] e, æ.” (Housken 1954: 17). Housken har begrep om skillet mellom lyder og skriftegn, men skiller ikke mellom dem i notering. Tidvis, for eksempel i den siterte formuleringa, er det uråd å vite hva det refereres til; lyder, skriftegn eller begge deler.

Grøtvedt (1938), Rindal (1981) eller Halvorsen (1989) rapporterer større uregelmessigheter i samband med lang /æ:/. Det er altså ingen presedens for å anta at former med /æ:/ skal være problematiske, og behandle dem sammen med former med /e/, manifestert <e> eller <æ>. På grunn av samdrøftinga av /e/ og /æ:/, er det litt vanskeligere å sammenligne dataene Housken rapporterer med dataene fra andre granskinger (f.eks. Hagland 1978 eller Halvorsen 1989). Vi må nøye oss med å si at Housken mener å finne tre forskjellige tendenser når trykksterk vokal er ”e, æ”. Noen skrivere har en tendens til å ha <i> og <o>, andre har en tendens til å ha <e> og <o>, mens forholdsvis mange skrivere ikke har noen tydelig regulering av /i/ og /u/ etter trykksterk ”e, æ”. Men disse uttalelsene kan altså være farga av at belegg med trykksterk /æ:/ er drøfta sammen med /e/.

2.5.2 Indre Sørvestland

Ifølge Hægstad (1916: 6–7, 44) skal også de indre deler av Sørvestlandet mangle vokalharmoni, og ha et system der trykklett /i/ og /u/ realiseres [i] og [u] (et [i, u]-system). Unntak forekommer likevel i mønsterdiplomene hans, ofte etter reglene for vokalharmoni. Hægstad (1916: 46) mener helst at det er Rogalandsmålet, som har [e, o]-system, som har hatt innvirkning, og forårsaker en del avvik fra et reint [i, u]-system i dataene. Moderne dialektforhold er vesentlig for postuleringa hans av et [i, u]-system gjeldende for hele det indre Sørvestlandet. Han har flere argumenter for at slik trykklett vokalisme må ha hatt rot i talemålet i norrøn periode. Diplomene som tyder på slik målform, dukker nemlig opp mange forskjellige steder. Hægstad mener også at man kan merke innvirkning av ei målform med [i, u]-system i diplomer skrevet på ”vestlandsk diplommal” eller andre målfører. Videre mener han at denne målforma er godt representert i litteraturen (”bokriket”) og at den kan spores inn i mellommorsk periode. Det virker som om det bare er de trykklette refleksene av /i/ og /u/ som utgjør denne ”målformen”, når Hægstad (1916: 4) ikke spesifiserer videre hva han mener. Et [i, u]-system, i motsetning til et [e, o]-system, er som nevnt det som skiller indre sørvestlandsk fra ytre sørvestlandsk i inndelinga hans (jf. Hægstad 1915: 7; 1916: 1).

Blant alle diplomene fra indre Sørvestland som Hægstad mener er skrevet på ”vestlandsk diplommal” eller på andre målfører, finner man altså noen som har <i> og <u> som forholdsvis regelfast manifestering av trykklett /i/ og /u/. Det er i tillegg en del diplomer med opphavssted utafor det indre sørvestlandske området som kan antyde et underliggende [i, u]-system, som Hægstad mener representerer talemålet i det indre Sørvestlandet. Hægstad

inkluderer disse diplomene fra utafor det indre sørvestlandske målområdet i sin analyse på grunnlag av hvordan de gjengir trykklett /i/ og /u/.

Rindals kritikk av materialutvalget i sørvestlandsk generelt, rammer også materialutvalget for indre sørvestlandsk. Også for Indre Sørvestlands del ser Hægstad (1916: 4–5) bort fra de fleste foreliggende diplomer fra egnen, og her inkluderer han også diplomer som er skrevet i helt andre landsdeler. Rindal har videre to spesifikke eksempler på diplomer som ikke har noe i drøftinga av indre sørvestlandsk dialekt å gjøre. Han mener disse eksemplene viser hvor viktig materialkommentar er for resultatene av arbeider som Hægstads. DN III 124 (fra 1321) mener Rindal gir språklig inntrykk av å være gammelislandsk, og det er et av Hægstads mønsterdiplomer for drøfting av gammel indre sørvestlandsk (Hægstad 1916: 8; Rindal 1984: 178–179). I tillegg til islandske språklige trekk, nevner Rindal at en av mennene som har utstedt DN III 124 var en islending, Hauk Erlendsson. Man kan se for seg at Hauk gjerne kan ha hatt islandske skrivere hos seg. Videre nevner Rindal diplommet DN I 267 (fra 1340). Diplommet er utstedt av tre menn, deriblant Guttorm Pålsson som var prost i Bergen. DN I 267 har eksempler på jamning, et trekk som vanligvis assosieres med østnorsk. Hægstad (1916: 105) drøfter eksemplene på jamning fra DN I 267 sammen med former fra øvrige diplomer han ser på som uttrykk for indre sørvestlandsk dialekt. Før Guttorm Pålsson blei prost i Bergen var han kannik i Hamar, og han er nevnt i østlandske diplomer (Rindal 1984: 179). Mye kan altså tyde på at Guttorm Pålsson var østlending. I og med at jamning er et dialekttrekk som hovedsakelig assosieres med østnorsk ellers, kan Guttorm Pålsson gjerne ha vært den som skreiv dette diplommet, i tillegg til at han var utsteder. Det blir altså noe vanskelig å akseptere at DN I 267 uten kommentar skal behandles som indre sørvestlandsk, sjøl om det ikke er sikkert at Guttorm Pålsson er skriveren.

Egil Pettersen (1989: 250) påpeker at sjøl om Hægstads lære om at man mangla vokalharmoni i gammel indre sørvestlandsk lenge var akseptert, framkom også tidlig tvil fra andre mer eller mindre samtidige forskere. De moderne dialektrefleksene av norr. trykklett /i/ og /u/ i det indre sørvestlandske området, er svært vesentlige for Hægstads geografiske inndeling, materialutvalg og argumentasjon. Amund B. Larsen skriver om det han mener er levende rester av vokalharmoni i ny-norske dialekter fra det området Hægstad ser på som Indre Sørvestland. I Setesdalen mener Larsen (1976: 335) at distribusjonen av variantene av navneetterledet *-ulfr/-olfr* viser en tidligere vokalharmonisk distribusjon.²⁰ Larsen mener at

²⁰ Artikkelen av Amund B. Larsen utkom første gang i 1913 (jf. Litteraturliste). Hægstad hevda allerede i 1899, før han hadde utgitt sine granskinger av gammel vestlandsk, at sørvestlandsk mangla vokalharmoni.

når Setesdal og Vest-Telemark ”næsten bare” har [i] og [u] i endelser, så kan det skyldes en seinere ”utjevning”. Larsen åpner for at denne utjevninga kan ha foregått allerede i den norrøne perioden, og at Hægstad kan ha rett i sine antakelser. Seip (1915: 63) finner samme regulering av navn med etterledd *-ulfr/-olfr* i Åseral. Setesdalen og Åseral er begge deler av Hægstads indre sørvestlandske område.²¹

Pettersen (1989) har sjøl granska uttrykket for vokalharmoni i ei gruppe indre sørvestlandske diplomer, og mener å finne forholdsvis regelmessig vokalharmoni. Diplomene han tar for seg, er heimfesta til Voss og Hardanger (Pettersen 1989: 253). Videre knytter Pettersen diplomene språklig til Voss og Hardanger ved hjelp av at de har svarabhaktivokal manifestert som <u> eller <o>. Bevaringa av en innskuddsvokal, [ʊ], er et levende trekk i dialektene på Voss og i visse deler av Hardanger i moderne norsk periode (Skjekkeland 2005: 62; Papazian & Helleland 2005: 48).

Pettersen (1989: 253) regner med at når svarabhaktivokalen uttrykkes i skrift, er det svært sannsynlig at skriveren hadde slik vokal i talemålet sitt. Når skriverne skriftfester svarabhaktivokalen kan det sees som et uttrykk for at skriverne gjengir et talemålstrekk når de skriver, og ikke styres av den eldre litterære tradisjonen som vil mangle svarabhaktivokal. Når innskuddsvokalen skriftfestes, mener altså Pettersen at også vokalharmoni sannsynligvis må ha vært et trekk med hjemmel i talemålet til skriveren på samme måte. I tillegg argumenterer han, som nevnt tidligere, for at vokalharmoni er vanskelig å gjennomføre i skrift uten noen korrelasjon med skriverens talemål. Pettersen drøfter altså først og fremst de brevene som har svarabhaktivokal uttrykt som <o> eller <u>. Det kommenteres at det kun er belegg for trykklette vokaler som er skrevet uten forkortelsestegn som er tatt med (Pettersen 1989: 254).

I de diplomene som Pettersen (1989: 254–259) presenterer, er altså hovedtendensen vokalharmonisk regulering av uttrykkene for trykklett /i/ og /u/. Han beskriver varierende tendenser i forskjellige diplomer, men en ganske generell tendens i de diplomene han drøfter, er at det ikke er noe entydig mønster for variasjonen i uttrykkene for /i/ og /u/ etter /e/ i trykksterk stilling.²² Pettersen observerer også generelt overbruk av <o> på bekostning av <u> der det er avvik fra vokalharmonisk distribusjon av uttrykk for /u/. Han mener at dette ikke er

²¹ *Ulfr* er en germansk a-stamme og går tilbake på en germansk form **wulf-az* (Bjorvand & Lindeman 2007: 1236). A-omlyd har ikke fullstendig gjennomføring overalt i nordgermansk og utjevnes i mange leksemer ved analogi (Haugen 2001: 55–56). Jamfør den normaliserte norrøne forma *ulfr*, som har /u/, ikke /o/, og bokmål/nynorsk *ulv*. Vekslinga Larsen og Seip observerer ved akkurat dette elementet kunne altså tenkes å ha med utviklinga av a-omlydsproduktet å gjøre, heller enn vokalharmoni. Seip og Larsen argumenterer likevel overbevisende for at det er en vokalharmonisk betinga, altså progressivt assimilatorisk, fordeling man observerer i setesdalsk og åsdølmål.

²² Pettersen (1989) skriver at man har *e* i den trykklette stavelsen. Slik referanse tolkes her som at det er /e/ som menes.

uventa, siden diplomene som utviser særlig overbruk av <o> på bekostning av <u>, er fra 1400-tallet (Pettersen 1989: 257).

I et av diplomene fra Voss (DN II 72) kan det virke som om trykksterk /e/ krever trykklett <i> (Pettersen 1989: 254). Dette diplomet er også nevnt av Hægstad (1917: 1) som del av ei gruppe på fire diplomer som skiller seg fra ”eigenleg sudvestlandsk” ved at de har vokalharmoni. For Hægstad speiler disse fire diplomene et målføre der <e> følges av trykklett <i> og /u/ alltid manifesteres <u> før <m>.²³ Pettersen (1989: 254) mener /e/ følges av <i> i DN II 72, men kommenterer videre at Hægstads betraktning om at /u/ manifesteres som <u> før endelseskonsontanten /m/ ikke stemmer, og oppgir belegg for sitt syn. Pettersen kommer også fram til at det er vakling i uttrykk for /u/ etter /e/ i rotstavelsen i DN II 72.

Hægstad mener at gammel indre sørvestlandsk hadde sin utbredelse i Sogn (formodentlig indre Sogn, siden ytre Sogn skal være nordvestlandsk), Voss, Hardanger og ”nokre indre bygder i Hordaland, helst i Sunnhordland.” (Hægstad 1916: 1). I tillegg kommer begge Agderfylkene i sin helhet, Sørvest-Telemark og vestre Bamble (altså deler av Grenland i dagens fylke Telemark). Uthordemålene, altså dialektene i det kystnære Hordaland, var for Hægstad overgangsmålfører mot rygemål (ytte sørvestlandsk) i sør, og nordvestlandsk i nord.

Hægstad (1915: 1) hevder også at ”dei øvste fjellbygderne paa austsida av Langfjelli [hev] fylgt Sudvestlandet i maalvegen, som dei enno gjer det i mangt og mykje.”. Det er all grunn til å tro at det er Valdres og Hallingdalen som menes med denne formuleringa, for han nevner i foregående paragraf at Valdres og Hallingdal var under Gulatings jurisdiksjon, men at dialekten i de bygdene i den ny-norske perioden ikke er sørvestnorsk. Hægstad behandler språket i diplomer fra Valdres og Hallingdalen i verket om sørvestnorske overgangsmålfører (Hægstad 1917). Han finner at vokalharmonien i Valdresdiplomene oppfører seg som i vestlandsk diplommal, med forholdsvis mange unntak (Hægstad 1917: 37–39). De fire diplomene fra Hallingdalen mener Hægstad (1917: 56) er skrevet på vestlandsk diplommal, altså med det han ser som noe inkonsekvent vokalharmoni.

2.5.3 Vokalharmoni i runeinnskrifter fra Bryggen i Bergen

Terje Spurkland (1991) har gjort en fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen. Det er et visst innslag av vokalharmoni i materialet derfra, men hovedtendensen er

²³ Det er vanskelig å vite hvordan man skal fortolke Hægstads (1917: 1) syn på trykksterk vokal når han oppgir <retendj>, <þessir> og <henni> som eksempler. Jeg gir ham derfor en grafisk fortolkning her.

ikke-vokalharmonisk (Spurkland 1991: 185). I perioden 1198–1248 klassifiseres 27 % (9 av 33) av innskriftene som vokalharmoniske, men etter 1332 er bare 8 % (1 av 12) av aktuelle innskrifter vokalharmoniske. Disse to periodene utgjør henholdsvis periodene med mest og minst vokalharmoni. Det vil si at det er uttrykk for vokalharmoni i noen av innskriftene i Bryggenmaterialet, men at det til en hver tid er et større antall innskrifter som antyder ikke-vokalharmonisk distribusjon av trykklett /i/ og /u/. Konklusjonen på drøftinga blir at konklusjonen synes å stå noe svakt på Bryggen (Spurkland 1991: 185). En forholdsvis stor andel av innskriftene fra Bryggen som har former med trykklett /i/ eller /u/, blir utelatt i Spurklands drøfting av vokalharmoni, siden de ikke gir tilstrekkelig grunnlag for å klassifiseres som vokalharmoniske eller ikke.

Spurkland sammenligner sine data med en stikkprøve fra *Gamalnorsk homiliebok* (Spurkland 1991: 185). Hånd I i *Gamalnorsk homiliebok* (Hom. I) framheves av Seip (1955: 129) som et av tekstmaterialene som har mest konsekvent markering av vokalharmoni (Spurkland 1991: 180). Spurkland finner at vokalharmonisk markering av trykklett /i/ og /u/ er mye mer konsekvent hos Hom. I enn i Bryggenmaterialet. Mangelen på samsvar skyldes da enten at talemålsgrunnlaget for runene fra Bryggen og Homilieboka ikke er likt når det kommer til fonetisk realisering av trykklett /i/ og /u/, eller at ortografien i homilieboka er mer fonetisk ortofon enn i runeinnskriftene når det gjelder manifestering av disse vokalene (Spurkland 1991: 185–186). Det hevdes videre at grafisk markering av vokalharmoni ikke er gjennomførbart uten at det er et fonologisk grunnlag for den i skriverens kompetanse, eller man har et forelegg med grafisk uttrykk for vokalharmoni. Hvis forskjellen mellom runematerialet fra Bryggen og Gamalnorsk Homiliebok skal skyldes talemålsforskjeller, må talemålet på Bryggen ha vært mer heterogent enn det talemålet som ligger til grunn for Hom. I. Det virker som om Spurkland (1991: 186) finner det usannsynlig at Hom. I skal ha skrevet mer ortofont enn de som rista runer. Da må det følge at Spurkland mener at variasjonen i uttrykk for vokalharmoni i Bryggeninnskriftene skyldes et heterogent talemålsgrunnlag. Med andre ord vil det si at det er flere varieteter (dialekter) som kommer til uttrykk i Bryggenmaterialet. Hom. I stammer, til sammenligning, fra én skriver.

Andelen sikkert klassifiserte vokalharmoniske innskrifter er høyest i Bryggenmaterialet fram til 1248. Etter dette øker andelen ikke-vokalharmoniske innskrifter (Spurkland 1991: 185). I diplomstudiene som kommenterer diakron utvikling (Hagland 1978, Pettersen 1989), har det sett ut til tendensen til vokalharmoni begynner å avta i løpet av 1300-tallet, mens runematerialet fra Bryggen viser en nedgang i vokalharmonisk distribusjon

allerede fra midten av 1200-tallet. Bryggenmaterialet har ganske få signifikante innskrifter, og er således noe mer usikkert å basere seg på enn Haglands og Pettersens diplomstudier.

Det hevdes at store deler av det vestlandske diplommaterialet har mindre konsekvent vokalharmoni enn det trøndske diplommaterialet. Alle vestlandske diplomer er fra 1300-tallet, når kongebrev unntas. Spurklands framstilling av Bryggenmaterialet gir inntrykk av at vokalharmoni er på vikende front hos dem som etterlot seg innskrifter på Bryggen fra siste halvdel av 1200-tallet og utover. Det avvikende uttrykket for vokalharmoni i mange vestlandske diplomer kan da stemme med et vokalharmonisystem som er på vei ut eller er i endring.

3 Teori og Metode

3.1 Runeinnskrifter kontra manuskripter som kilder

I våre overleverte manuskripter kan mange faktorer ha påvirket det grafiske uttrykket for trykklett /i/ og /u/. Disse påvirkningsfaktorene kan ha gjort at skriftspråket korrelerte mindre direkte med talespråket. Potensielt avvik mellom skrift og tale er relevant å drøfte, fordi man vanligvis antar at talemålet er det primære uttrykket for talernes språkkompetanse, eller også språkets lydsystem. Skriftspråkstradisjon var en vesentlig påvirkningsfaktor og nesten alle overleverte manuskripter er avskrifter (Spurkland 1998: 594), unntatt flesteparten av diplomene. Både skriftspråkstradisjon og språkformen i eventuelle forelegg kan ha kommet i konflikt med en skrifters talemålsgrunnlag når han skulle velge grafemer. Slik konflikt kan ha gjort at skriverens manifestering av trykklett /i/ og /u/ blei noe fjern fra realiseringa han hadde i talemålet sitt. Nøyaktig gjengivelse av fonetisk realisering var heller ikke nødvendigvis et mål for middelalderens skrivere. Man antar vanligvis at middelalderens skrivere først og fremst forholdt seg til den litterære tradisjonen når de skreiv. De forsøkte ikke nødvendigvis å gjengi sitt eget talemål (Seip 1955: 101; Spurkland 1991: 255). Det at skrifterne måtte forholde seg til den litterære tradisjonen kan til og med ha virka imot å gjengi fonetisk realisering dersom talemålet til skriveren var annerledes enn det som lå til grunn for skriftspråkspraksisen i skrivemiljøet han virka innafor.

Det er altså flere vansker med å bruke manuskripter som empirisk materiale for en fonologisk studie. Tekstene som danner grunnlag for gransking kan ofte være produkter av avskrift i flere ledd, og det kan være vanskelig å si hvor stor påvirkning dette har hatt på skrivers valg av grafemer. Avskriftsproblematikken rammer som oftest ikke diplomer, i og med at man kan anta at de aller fleste diplomer er originaler. Den litterære tradisjonen som må ha eksistert, derimot, kan ha vært vesentlig for hvordan middelalderens skrivere valgte å manifestere trykklett /i/ og /u/ i alle typer manuskripter, også diplomer.

Om man bruker runeinnskrifter som kildemateriale, unngår man for det meste at manuskriptkulturens litterære tradisjon påvirker manifesteringa av trykklett /i/ og /u/. Påvirkning fra eventuelle forelegg kan man også se bort fra, for vi kan i praktisk talt alle tilfeller anta at runeinnskrifter er originale tekster. Dermed reflekterer de mer direkte den enkelte runeristers språk (Spurkland 1998: 594–597). Det å lære og å bruke latinskrift var

sannsynligvis langt mer formelle prosesser enn det tilsvarende for runer. Hva bruk angår, vises dette tydelig av funksjonene de to forskjellige skriftsystemene fylte (Spurkland 1998: 593). Sjøl om runeskriften også hadde en skriftspråkstradisjon, spilte den antakelig en vesentlig mindre rolle når man rista runer enn den litterære skriftspråkstradisjonen gjorde når man skreiv med latinskrift.

Latinskrift blei som oftest brukt i offisielle sammenhenger, der tekstenes innhold hadde mer varig betydning. Dette reflekteres også av at latinskrift som oftest er skrevet med blekk på pergament, som var ganske dyrt. Runer derimot blei ofte brukt når man hadde mer umiddelbare kommunikasjonsbehov av forskjellig art. Mange runeinnskifter blei rista med kniv på forholdsvis billig materiale. Innskriftene kunne da kastes når mottaker hadde lest dem, og det ikke lenger var bruk for dem. Tekstene i runeinnskifter kan være alt fra forretningsbrev (NIyR VI: 97–106), politiske ytringer (NIyR II: 264–268) og poesi (NIyR II: 268–292) til reine trivialiteter og grafitti. Vitnesbyrd om juridiske anliggender (diplomer) eller større lovskrifter, derimot, blei ikke rista med runer på bein eller tre. Dette illustrerer skriftsystemenes forskjellige funksjon. Latinskrift hadde en mer formell, og antakelig mer prestisjefyllt, plass i det norrøne samfunnet.

En fordel med å analysere et runemateriale er, som nevnt, at det er et materiale som er ganske uavhengig av manuskriptkulturens litterære tradisjon. Dersom runeinnskriftene viser vokalharmonisk distribusjon av /i/ og /u/, er det all grunn til å tro at vokalharmoni er et fonologisk fenomen. Man har riktig nok alltid antatt at vokalharmoni er et fonologisk fenomen, men foreløpig er vokalharmoni for det meste blitt påvist ved forskning på manuskripter.²⁴ Det er altså en teoretisk mulighet for at vokalharmoni kan ha vært et hovedsakelig grafisk fenomen fra manuskriptkulturen, sjøl om det antakelig er usannsynlig.

Man kan anta at runeskriften for det meste forblir ortografisk uavhengig i tidsperioden som er relevant for oss. Til tross for en viss påvirkning fra latinskriftortografi, er det fortsatt svært mange innskifter som har mer typisk runeortografi, med f.eks. utelatelse av nasaler foran alveolar/dental (apikal) plosiv, som i **o[^]kmole** *Qgmundr* i N157 (NIyR II: 215–219), eller monografisk staving av lang konsonant, som i **þena þenna** eller **kunu** *Gunnu* i N19 (NIyR I: 45–47).²⁵ Et annet særegent ortografisk trekk som ikke ser ut til å forsvinne, er at man bruker <þ> for å markere [y], den frikative allofonen til /g/, f.eks. **oþesndhen**

²⁴ Som nevnt i 2.5.3 finner Spurkland (1991) vokalharmoni i sitt materiale, men konkluderer med at dataene ikke gir noen sterk basis for å hevde et vokalharmonisk system. Utgiveren har tidvis kommentarer om at en innskrift viser vokalharmoni i NIyR, men det er ikke snakk om noe systematisk oversyn der.

²⁵ <þ> i **okmole** *Qgmundr* antas å være en feilristning for <þ>. Se translitterasjonsnøkkel i Appendiks for korrelasjonen mellom rune og latinsk skrifttegn i oppgavens translitterasjoner.

óðinsdaginn og **firPulhs** *virðulegs* og **norihs** *Noregs* fra N179 (NIyR II: 341). Sjøl om jeg vil se den gjensidige påvirkninga som såpass svak at systemene kan betraktes som ortografisk uavhengige, kan man likevel ikke hevde at de to skriftsystemene ikke påvirka hverandre i det hele tatt. Vi kan observere eksempler på at latinskriften påvirker runeskriften ortografisk, og at noen runeristere åpenbart må ha vært latinskriftkyndige.²⁶ Utstrakt bruk av binderuner i herming etter manuskriptenes forkortelser og dobbeltskriving av konsonantgrafem for å markere lang kvantitet, sees som typiske tegn på påvirkning fra den litterære tradisjonen. Det fins også tegn på at ortografiske konvensjoner fra runeskrift finner veien inn i latinskriftlige tekster (Spurkland 1991: 212; 1998: 596), hvilket er naturlig når enkelte latinskriftkyndige må ha beherska runeskrift.

Vi har grunn til å tro at runeristernes ortografi var mer fonetisk ortofon enn manuskriptskrivernes på visse punkter (Spurkland 1991: 255–267; 1998: 600). En fonetisk ortofon ortografi (eller grunn ortografi) vil ha grafisk skille for ikke-distinktive fonologiske trekk, og således være en mer detaljert fonetisk gjengivelse av talespråket. Runeinnskriftenes fonetiske ortofoni kan vi blant annet argumentere for basert på skriftsystemenes forskjellige kommunikative funksjon og deres posisjon i språksamfunnet. Runeinnskriftene er sjangermessig mer muntlige enn de fleste tekstene vi møter i manuskripter. Også visse systematiske avvik fra latinskriftens ortografi, som for eksempel bruk av <*> for [ɣ] og [x], kan tyde på at runeinnskriftens ortografi retta seg etter uttalen. Når man ikke hadde noen sterk litterær tradisjon å forholde seg til, måtte man ha et annet forbilde for grafemvalget når man skreiv, og da er det sannsynlig at runeristene forholdt seg til talespråket.

Den største svakheten ved å bruke runeinnskrifter som kildemateriale, ligger først og fremst i at de vanligvis er svært korte tekster sammenligna med tekstene en finner i manuskripter. Det er sjelden man kan finne en runeinnskrift med tekst som har manifesteringer av både /i/ og /u/ i trykklett posisjon etter både trange og ikke-trange vokaler. Innen den norrøne filologien regner man ofte en tekst (eller en hånd) som et uttrykk for ett språkssystem (f.eks. Hødnebø 1984). Da stiller diplomer og andre manuskripter sterkere enn runeinnskrifter, i og med at lengre tekster gir et bedre inntrykk av skriverens språk. På den annen side, er det forholdsvis vanlig å analysere data fra mange diplomer under ett (f.eks. Hægstad 1899; Grøtvedt 1938; Housken 1954; Hagland 1978; Rindal 1981). Det er altså en viss metodologisk presedens innen den norrøne filologien for å analysere belegg fra flere

²⁶ Se for eksempel N446 som antakelig må være rista av en latinskriftkyndig (NIyR IV: 274).

separate kilder, med forskjellige opphavspersoner, under ett. Slik metode burde være like forsvarlig å anvende på et runemateriale som på et manuskriptmateriale (jf. 3.3).

Noe av det mest problematiske med å si noe om talespråk på grunnlag av et skriftlig materiale er å forsøke å gi talespråket det skriftlige materiale korrelerer med, en geografisk heimfesting. Det vanskeligste er altså å vite hvor talemålsgrunnlaget har sitt geografiske opphav. Dette er et problem som er felles for både forskning på manuskripter og runeinnskrifter, og er svært relevant når man skal forsøke å bruke runematerialet for å si noe om den geografiske utbredelsen til vokalharmoni.

Man kan likevel sammenligne forskjellige skriftlige datakorpus og forsøke å si noe om forskjellene i talemålsgrunnlaget for de forskjellige korpusene, men man veit ikke da nødvendigvis hvilken landsdel dette talemålsgrunnlaget skal knyttes til (jf. 3.3). Diplomer har ofte heimfesting som del av teksten, og runeinnskrifter kan knyttes til et område på grunnlag av funnsted. Jeg vil hevde at disse opplysningene ikke er tilstrekkelige til å kunne knytte dataene fra disse kildene direkte til talemålet i et geografisk område uten videre. Jeg mener manuskriptmateriale og runematerialet stiller forholdsvis likt hva angår talespråklig heimfesting av språket de uttrykker. Særlig har vi for få opplysninger om skrivere og runeristere til å kunne si akkurat hvilket områdes dialekt som kommer til uttrykk i det skriftlige materialet de har etterlatt seg. Sjøl om man kan argumentere for at runeskriften er nærmere knytta til fonetisk realisering, blir det ikke lettere å gi en geografisk plassering til talemålsvarietet som ligger bak språket i en innskrift.

3.2 Materialutvalg

Materialet som ligger til grunn for analysen, er valgt ut blant alle runeinnskrifter ristet med de yngre runene, med de avgrensninger som skal beskrives i dette underkapittelet. Data fra totalt 158 innskrifter inngår i analysen. Siden spørsmålet om regional variasjon er så vesentlig i denne drøftinga av vokalharmoni, inkluderes ikke runeinnskrifter med ukjent funnsted i analysen. Samtlige innskrifter med B-nummer, samt innskriftene med N-nummer fra NIyR (VI) og N287–N295 fra NIyR (IV: 44–61) er fra Bergen, og er ikke tatt med. Hovedgrunnen for ekskluderinga av disse er at Spurkland (1991) allerede har granska vokalharmoni i runematerialet fra Bergen (jf. 2.5.3).

Vurderinga og analysen av innskriftene bygger hovedsakelig på korpusutgaven av norske runeinnskrifter, *Norges Innskrifter med de yngre Runer* (NIyR I–V). I tillegg er mange

innskrifter som ikke enda er publisert i *NIyR*, inkludert i materialet. Disse er innskrifter med A-nummer som er registrert hos runearkivet og innskrifter som beskrives i et manuskript av Hagland (2011). Haglands manuskript er et utkast til det neste bindet i *NIyR*. Innskriftene som omtales der har også A-nummer, men jeg refererer til dem med de N-numrene de har fått i manuskriptet.

Det finnes ingen helhetlig publisering av innskriftene med A-nummer. For å granske disse A-innskriftene har jeg brukt *Samnordisk Runtextdatabas* (SR). Deretter har jeg etterprøvd lesningene og tolkningene av innskriftene i SR, samt de i Haglands (2011) utgaveutkast, på Runearkivet ved Kulturhistorisk Museum. Etterprøvingen har blitt gjort ved å vurdere innskriftenes lesninger og tolkninger ut fra fotografier, kalkeringer, notater fra felt- og gjenstandsundersøkelser og de øvrige ressursene som er tilgjengelige på Runearkivet. Jeg har også etterprøvd lesninga av enkelte vanskelige innskrifter fra *NIyR* under arbeidet på Runearkivet. Opplysninger i SR om innskrifter fra Tønsberg er i tillegg blitt sammenligna med diskusjon og fotografier i Johannesen (2011).

Kun innskrifter som er funnet innafor Norges moderne grenser, er inkludert i analysen. I nordgermanske språk har vokalharmoni bare eksistert i enkelte dialekter, og vokalharmoni av akkurat den typen Hægstad oppdaga, har bare blitt påvist i gammelnorsk (Hødnebø 1977, jf. 1.2). Derfor er det viktig å være så sikker som mulig på at det er gammelnorsk, og ikke en annen nordgermansk varietet, som uttrykkes i innskriftene som granskes. Det fins nemlig et visst antall runeinnskrifter som man antar har blitt rista av gammelnorsktalende, men som er funnet utafor dagens politiske grenser for Norge, for eksempel på de Britiske Øyer og i Båhuslen.²⁷ I mange av disse områdene kan også talere av andre nordgermanske varieteter ha etterlatt seg runeinnskrifter. Følgelig kunne inkludering av innskrifter fra disse områdene gitt feilaktige data. Bortsett fra Island og Færøyene, er også de fleste av områdene utafor Norges moderne grenser utelatt også fra tidligere dialektgeografiske drøftinger av gammelnorsk og norrønt, antakelig på grunn av mangel på kilder. Det er altså heller ingen tidligere forskning å sammenligne med for disse territoriene.

Alle runeinnskriftene i materialet skal være rista av gammelnorsktalende. Utgiverne kommenterer sjelden noe annet. Det fins derimot innskrifter der utgaven kommenterer at risterne antakelig har talt en annen nordgermansk varietet enn gammelnorsk, eller hatt gammelnorsk som andrespråk. N670 er et eksempel på ei innskrift som man antar er rista av

²⁷ De innskriftene fra Båhuslen som omtales i *NIyR* (V) er annerledes framstilt i utgaven enn innskrifter fra Norge, og eventuelle nyfunn derfra registreres ikke med A-nummer hos Runearkivet.

en gotlending (NIyR VI: 146–148), og den som rista N673 kan ha hatt middelnedertysk som morsmål (NIyR VI: 150–151). Tilfeller som N670 og N673, er ganske perifere. Disse to innskriftene kommer fra Bryggen i Bergen, og understreker hvor heterogent talemålsgrunnlaget for innskriftene derfra er.

Innskrifter med usikker lesning eller tolkning har generelt sett ikke blitt inkludert. Man må naturlig nok ha ganske sikre formeninger om hvilke grafemer som finnes i en innskrift, og hvilke ordinndelinger og tolkninger man kan anta, for å kunne si noe om de trykksvake vokalene som kommer til uttrykk der. Kun innskrifter som har et uttrykk for trykklett /i/ eller /u/ er del av analysen, siden gammelnorsk vokalharmoni kun antas å berøre disse fonemene.

Former der uttrykket for relevant trykklett vokal er utleda ved konjunktur, har ikke blitt inkludert i analysen. Et eksempel på slik rekonstruksjon fins i N457. Innskriften er forholdsvis lang, og store deler av den er ganske skadd. Aslak Liestøl leser en del av den som **FAþer henær ger**[...], sjøl om lesninga er vanskelig (NIyR V: 21–22). Videre foreslår han å fylle ut det som mangler i linja med tegnene **[þe mik]**, hvilket gir teksten [...] *faðir hennar gerði mik* [...]. Sjøl om tolkninga virker sannsynlig, som i dette tilfellet, vil ikke grafemer av typen til <e> i andrestavelsen i **ger[þe]** inkluderes i analysen. Et grafem må være faktisk belagt for å komme med.

Materialet er kronologisk avgrensa til perioden fra ca. 1050 til runene går ut av bruk i løpet av 1400-tallet. Det er sjelden utgiveren mener at innskriftene er så seine som fra 1400-tallet, så andelen former fra etter 1400 er antakelig minimal. Det er nødvendig å sette en bakre avgrensning ved år 1050 på grunn av den grafiske utviklinga i runesystemet. Innskrifter rista med den yngre futhark fra tidlig tusentall og bakover har hovedsakelig fire grafemer til å uttrykke vokaler <ǣ>, <ǣ>, <ǣ> og <ǣ>. Disse brukes til å betegne tolv forskjellige fonemer, hvorav to konsonanter (Spurkland 2005: 79). Både [i] og [e] ville vanligvis blitt manifestert som <ǣ>, mens både [u] og [o] ville blitt manifestert som <ǣ>, i det eldre systemet. Det mangler altså grafeminventar til å skille mellom [i] – [e] og [u] – [o]. I Norge begynner man å bruke <ǣ> for å uttrykke /e(:)/ rundt 1050. Innvasjonen av et eget grafem for /o(:)/ er antakelig noe eldre (Spurkland 1995: 5, 11). Grensa må settes ved starten av bruken av <ǣ> for /e(:)/. Lønnruner antas å forholde seg til de primære runetegnene som inngår i 16-tegnsfutharken.²⁸ Følgelig mangler lønnruneinnskrifter midlene til å skille mellom [i], [e], [u] og [o], og de er derfor ikke inkludert i analysen.

²⁸ Se Spurkland (2005: 153) for en definisjon av hvilke grafemer vi regner som primære, som inngår i 16-tegnsfutharken.

Spurkland (1991: 181) understreker at i ei gransking av vokalharmoni er det viktig å være kritisk til lesningen av punkteringar. <l> og <þ> er kun skilt av punktering, og dette grafiske skillet uttrykker skillet mellom [i] og [e]. Man sier gjerne i dag at punkterte grafemer er sekundære (Spurkland 2005: 151). Dette hevder man blant annet fordi disse runene ikke blei inkludert i futhark-innskrifter. Videre har man mange tilfeller av ikke-punkterte runer der man skulle vente punkterte runer, i innskrifter med opphav fra tid og sted der man antar at punktering av runer var i utstrakt bruk. Mye tyder på at runeristere som hadde punktering som del av sin grafiske kompetanse, kunne utelate punkteringa dersom de ikke oppfatta den som vesentlig (Spurkland 1991: 115). Det at punktering ikke nødvendigvis blei gjennomført, til tross for at man hadde kunnskapen om den, er svært relevant for en gransking av vokalharmoni.

En innskrift uten punktering vil ikke uttrykke et skille mellom [i] og [e] uansett om det foreligger i risterens fonologiske system. <i> i trykklett posisjon vil tas til inntekt for at man har hatt [i] som realisering av /i/ (jf. 3.3.1). Noen runeristere hadde muligens ikke punktering som del av sitt grafiske repertoar, og noen runeristere kan ha valgt å utelate punktering. Disse to beslekta faktorene fører antakelig til at forekomsten av <i> i de skriftlige dataene vil bli noe høyere enn forekomsten av [i] ville ha vært i lydsystemet. Sjøl om noen innskrifter mangler punktering, eller punkterer inkonsekvent, må de inkluderes i analysen. Det er vanskelig å argumentere for å ekskludere innskrifter basert på et antatt manglende grafisk trekk. Vanskeligheten i slik argumentasjon kommer vanligvis av at innskriftene er for korte til å ha gode eksempler.

Enkelte data kommer fra innskrifter som er dokumentert, men der gjenstanden har gått tapt. Dokumentasjonen er av varierende kvalitet og alder. Data fra innskrifter som kun fins overlevert gjennom eldre dokumentasjon, står i en mellomposisjon mellom å være faktisk belagt og være basert på konjunktur. Hver enkelt av disse innskriftene har det vært nødvendig å gi en sjølstendig vurdering, for det er vanskelig å sette faste kriterier for hva som er en ”sikker nok” overlevering for inkludering. Overleveringsforholdene er som oftest forskjellige i hvert tilfelle. Disse innskriftene er sjølsagt i mindretall i materialet. Et eksempel på en slik innskrift som har blitt inkludert kan være N60 (jf. 4.3.1).

Tidvis er ikke dokumentasjonen god nok til at data fra utgiverens rekonstruksjon kan inkluderes i analysen. Et eksempel på dette er N73 fra Valdres som angivelig var rista på ei kirkeklokke. Magnus Olsen restituerer ei form ***kerþe**. Den eneste dokumentasjonen vi har av innskriften er ei tegning fra 1643. Det som kan sees på tegninga er ei form **k+rþ+** (NIyR I:

213). Tegninga har altså staver med en tverrstrekk, nesten likearma kors, som uttrykk for vokalene i ordet. <+> i tegninga fra 1600-tallet kan godt være en unøyaktig gjengivelse av (†) eller (Φ), men slike former som ***kerþe** i N73 har jeg vurdert som for usikre til å inkludere.²⁹ Det er svært vanskelig å si hvor nøyaktig en tegning fra 1600-tallet gjengir grafiske detaljer. I enkelte lignende tilfeller kunne noen av formene i en innskrift vært inkludert, men helhetsinntrykket dokumentasjonen gir, er så svakt at jeg har vært nødt til å ekskludere hele innskriften. Et eksempel på en slik innskrift, hvor man kunne argumentert for å inkludere enkelte former, er N72 fra Skrautvål stavkirke i Valdres. N72 har sin eneste dokumentasjon hos Worm i 1643, og man veit ikke hva som var kilden til Worms gjengivelse (NIyR I: 209–212).

3.2.1 Vokalharmoni og ordstruktur

Kun tostavellesformer er inkludert i analysen. Det er ganske få former med mer enn to stavelser (mangestavellesformer) og de er ikke inkludert. Materialet er altså ikke egna til å si noe om eventuell vokalharmoni i mangestavellesformer, på grunn av det lave antallet av slike former. Hagland (2004: 389) hevder også at vokalharmoni først og fremst gjør seg gjeldende i tostavellesord, sjøl om han ikke begrunner denne påstanden.

I mangestavellesformer blir trykkforhold mer kompliserte, og det kan være vanskelig å vite hvordan vokalaharmoni skal fungere i slike former. Ved å ekskludere dem unngår jeg å ta stilling til de vanskelige spørsmålene om trykk og vokalharmoni i mangestavellesformer, både sammensatte og usammensatte. Noen sammensetninger har bare to stavelser. Disse har også blitt ekskludert på grunn av vanskeligheten med trykk i sammensetninger. Navn som *Geirmundr* og *Pórolfr*, der ett eller begge ledd kan identifiseres med sjølstendige leksem (jf. *geirr*, *mundr* og *Pórr*. -*olfr* kan kanskje ha blitt identifisert med *ulfr*.) har blitt ansett som sammensetninger, og ikke inkludert i granskinga. Det medfører derimot at navn som *Auðun*, *Erlingr* og *Jórunn* tatt med.

Ei form som *Erlingr* eksemplifiserer et problem som er relevant for mange tostavellesformer. *Erlingr* kan ikke betraktes som ei sammensetning i norrønt, og vil følgelig behandles annerledes. I usammensatte tostavellesformer som *Erlingr*, vil jeg anta at /i/ skal være trykklett i forhold til /e/ i en slik grad at man kan få vokalharmonisk regulering av /i/.

²⁹ Jeg setter allografer, som (†) og (Φ), i parenteser.

Man kunne tenke seg sekundærtrykk på den andre stavelsen i *Erlingr*, men det finner jeg usannsynlig når forma bare har to stavelser (i motsetning til andre kasusformer som *Erlingi*). I sammensetninger som *Geirmundr* kan trykkforholdene ha vært annerledes. Haglands definisjon av vokalharmoni sier at det er trykklette vokaler som skal berøres. Følgelig er det uproblematisk å inkludere *Erlingr* og lignende former som *Auðun* og *Jórunn*, i og med at den andre vokalen sannsynligvis er trykklett i forhold til den første.

Lånord inngår i analysen. Dersom vokalharmoni er fonotaktisk produktivt i gammelnorsk, kan man anta at den også burde være virksom i lånord som har blitt internalisert i det gammelnorske språket. Lånord tilpasses vanligvis fonologien til mottakerspråket. Eksempler på former som berøres av dette er **biskuP** *biskup* fra N551 og egennavnet **tesus** [sic] *Jesus* (NIyR II: 104–105; V: 160–161). Disse formene forekommer i innskrifter på norrønt språk. Navnet *Jesus* og appellativet *biskup* må ha kommet inn i det gammelnorske språket med kristninga, i løpet av 1000-tallet, hvilket skulle gi ordene god tid til å bli internalisert i språket innen N551 og N108 blei rista. Det er ikke mange slike lånord i materialet.

3.3 Framstilling og analyse av materialet

Analysen i denne oppgaven er en analyse av en språklig variabel i et runemateriale, nemlig materialets uttrykk for trykklett /i/ og /u/. Jeg forsøker å gi de skriftlige dataene en fonologisk fortolkning, men dataene som analyseres, kan ikke knyttes til noen geografisk avgrensa talemålsvarietet (dialekt/geolekt) i den norrøne perioden uten at man problematiserer denne tilknytninga. Jeg vil påpeke potensielle sammenhenger mellom runematerialet fra en region og antatte gammelnorske talemålsvarieteter, men jeg mener at vi skal være litt forsiktige med å knytte et skriftlig materiale til talemålet til området hvor materialet har proveniens. Regioninndelingene i 3.5 er ikke i seg sjøl en inndeling av dialektområder for vokalharmoni, men et utgangspunkt for ei drøfting av regional variasjon. I andre rekke kan man forsøke å relatere språket i materialet fra en region til talemålet i samme region.

Siden runeinnskrifter gjerne blei rista på tre- eller beinbiter, er det ikke vanskelig å se for seg at de kan ha blitt rista andre steder enn der de blei funnet. Det er også svært sannsynlig at tilreisende kan ha etterlatt seg runeinnskrifter på gjenstander, eller på bygningsvegger, som blei værende igjen etter at de tilreisende hadde forlatt stedet (Spurkland 1991: 13; 2005:

171–173). Det medfører at runeinnskrifter som blir funnet i en region, gjerne kan ha vært rista av personer hvis dialekt var en annen enn den som var vanlig i regionen. Enkelte runeinnskrifter kan man tenke seg har et mer lokalt opphav på grunn av tekstlig innhold og funksjon, f.eks. gravsteiner. Likevel veit vi for lite om runeristerne som står bak også de mer lokalt tilknytta innskriftene til at vi trygt kan heimfeste språket i dem på ikke-lingvistisk grunnlag. Talemålsgrunnlaget for innskriftene kan altså ikke geografisk heimfestes med sikkerhet, men det er i stor grad like vanskelig å heimfeste manuskriptmaterialets talemålsgrunnlag, slik jeg ser det (jf. 3.1). I denne granskinga bestemmer funnstedet hvilken region en runeinnskrift knyttes til.

Dataene fra hver region vil analyseres under ett. Det er først og fremst en metodologisk motivasjon for å analysere former fra flere innskrifter samla, ikke teoretisk. Jeg vil hevde at slik analysemetode gir oss en mer helhetlig forståelse av hvordan /i/ og /u/ generelt kommer til uttrykk i materialet fra en gitt region. Denne metoden innebærer også mindre *ad hoc*-tolkning når det kommer til å vurdere om en innskrift har uttrykk for et vokalharmonisk system eller ikke, og gjør at data fra alle relevante innskrifter blir del av analysen.

Dataene fra runeinnskriftene vil sammenlignes med det forskningslitteraturen sier om vokalharmoni i diplomer (og tidvis andre manuskripter) fra samme region. Jeg vil også drøfte hvordan språket i runematerialet kan ha sammenheng med antatte talemålsvarieteter (jf. kap. 5). Dersom både runedataene og diplomene fra en region tyder på samme regulering av trykklett /i/ og /u/, kan det være sannsynlig at dette trekket også har en korrelasjon i regionens talemål. Runeskriftens ortografiske uavhengighet kan være med på å sannsynliggjøre at vokalharmoni har grunnlag i det lokale talemålet hvis manuskript- og runematerialet viser lignende tendenser.

Et alternativ til å analysere alle data fra hver region under ett, er å behandle hver innskrift som et uttrykk for et språkssystem på mikronivå, et mikrospråkssystem. Da ville man latt hver runeinnskrift representere et separat språkssystem, en idiolekt, hvis eneste empiriske uttrykk er den aktuelle runeinnskriften.³⁰ Deretter kunne man klassifisert mikrosystemene og gjort en opptelling, for å finne ut hvor mange innskrifter som utviser vokalharmonisk vokalisme og hvor mange som har mangel på sådan. Et argument for slik metode er at vi veit lite om potensielle grafiske og fonologiske særegenheter i den språklige kompetansen til hver

³⁰ Når begrepet *idiolekt* brukes her, innbefatter det både fonologiske og grafiske idiosynkrasier som hver runerister kunne hatt i sitt repertoar.

enkelt runerister (Spurkland 1991: 13), hvilket utgjør et visst problem for å gjøre en samla analyse av alle former fra en region.

Å se hver innskrift som uttrykk for et separat språkssystem vil skape en svært stor gruppe av innskrifter som ikke vil si oss noe om hvorvidt runeristeren har innslag av vokalharmoni. En slik type analyse kan finnes hos Lykke (2011: 31–37), som drøfter et runemateriale fra Trondheim. Innskriftene som ikke kan klassifiseres er i flertall der. I det foreliggende arbeidet har jeg valgt å analysere de relevante ordformene fra hver region sammen, fordi mikrosystemmetoden gjør at store deler av materialet blir intetsigende. Som nevnt tidligere, er det en viss presedens innen norrøn filologi for å analysere data fra flere kilder under ett (jf. 3.1).

Det er relativt få runeinnskrifter fra Norge som gir et klart uttrykk for vokalharmoni eller mangel på sådan på sjølstendig grunnlag. Innskriftene er som oftest for korte, og beleggene i hver innskrift følgerlig for få. Om man f.eks. har formene ***firþi** *firði* og ***fotom** *fótum* i en innskrift som eneste belegg for trykklett /i/ og /u/, kan disse formene godt være et uttrykk for vokalharmonisk distribusjon, men formene kan like gjerne være et uttrykk for <i> og <o> som generalisert manifestering av trykklett /i/ og /u/. Et slikt system kjenner man fra islandske håndskrifter, men man antar det ikke har forbilde i et talemål med [i] og [o] (Hagland 2004: 380). Teoretisk sett kunne man tenke seg fem forskjellige mulige notasjonssystemer for trykklett /i/ og /u/: Generalisert <i, u>, generalisert <i, o>, generalisert <e, u> og generalisert <e, o> og et system med vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler, som vil uttrykkes ved <i, e, u, o>. På grunnlag av manuskripter er det vanlig å anta at et gammelnorsk materiale enten vil vise et <i, u>-system, <e, o>-system eller et som er vokalharmonisk (Hagland 2004: 391).

Om man finner grafisk variasjon mellom innskrifter innafor et avgrensa geografisk område, betyr ikke dette nødvendigvis at variasjonen korrelerer med tilsvarende variasjon i talespråket til runeristene. Under sin drøfting av dette sier Spurkland (1991: 13) at: ”Det er like stor grunn til å anta veksling i de grafofonologiske korrelasjonene. To runeristere kan ha samme talespråk, men ikke nødvendigvis samme måte å skriftfeste det på – samme ortografi.”. Det at variasjonen kan være grafisk, ikke nødvendigvis fonologisk, er særlig relevant for former med trykklett /i/ som berøres av problematikken rundt punktering. Der særegne grafiske forhold i en innskrift kan tenkes å påvirke analysen av vokalharmoni, vil dette drøftes (kap. 4).

3.3.1 Fonologisk fortolkningsmetode

Jeg har basert fonemiske framstillinger av formene på utgiverens tolkninger (jf. Appendix). Jeg vil gi egne kommentarer av særtilfeller hva angår fonemisk fortolkning (Kap. 4). Jeg gjør en mer detaljert tolkning av uttrykkene for trykklett /i/ og /u/ på grunnlag av grafemene runeristerne har valgt å bruke. Vokalharmoni er en veksling som foregår på et ikke-distinktivt nivå, og følgelig må vi forsøke å beskrive subfonemiske forhold.

Det antas her at runeortografien er forholdsvis fonetisk ortofon, altså at runeristerne har gjengitt uttalen sin i innskriftene (jf. 3.1). Hvordan man fortolker grafemene brukt for trykklette vokaler, beror på hvordan man antar runeristerne assosierte forskjellige foner, og deres grafiske korrelater, med hverandre. Om man skulle skriftfeste trykklett /i/, kan det antas at man ville ha valgt å bruke enten <i> eller <e> alt etter hvilken trykksterk fon man identifiserte den aktuelle trykklette allofonen av /i/ med. Brukte man <i> assosierte man antakelig med trykksterk [i(:)], og om man brukte <e> assosierte man antakelig med trykksterk [e(:)]. På samme måte må runeristerne ha valgt enten <u> eller <o> for å uttrykke trykklett /u/ etter hvilken trykksterk fon man assosierte den aktuelle trykklette allofonen av /u/ med. I trykksterke stavelser uttrykker <u> vanligvis [u(:)], mens <o> vanligvis uttrykker [o(:)]. På denne måten kan man etablere [i], [e], [u] og [o] som korrelater til henholdsvis <i>, <e>, <u> og <o> i trykklette stavelser. Realiseringene må ha vært korte, siden lange vokaler bare forekommer trykksterkt i norrønt. Det er vanskelig å beskrive fonetisk realisering mer detaljert enn dette når man kun har et skriftlig kildemateriale til rådighet. Realisering varierer alltid i løpende tale. Fonologiske data utleda av et skriftlig materiale vil følgelig bli noe idealiserte, men de fleste lingvistiske analyser bygger på en viss grad av idealisering.

3.3.2 Fonemet /e/

Vi har grunn til å tro at fonemet /e/ har to allofoner i gammelnorsk, [e] og [æ] (Benediktsson 1964). Ifølge Haglands regler for vokalharmoni, skal kort [e] og kort [æ] framkalle forskjellig vokalharmonisk produkt av /i/, henholdsvis [e] og [i], men framkalle samme realisering av /u/, nemlig [o] (jf. tabell 1.). For å drøfte problemstillinga om hvorvidt runematerialet uttrykker vokalisme som er i tråd med reglene for vokalharmoni (problemstilling nr. 1), må man altså forsøke å skille former med trykksterk [e] fra former med trykksterk [æ] i analysen. /e/ er det eneste fonemet som antas å ha allofoner som har forskjellig vokalharmonisk virkning.

Jeg vil skille belegg med trykksterk /e/ fra hverandre etter hvordan runeristeren har valgt å manifestere det trykksterke fonemet i skrift. Når <e> uttrykker kort, trykksterk /e/ vil jeg analysere forma som om den trykksterke vokalen er [e].³¹ Likeledes vil belegg med <æ> for trykksterk /e/ analyseres som om den trykksterke vokalen var [æ]. Belegg med andre grafiske uttrykk for /e/ vil gis en egen drøfting i forbindelse med framlegget og tolkninga av dataene (hhv. kap. 4 og 5). Denne analysemetoden bygger på en antakelse om hvordan runeristene assosierte de korte allofonene [e] og [æ] med de lange fonemene /e:/ og /æ:/ og deres mest vanlige grafiske korrelater. /e:/ uttrykkes vanligvis med <e>, og /æ:/ uttrykkes vanligvis med <æ>. Man kan da anta at runeristere ville velge enten <e> eller <æ> for å manifestere kort /e/, alt etter hvilket av de to lange fonemene de assosierte den korte allofonen med. Denne sorteringa blir noe grov, men det fører oss antakelig nærmest den fonetiske realiseringa av trykksterk /e/ å ta utgangspunkt i de anvendte grafemene på denne måten.

Alternativet til metoden beskrevet over ville vært å skille beleggene fra hverandre med utgangspunkt i det historiske opphavet til /e/ i hver form. Den antatte vekslinga mellom [e] og [æ] i gammelnorsk er ei synkron allofonisk veksling. Allofonene er ikke nødvendigvis distribuert etter historisk opphav. I de fleste gammelnorske håndskrifter brukes de latinske grafemene <e> og <æ> om hverandre for kort /e/ uten nevneverdig sammenheng med det historiske opphavet (Benediktsson 1964; Halvorsen 1989: 107). Følgelig vil jeg hevde at det er litt problematisk å sortere former med trykksterk /e/ etter hva som er antatt historisk opphav for vokalen, og analysere deretter. Mye tyder på at når kvaliteten til den trykksterke vokalen endrer seg, har den trykksterke vokalen vokalharmonisk effekt i tråd med den nye kvaliteten (Johnsen 2003: 71–72; jf. 2.3.2). Vokalharmoni må da sees som et fonotaktisk produktivt prinsipp. Norrønt /e/ har flere opphav enn urnordisk /e/ og i-omlydt urnordisk /a/, hvilket også ville komplisert en eventuell sortering etter opphavskriterier.

Forskere har tidligere funnet at de vokalharmoniske forholdene etter trykksterk /e/ kan være problematiske. Både Halvorsen (1989: 106–109) og Spurkland (1991: 179) påpeker at det er tilsynelatende fri variasjon i uttrykk for /i/ og /u/ i trykklett posisjon etter /e/. Hødnebo (1984: 165) hevder at for sitt materiales del, er /e/ (og /e:/) fulgt av <i> regelen heller enn unntaket. Pettersen finner også at /e/ følges av <i>, i ett diplom fra Voss, ellers finner han mye variasjon etter /e/ i trykksterk stilling i sitt indre sørvestlandske diplommateriale (Pettersen

³¹ Grafemet <e> har to allografer (þ) og (ϕ), som translittereres **e** og **E** i det foreliggende arbeidet. Siden den grafiske variasjonen allografene imellom ikke har innvirkning på antatt fonologisk korrelat, vil jeg referere til begge allografene samla som <e> eller <þ>, sjøl om det skilles mellom **e** og **E** i translitterasjonene.

1989: 254, 255–258). Hagland (1978) finner også at det er en vesentlig større andel avvik enn ellers når trykksterk vokal er /e/ (jf. 2.2).

3.3.3 Diakroni, synkroni og problemer med datering

Sjøl om diakron utvikling er relevant for forskningsmålene til oppgaven, gir ikke dette materialet mulighet for å kunne drøfte denne utviklinga detaljert. Det kommer av at de aller fleste runeinnskrifter fra den aktuelle perioden ikke kan gis en sikkert fundert datering som er presis nok til å gi ei drøfting av diakrone forhold.

Enkelte runeinnskrifter kan riktig nok dateres absolutt på historisk grunnlag f.eks. N170 (NIyR II: 301–305), N179 (NIyR II: 341) eller N184 (NIyR III: 26–27). I tillegg kan en del innskrifter fra middelalderbyene dateres arkeologisk. Mesteparten av innskriftene i Bryggenmaterialet kan relateres til forskjellige historisk daterbare brannlag. Det er videre mulig å etablere relative kronologier på grunnlag av absolutt daterte innskrifter. Relative kronologier må bruke språklige kriterier for å relatere innskrifter kronologisk til hverandre.

Det er store usikkerheter ved å etablere relative kronologier basert på språklige kriterier. Typiske eksempler på slike språklige kriterier er innslag av, eller mangel på, grafiske eller fonologiske innovasjoner. Sjøl om en innovasjon viser seg i en absolutt datert innskrift, er det ingen automatikk i at en innovasjon skal opptre i samtlige innskrifter etter denne første absolutt daterte attesteringa. Disse innovasjonene er svært vanskelige å tidfeste og spredning av innovasjoner foregår gradvis. Følgelig mener jeg at de fleste innskrifter i middelalderen ikke en gang sikkert kan plasseres innafor hundreårsperioder på grunnlag av slike kriterier. Relative kronologier kan bare sannsynliggjøres, vi kan aldri stole helt på dem, i hvert fall ikke på et detaljert nivå. Dermed blir det uforsvarlig å forsøke å gi en detaljert diakron beskrivelse av vokalharmoni fundert på relativt daterte runeinnskrifter. De absolutt daterte innskriftene i materialet gir ikke nok data til en diakron analyse.

Vi blir derfor i utgangspunktet nødt til å behandle dataene fra ca. 1050 –ca. 1400 som uttrykk for et synkront vokalsystem. Man kan si dette er metode som framtvinges av en svakhet ved materialet. Det har antakeligvis vært visse endringer i vokalsystemet i denne perioden, men de er ikke på langt nær like omfattende som endringene som finner sted før og etter den norrøne perioden. Sjøl om man ikke kan gi en detaljert redegjørelse for eventuell diakron variasjon, kan man like fullt kommentere dette aspektet overflatisk når man skal fortolke dataene (kap. 5). Analysen er således ikke helt blind for diakrone forhold.

Hvis runematerialet tyder på annen distribusjon av trykklett /i/ og /u/ enn forskning på manuskripter tilsier, kan det skyldes en diakron ulikhet mellom runematerialet og manuskriptmaterialet. Hovedmengden av diplomer som er granska for å belyse regional variasjon i gammelnorsk, er fra etter år 1300. Man må regne med at mesteparten av runematerialet er fra før år 1300. Runematerialet er altså i hovedsak noe eldre enn diplommaterialet.

Runeinnskriftene spanner over et stort tidsrom. Man kan altså tenke seg større variasjon innad i runematerialet som følge av at det omfatter innskrifter fra perioden ca. 1050–ca. 1400. Dersom det har vært betydelige omveltninger i vokalsystemet i løpet av perioden ca. 1050–ca. 1400, vil dette gi utslag i større variasjon i runematerialet enn i manuskriptmaterialet. Til sammenligning spanner Haglands (1978) diplommateriale over en periode på 100 år, mens Rindals (1981) diplomer alle har opphav i perioden 1300–1350.

Diplomer kan brukes til å gi ganske detaljerte opplysninger om diakron utvikling siden mesteparten av diplomene er ikke-lingvistisk datert. Om diplommaterialet fra middelalderen viser noen større systematisk endring i realisering av trykklett /i/ og /u/ i perioden fra år 1250 og utover på 1400-tallet, så må det være at man får større tendens til <e> og <o> på bekostning av vokalharmonisk regulert <i> og <u>. Det skjer i løpet av 1300-tallet og denne tendensen øker inn i den mellomnorske perioden (Pettersen 1989; Mørck 2004: 414; jf. 2.5.2). Hagland (1978) mener at [ɛ] oftere følges av <o> på 1300-tallet i motsetning til mer <u> i siste halvdel av 1200-tallet (jf. 2.2). Om man antar at runematerialet er noe eldre enn diplommaterialet, burde man om noe vente en sterkere opprettholdelse av de trange variantene [i] og [u], enten generelt (i et [i, u]-system), eller etter vokalharmoniske regler. Man skulle altså vente færre tegn til reduksjon på bekostning av vokalharmonisk distribuerte vokaler enn i det noe yngre diplommaterialet.³²

3.4 Vokalharmoni som assimilasjon

Grunnen til at Haglands (2004) regler for vokalharmoni er blitt antatt i denne granskinga framfor Hægstad's, er at der disse regelsettene strider mot hverandre, er Haglands mest forenlige med et prinsipp om assimilasjon. I moderne språk som har vokalharmoni, ser man nemlig på vokalharmoni som en produktiv fonologisk assimilasjon (Hagland 1993: 293; Rajić

³² Med *reduksjon* mener jeg generelt bevegelse fra mer ekstrem artikulasjon i retning mer nøytral artikulasjon. Fullstendig nøytral artikulasjon er [ə].

1980).³³ Seip (1943) og Pettersen (1989) deler ikke det synet på gammelnorsk vokalharmoni, og Hagland (1993) forsøker å forklare distribusjonen av trykklett /i/ og /u/ etter åpne vokaler som effekten av vokalreduksjon.

Hagland og Hægstad strider bare mot hverandre på et par mindre punkter. Hagland (2004: 391) hevder at [æ] følges av [i] og [o] og at /ɔ/ følges av [e] og [u] i trykklett stavelse (jf. tabell 1). I Hægstads framstilling heter det at både [æ] og [ɔ] skal følges av [i] og [u] (jf. 2.2). Hagland tar forbehold om at /ɔ/ fulgt av /i/ er en sjelden fonotaktisk kombinasjon i norrønt, og at det egentlig ikke er noe fast mønster for regulering av /i/ etter /ɔ/: ”(...) endingsvokalen kan vera både *i* og *e*, (...) Det kan sjå ut til at endingsvokal *i* er å finna i former der ein /u/ i andre staving er synkopert før bøyingsendinga på vokal (jf. *ffǫturr* – *ffǫtri*).” (Hagland 2004: 391).

Med assimilasjonsbegrepet som blei introdusert i 1.2 er det teoretisk sett noe vanskelig å forklare at [æ] ikke framkaller [e] som realisering av /i/. På akkurat samme måte er det vanskelig at [ɔ] ikke skal framkalle [o] som realisering av /u/. Alle øvrige halvåpne og åpne vokaler skal etter reglene følges av slike ikke-trange realiseringer av trykklett /i/ og /u/. Man kunne kanskje tenke seg at det fonotaktiske prinsippet om u-omlyd ved stående /u/ kunne påvirke vokalharmoni i former med /ɔ/ fulgt av /u/. Ved u-omlyd er det trekket [+runda] som overføres fra den trykklette til den trykksterke vokalen. [u] og [o] deler dette trekket, og følgelig skulle trykklett [o] i teorien kunne ha samme innvirkning på trykksterk /a/ som [u]. I det perspektivet er det vanskelig å forstå hvorfor u-omlydsprosessen skal påvirke vokalharmoni. Kanskje kreves det en annen teoretisk innfallsvinkel for å forstå hvorfor u-omlyd ved stående /u/ skulle hindre den vokalharmoniske virkninga til /ɔ/. Videre bemerker Hagland (1978) at heller ikke [æ] ser ut til å framkalle [o] som uttrykk for /u/ før 1290.³⁴ Forholdene etter [ɔ] og [æ] er det mest vesentlige teoretiske problemet for å anta at vokalharmoni er en assimilasjon, for [ɔ] og [æ] framkaller ikke samme vokalharmoniske produkt som øvrige vokaler av samme innsnevringsgrad.

3.5 Regioninndeling

³³ Hagland har en referanse til Vago (1973: 583) når han hevder at ”Vowel harmony systems are regarded as natural phonological assimilations [...]” (Hagland 1993: 293). Vago sjøl bruker ikke termen ”natural phonological assimilation” på det oppgitte stedet.

³⁴ Se også Hægstads regler for vokalharmoni (Hægstad 1899: 78–79; 2.2.).

3.5.1 Regioninndelingas grunnlag

For å kunne sammenligne med det som har blitt hevda om regional variasjon for vokalpharmoni tidligere (problemstilling nr. 2), må man i forholdsvis stor grad dele inn i regioner som sammenfaller med dem som har blitt brukt i tidligere lignende drøftinger. Regionene er *Trøndelag*, *Opplandene*, *Sør-Østlandet*, *Midtlandet*, *Nordvestlandet*, *Ytre Sørvestland* og *Indre Sørvestland*. Siden det ikke er noen relevante runeinnskrifter derfra, omtales ikke Nordland, Troms eller Finnmark videre.

Hægstad forsøkte å avdekke middelalderens talemål ved hjelp av studier av manuskripter. Det gjorde han ved å beskrive språket i diplomer fra områder han hovedsakelig avgrensa etter ny-norske dialektforhold. Metoden hans endrer seg noe i drøftingene av sørvestlandsk (jf. 2.5 til og med 2.5.2). Regioninndelinga her følger Hægstads avgrensinger i ganske stor grad, nemlig for regionene *Trøndelag*, *Nordvestlandet*, *Ytre Sørvestland* og *Indre Sørvestland*. Disse regionene er altså i stor grad overtatt fra Hægstad. Regionen *Sør-Østlandet* blir ganske sammenfallende med området som har sør-østlandske dialekter i ny-norsk periode (Papazian & Helleland 2005: 87) (men visse områder uten innskrifter utelates fra inndelinga). Regionen *Midtlandet* mangler forbilde i forskningslitteraturen, for gammelnorske manuskripter fra området den dekker er ganske sparsomt omtalt. Dette området strekker seg fra Valdres over Hallingdalen og noen tilgrensende områder i indre Buskerud til Øst-Telemark. Det er en ganske stor mengde runedata fra dette området.

Regionene er i stor grad påvirka av ny-norske dialektforhold, til tross for at det ikke nødvendigvis alltid er direkte sammenheng mellom gammelnorske og moderne dialekter. Det er hovedsakelig en arv fra Hægstad. Jeg avgrenser altså også regionene etter kriterier som er relevante til en viss grad (ny-norske dialektområder), og beskriver deretter reguleringa av trykklett /i/ og /u/ i runeinnskrifter med funnsted innafor disse regionene. Denne metoden ligner den som har blitt brukt tidligere for å forsøke å studere gammelnorske dialekter (Seip 1955: 213–214; Rindal 1984: 171, 175). Hovedforskjellen blir at analysen her ikke antar at de skriftlige dataene kan knyttes til talemålet i samme region som dataene stammer fra uten forbehold (jf. 3.3).

Regionene *Opplandene* og *Midtlandet* avviker litt mer fra ny-norske dialektavgrensinger enn de øvrige regionene. Valdres, Hallingdalen og Øst-Telemark har dialekter som tradisjonelt regnes som midtlandske fjellbygdmål (Papazian & Helleland 2005: 100–103), men regionen inkluderer ikke alle områder med fjellbygdmål. Regionen

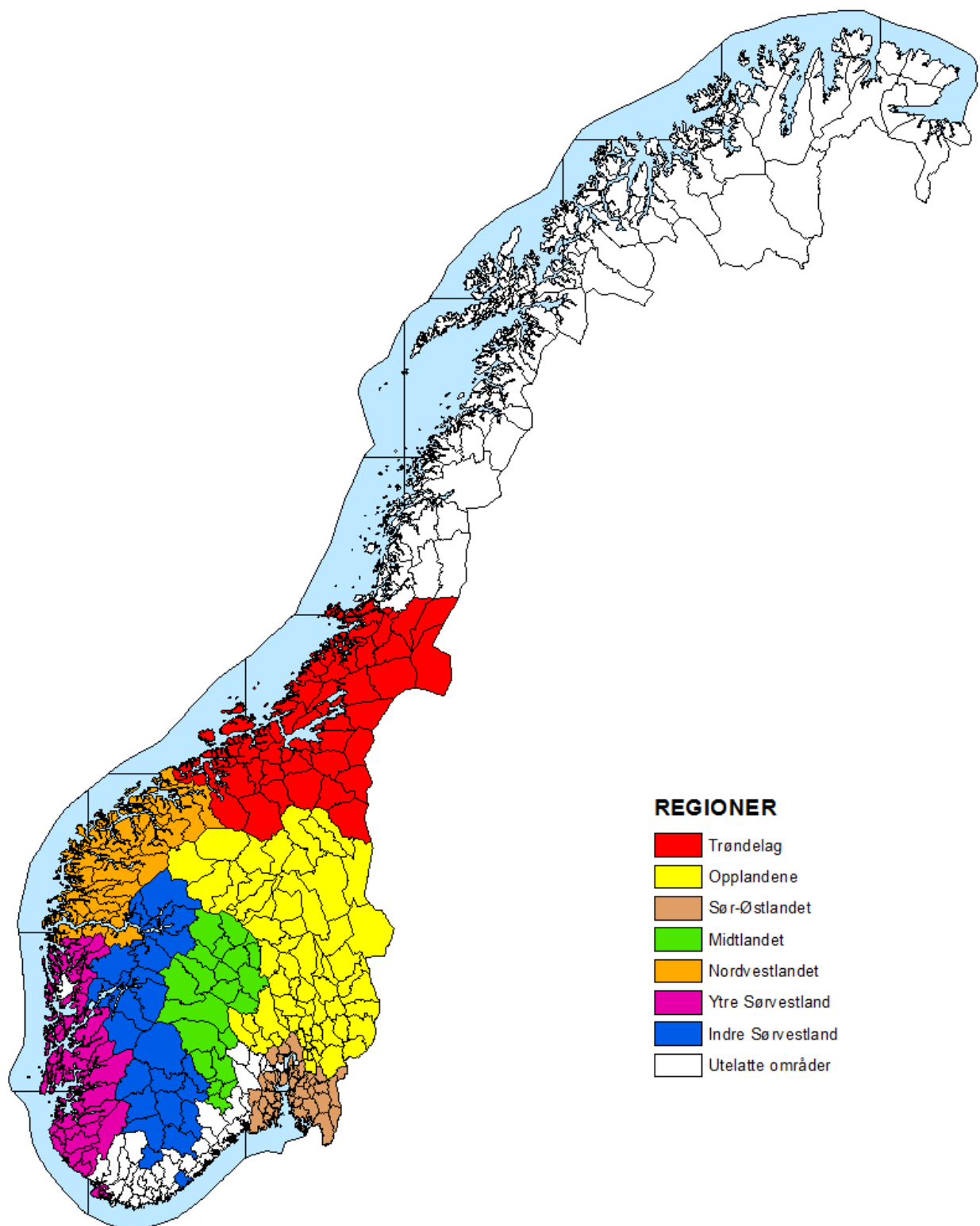
Opplandene omfatter dialekter som kan klassifiseres som nord-østlandske, og i tillegg også de nordligste fjellbygdmaalene. Sett i perspektiv av nyere dialekter, blir altså *Opplandene* en mer brokete region. Rindal (1981: 100–101) argumenterer for at det er språklige særtrekk i diplomene fra før 1350 i denne regionen som taler for en egen skriftspråksnorm som har opphav og hovedsakelig utbredelse i *Opplandene*. Rindals oppfatning taler for å regne *Opplandene* som en egen region, adskilt fra *Trøndelag* og *Sør-Østlandet*, og for å inkludere de nordlige fjellbygdene i denne regionen. Det er altså Rindals argumentasjon som ligger til grunn for avgrensinga av regionen *Opplandene*. Å følge Rindals regioninndeling gjør det mulig å sammenligne data fra dette områdets runeinnskrifter med tendensene han finner i sin detaljerte studie av diplommaterialet fra *Opplandene*.

Regionene har i utgangspunktet blitt definert uten hensyn til hvor dataene som skal analyseres, kommer fra. Jeg har forsøkt å dele inn i helhetlige regioner fordi det gjøres i flere av granskningene som utgjør sammenligningsgrunnlaget. Hægstad og Rindal gjør slike helhetlige inndelinger, og det legger visse føringer på inndelingene her. Områder ekskluderes bare fra inndelinga dersom det er særskilt grunn for det (jf. neste avsnitt). Det medfører at enkelte områder inkluderes i regionene til tross for at det ikke fins relevante runedata derfra. Det er ikke meningen å postulere utbredelsen for middelalderske talemålsvarieteter med denne regioninndelinga.

Til tross for et ønske om å følge litteraturen i å gjøre helhetlige inndelinger, er visse områder utelatt fra mine regioner. Områdene som har blitt utelatt er områder der det enten er uforsvarlig å følge litteraturens inndelinger, eller som ikke har noen tidligere klassifisering, og som i tillegg ikke har noen runeinnskrifter relevant for granskinga av vokalharmoni. Et nærliggende eksempel på dette er fylket Vest-Agder. Innafor dette området er det stor dialektal variasjon i ny-norsk tid (Skjekkeland 2005: 171), og vi har svært få ikke-lingvistisk heimfesta manuskripter fra derfra i norrøn tid. I tillegg er det nesten ingen relevante runeinnskrifter fra hele Vest-Agder (kun N212). Det er òg teoretisk vanskelig å forsvare en tilknytning av hele dette området til et større dialektområde i den norrøne perioden slik Hægstad gjorde (indre sørvestlandsk). Siden det nesten ikke er relevante data fra Agder i runematerialet, er det heller ikke nødvendig å ta videre stilling til denne problematikken her.

Slike områder som er utelatt fra regioninndelinga er framstilt i hvitt på kartet (se Kart), og vil være utelatt fra de presise definisjonene av regionene som følger under. Jeg vil referere til fylker og kommuner i Norge slik de er inndelt i 2012 for å gi en presis referanse til hvilke områder hver region består av.

Kart: Regioninndeling

Illustrasjon: Peter Hagen

3.5.2 Trøndelag

Trøndelag defineres her som fylkene Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag og området Nordmøre (jf. Hægstad 1899: 22–23; Hagland 2004: 388).

3.5.3 Opplandene

Den nordlige delen av Østlandet vil her kalles *Opplandene* med forbilde i norr. *Upplønd*. Denne benevninga, samt den presise avgrensninga av regionen, er henta fra Rindal (1981). *Opplandene* er hele fylket Hedmark og hele fylket Oppland, med unntak av Valdres. I tillegg regnes hele dagens Akershus (unntatt de sørlige kommunene Vestby, Ski, Ås, Frogn, Nesodden, Bærum og Asker), og noen kommuner fra Buskerud, nemlig Ringerike, Krødsherad, Sigdal og Modum (Rindal 1981: 10). Hole kommune i Buskerud ligger helt i grenseområdet mellom Opplandene og Sør-Østlandet. Hole kommune har her blitt regna som del av Opplandene, siden den omgis av de kommunene i Buskerud og Akershus som regnes til Opplandene. Hole er ikke del av Rindals inndeling av Opplandene, men inkluderinga av Hole er det eneste avviket fra hans avgrensing.

3.5.4 Sør-Østlandet

Sør-Østlandet består av fylkene Østfold, Vestfold, Oslo og de søndre kommunene i Akershus som ikke er del av Opplandene. Området er de delene av Østlandet som Rindal (1981) ikke inkluderer i Opplandene. Alle data fra Vestfold kommer fra Tønsberg, men hele fylket inkluderes likevel i denne inndelinga fordi jeg mener det ville vært uproblematisk å ta for seg belegg derfra sammen med øvrige sør-østlandske data (jf. 3.5.1). Kommunen Oppegård utelates fra avgrensinga. Den er ikke nevnt av Rindal, sjøl om den ligger midt blant Akershus-kommunene som utelates fra Opplandene, og det er heller ingen runeinnskrifter derfra. Det er én innskrift fra Lier kommune i det sørligste Buskerud, nær Drammen. Denne innskriften drøftes sammen med de øvrige fra Sør-Østlandet. Det øvrige sør-østlandske området er forholdsvis sammenfallende med et område som har sør-østlandske (vikvørske) dialekter i

ny-norsk periode, og følgelig er det naturlig å også inkludere en innskrift fra Lier. Hele regionen *Sør-Østlandet* er del av jurisdiksjonen til middelalderens Borgarting. Både det moderne dialektområdet for sør-østlandsk (vikværsk) og den middelalderske jurisdiksjonen til Borgarting dekker dog et større område enn det som er regionen *Sør-Østlandet* her.

Grøtvedt (1938) inkluderer diplomer fra Båhuslen (Bohuslän) i si gransking av gammel østlandsk. Inkluderinga er naturlig siden Båhuslen ikke er å regne for svensk før i forholdsvis ny tid (1600-tallet). Bohuslän er ikke inkludert i mi gransking på grunn av en teoretisk-metodologisk usikkerhet rundt å inkludere innskrifter derfra (jf. 1.2; 3.2). I tillegg er det få relevante innskrifter fra Bohuslän, og utgaven i NIyR (V: 220–230) har mindre dokumentasjon av innskrifter derfra enn av innskriftene med N-nummer.

3.5.5 Midtlandet

Regionen *Midtlandet* strekker seg fra Valdres i nord, over Hallingdal (samt de to kommunene Rollag og Nore og Uvdal) til og med området Øst-Telemark (Grenland, i fylket Telemark, inkluderes ikke i noen region). Med *Øst-Telemark* menes kommunene Bø, Hjartdal, Nome, Notodden, Sauherad og Tinn.

Det er ingen presedens for å operere med *Midtlandet* som en egen region, men det er heller ikke noen særlig presedens for å inkludere disse områdene i noen annen region. Dialektene i Valdres og Hallingdalen står i en slags mellomposisjon mellom østnorsk og vestnorsk i ny-norsk sammenheng. Etter Hægstad kan man si det er en viss tradisjon for å regne det slik også for den gammelnorske perioden. Grøtvedts (1938: 153) kommentar av vokalharmoni i Valdresdiplomene kan ikke sies å plassere dem innafor hverken sørvestlandsk eller østlandsk, men han inkluderer dem i en studie av østlandske diplomer. Hægstad (1917: 34) inkluderte tilsynelatende målet i Valdres og Hallingdal i sørvestlandsk, helst som overgangsmålfører mellom vestlandsk og østlandsk. Ifølge Rindal (1984: 170) er det nok helst politisk-administrative grunner for denne inndelinga. Valdres og Hallingdal lå under Gulatings jurisdiksjon og hørte til bispesetet i Stavanger i middelalderen. Hægstad nevner også dette sosiopolitiske forholdet. Ifølge ham er diplomene fra Valdres for det meste skrevet på vestlandsk diplommål, mens noen har et preg av ytre sørvestlandsk, og ett er for østlandsk å regne (Hægstad 1917: 34). De fire diplomene fra Hallingdal i gammelnorsk tid mener han

også er skrevet på vestlandsk diplommal (Hægstad 1917: 56). Hægstad behandler diplomene fra Valdres og Hallingdalen ganske overflatisk.

Øst-Telemark regnes til Midtlandet på grunn av den geografiske nærheten til Valdres og Hallingdalen, og på grunn av en viss grad av samsvar mellom ny-norske dialekter disse områdene imellom. Øst-Telemark er ikke tydelig klassifisert i tidligere dialektgeografiske drøftinger av gammelnorsk. Man kunne argumentert for å sette Øst-Telemark til regionen Indre Sørvestland, men det er ikke ønskelig at *Indre Sørvestland* blir en for stor region, og den må følgelig avgrenses et sted. Man må også ha operasjonelle enheter for sammenligning (altså regioner med nok data), og når litteraturen ikke tilsier noe annet, passer det godt å inkludere Øst-Telemark i Midtlandet.

3.5.6 Nordvestlandet

Med *Nordvestlandet* menes her Romsdalen, Sunnmøre, Nordfjord, Sunnfjord og Ytre Sogn, altså hele Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane med unntak av Nordmøre og Indre Sogn. *Ytre Sogn* er kommunene Gulen, Solund, Hyllestad, Høyanger, Vik og Balestrand.

3.5.7 Ytre Sørvestland

Ytre Sørvestland er her hele Rogaland fylke og ytre strøk av Hordaland (Hægstad 1909: 12; Hagland 2004: 388). Regionen *Ytre Sørvestland* er ment å tilsvare området der Hægstad hevda at man talte *rygemål* med [e, o]-system. Med ”ytre strøk av Hordaland” menes her distriktene Nordhordland, Midthordland og Sunnhordland med unntak av Bergen.

Det er, som nevnt, kun én relevant innskrift fra Vest-Agder, N212. Den kommer fra Farsund kommune, og data derfra vil drøftes sammen med dataene fra Rogaland og ytre Hordaland. Hægstad vil klassifisere alt språk fra Agder som indre sørvestlandsk, men her vil jeg ikke følge ham. Farsund kommune ligger mye nærmere Rogaland enn noen av områdene som skal defineres som del av Indre Sørvestland (3.5.8). I tillegg ligger Farsund helt ute ved kysten og det er mye mer naturlig å se for seg dialektal likhet mellom målet i Farsund og målet i det ganske nære Dalane i Rogaland enn det er å se for seg likhet mellom Farsund og for eksempel Setesdalen. Ny-norske dialekter vil antyde det samme. Hægstad (1915: 112)

hevda at N212 var skrevet på ”rygemål” på grunn av innskriftens trykklette vokalisme. Hans språklige vurdering av N212 har ikke vært motivasjonen for å inkludere Farsund kommune i Ytre Sørvestland.

Inkluderinga av såpass store deler av Hordaland i Ytre Sørvestland kan være noe kontroversiell. I sin utredning om rygemål fastsetter Hægstad (1915) dets utbredelse til det han kaller Rogaland. I 1915 strider han altså delvis mot sin egen avgrensing av rygemål i forordet til *Gamalnorsk Ordbok* (Hægstad 1909:12). Synspunktet Hægstad publiserte seinest er altså at rygemål med [e, o]-system for det meste var utbredt i Rogaland. Hovedargumentet hans er at de ny-norske dialektene fra Rogaland peker mot et målføre som har hatt bare [e] og [o] som realisering av norr. trykklett /i/ og /u/. Som det framgår av forskningsoversynet kan man være litt kritisk til Hægstads teori (jf. 2.5.1). Teorien hans skal like fullt etterprøves med data fra runeinnskrifter, men jeg vil altså velge å bruke Hægstads definisjon av ytre sørvestlandsk fra 1909. Dette skyldes blant annet at det ville vært problematisk å operere med overgangsmålfører i denne analysen, blant annet fordi det er så få innskrifter å bygge på. Mindre regioner med færre data ville gjort det vanskeligere å få et inntrykk av hvilke tendenser dataene utviser. Det er også litt meningsløst å operere med overgangsdialekter og følgelig flere regioner, når det er såpass vanskelig å være sikker på det geografiske opphavet til runematerialets talemålsgrunnlag.

Data fra ytre Hordaland og Rogaland til sammen bør kunne brukes til å sammenligne med Hægstads teori om trykklette vokaler i ytre sørvestlandsk (rygemål). Det blir riktignok en viss geografisk uoverensstemmelse mellom *Ytre Sørvestland* og området som Hægstad postulerer for sitt rygemål, men dette trenger ikke være avgjørende. Ifølge Skjekkeland (2005: 210, 215) oversiktskart behandler dialektene i Rogaland og de fleste deler av Hordaland trykklett /i/ og /u/ likt i utviklinga av henholdsvis ubestemt (ub.) sg. av svake hankjønnsord, f.eks. *láfi* ’låve’ og ub. pl. av svake hunkjønnsord, f.eks. *vísur* (til *vísa* ’vers, strofe’). Trykklett /i/ og /u/ faller der sammen i én vokal [ə] (Skjekkeland 2005: 55).³⁵ Etter Hægstads resonnement om å la de moderne trykklette vokalene utgjøre grunnlag for dialektinndeling i norrøn periode, skulle det ikke være noe i veien for å behandle data fra ytre Hordaland og Rogaland under ett. De har samme refleks av trykklett norr. /i/ og /u/. Om man skal generalisere for den gammelnorske perioden ut fra hvordan tendensene har vært i norske

³⁵ Skjekkeland (2005: 20) gjør det klart at hans transkripsjoner i kursiv grovt sett er fonemiske transkripsjoner. Han skriver at norr. *vísur* og *skálar* heter ”*vi:ser* og *ská:ler* med redusert vokal” i de fleste *a*-målsdialekter (Skjekkeland 2005: 55). Jeg har da antatt at et trykklett reduksjonsprodukt transkribert /e/ skal ha realiseringa [ə].

dialekter i moderne tid, kan man anta et visst dialektalt samsvar langs kysten på Sørvestlandet. Slik jeg ser det, er det like forsvarlig å operere med en ytre Sørvestlandsk region som strekker seg fra Farsund kommune i Vest-Agder til Masfjorden kommune i Nordhordland, som å operere med inndelinga av ytre sørvestlandsk hos Hægstad. På grunn av uoverensstemmelsen vil en separat drøfting av data fra bare Rogaland (i tråd Hægstads inndeling fra 1915) framlegges under drøftinga av dataene fra Ytre Sørvestland (jf. 5.7.3).

De delene av Hordaland som Hægstad (1917) klassifiserer som overgangsmålfører i sitt seineste syn, blir altså her del av regionen *Ytre Sørvestland*. Inkluderinga av ytre Hordaland i *Ytre Sørvestland* skulle etter Hægstads begreper føre til et noe sterkere uttrykk for vokalharmoni i regionen, i motsetning til om data fra Rogaland blei analysert separat. Diplomene som Hægstad bruker for å drøfte ytre sørvestlandsk er ikke valgt ut først og fremst på grunnlag av opphavssted, men på grunnlag hvordan de gjengir trykklett /i/ og /u/ i skrift.³⁶

3.5.8 Indre Sørvestland

Indre Sørvestland er her området som strekker seg fra Indre Sogn, over indre strøk av Hordaland (Voss og Hardanger) til Setesdalen og Vest-Telemark.³⁷ Store deler av Vest-Agder og Aust-Agder som ikke har relevante innskrifter inkluderes ikke i inndelinga.

Indre Sogn består av kommunene Leikanger, Sogndal, Aurland, Lærdal, Årdal og Luster. *Vest-Telemark* er kommunene Vinje, Tokke, Seljord, Kviteseid, Fyresdal og Nissedal. Tradisjonelle ny-norske dialekter fra Vest-Telemark mangler enkelte typiske østnorske målmerker (Papazian & Helleland 2005: 105), hvilket skiller dette området ut fra de øvrige fjellbygdmålene og østnorske dialekter. Det fins få manuskripter derfra i den norrøne perioden. Hægstad nevner kun ett gammelnorsk diplom fra Vest-Telemark. Dette diplommet mener han virker østlandsk. Han mener derimot at målet i Vest-Telemark må ha vært vestlandsk i gammelnorsk tid siden dagens dialekter har så mange fellestrekk med vestnorske dialekter (Hægstad 1917: 59, 61). Det er altså ikke empiriske indisier fra diplomer som tilsier at Vest-Telemark skal ha mangla vokalharmoni i norrøn tid.

To runeinnskrifter fra Aust-Agder utafor Setesdalen inkluderes i drøftinga av data fra Indre Sørvestland, N180 fra Åmli kommune og N182 fra Grimstad kommune. Det er naturlig

³⁶ F.eks. kommer DN IV 114 (1316) fra søndre Hordaland (Halsnøy), og det er et av Hægstads (1915) hoveddiplomer for drøfting av rygemål.

³⁷ Hægstad regner riktig nok med Sørvest-Telemark og vestre deler av Bamle futerike, mens jeg regner med hele Vest-Telemark. Denne uoverensstemmelsen er forholdsvis liten. Det er ingen runedata fra Grenland.

å regne Åmli kommune til Indre Sørvestland. Åmli er en indre kommune i Aust-Agder, og grenser til Setesdalen og Vest-Telemark. Data fra Grimstad, derimot, kan være noe mer problematisk, i og med at innskriften kommer fra et kystområde som er vanskelig å klassifisere som ”indre”. Beleggene fra N182 vil likevel drøftes sammen med beleggene fra Indre Sørvestland på grunn av at Indre Sørvestland blir nærmeste region. Usikkerheten rundt inndelinga av sørvestlandsk i kjølvannet av Hægstad, og den sparsomme mengden data (fra både innskrifter og manuskripter) fra Aust-Agder ellers, er også årsaker til at Grimstad blir del av *Indre Sørvestland*. Språket i middelalderens Agder har ikke blitt omtalt siden Hægstad, antakelig fordi det er såpass få kilder derfra.

Man kunne antakeligvis også argumentere for å drøfte beleggene fra N182 fra Grimstad sammen med beleggene fra enten Sør-Østlandet eller Ytre Sørvestland. Argumentet måtte da ha gått ut på at man burde regne med større kontakt langs kystområdene øst og vest for Grimstad enn mellom kystområder og innlandsområder (som, for eksempel, Setesdalen). Om man regna N182 til Sør-Østlandet eller Ytre Sørvestland, ville innskriften likevel utgjøre et ekstremt, og enslig, geografisk ytterpunkt innafor regionen den blei inkludert i (jf. Kart). Det er ikke ønskelig. Sjøl om det er i overensstemmelse med Hægstads inndeling, er det ikke ideelt å inkludere Grimstad i *Indre Sørvestland*, men det er å foretrekke framfor alternativene: Nemlig å drøfte N182 helt for seg sjøl, eller å inkludere den i en region der innskriften ville blitt ganske geografisk fjern fra alle de øvrige innskriftene i regionen.

4 Dataframlegg

4.1 Generelt

Analysen av vokalharmoni vil baseres på tostavellesformer (jf. 3.2.1). Det er totalt 346 tostavellesformer i det ekserperte materialet. Jeg vil presentere dataene i dette kapittelet, med et underkapittel for hver opphavsregion. Dataene som framstilles er samtlige relevante belegg for tostavellesformer med trykklett /i/ eller /u/ i runeinnskrifter fra den aktuelle regionen.

Dataene fra runeinnskriftene i en region drøftes under ett. I tråd med denne metoden har alle dataene blitt samla i lister etter region. Alle dataene som inngår i analysen er framstilt i tabellene i Appendiks. Jeg har sortert beleggene først etter formenes trykksterke vokalfonem, deretter etter hvilken vokalfon som antas å opptre i trykklett stavelse. På denne måten får man en helhetlig og lett oversiktlig framstilling av dataene. I dataframleggene for hver region er det en kategori for hver av de aktuelle trykksterke innsnevringsgradene, trang, halvåpen og åpen. Former med trykksterk /e/ vil framstilles separat på grunn av den allofoniske vekslinga mellom [e] og [æ]. I samband med fortolkninga av formene i kapittel 5, vil formene med /e/ gis en mer spesifisert framstilling.

Tostavellesformer som har bestemt bøyning, for eksempel **ia[^]rlsins** *jarlsins* fra A33, analyseres sammen med de øvrige tostavellesformene. Flere tidligere granskinger har drøfta bestemte former separat, men det er ingen nødvendighet i at former med bestemt bøyning skal oppføre seg annerledes dersom regelen om vokalharmoni er fonotaktisk produktiv. Det er færre enn ti bestemt bøyde relevante tostavellesformer i hele materialet, og det gir følgelig liten mening å drøfte dem separat.

Innskrifter med lesning og tolkning som trenger særskilt omtale, vil drøftes i egne underkapitler etter hvilken region de kommer fra.

4.2 Trøndelag

4.2.1 Særegne innskrifter

N457 er en ganske eiendommelig innskrift. Innskriften er en blanding av en type latinske bokstaver, og runer (NIyR V: 22). Det byttes faktisk fra latinske skrifttegn til runer midt i

ordet *faðir*, som der manifesteres som **FAþer**.³⁸ I utgangspunktet undersøkes bare innskrifter med runer, men alle belegg fra denne innskriften er inkludert i analysen. I motsetning til innskriftene på enkelte andre steiner som har innskrift med både latinske bokstaver og runer, er ikke denne innskriften to separate tekster skrevet med hvert sitt alfabet. N457 bytter skriftsystem midt i teksten, til og med midt i et ord. På grunn av denne tekstkontinuiteten mener jeg det ville vært unaturlig å kun inkludere formene fra innskriften som er ristet med runer. På grunn av innskriftens tekst kan man anta at innskriften kun har én opphavsperson. Denne innskriften er kanskje spesielt utsatt for ortografisk påvirkning fra manuskriptkulturens litterære tradisjon, særlig den ene inkluderte forma <HVILIR> *hvílr* som er manifestert utelukkende med latinske grafemer.

N457 har belegget **sY-ggi** *syngi*. Den grafiske manifesteringa er ei blanding av latinske bokstaver og runer, og risteren har plassert en vannrett strekk mellom <Y> og den følgende <g>. Til tross for den noe merkelige skriftforma, er lesninga av vokalene ganske uproblematisk. Forma er følgelig inkludert.

Utgiveren hevder at N494 ser ut til å være rista i to omganger, av to forskjellige, men forholdsvis samtidige, runeristere (NIyR V: 56–57). Grunnlaget for å hevde dette er at grafemsekvensen **ærlingr** skal være rista noe tydeligere enn de øvrige ordene i innskriften, og at <ʀ> i **ærlingr** er det eneste eksempelet på et punktert grafem i innskriften. Utgiveren ser da for seg at **ærlingr** først har blitt rista av en runerister som praktiserte punktering, mens resten av innskriften har blitt lagt til av en annen runerister med en eldre, punkteringsfri, ortografi. Det at innskriften kun har ett eksempel på punktering er ikke i seg sjøl et argument for å hevde at innskriften skal være rista av to hender. Det er like sannsynlig at runeristeren ikke hadde konsekvent gjennomføring av punktering, med eller uten vilje. Dersom forma til runene og dybden til rissene er forskjellige i **ærlingr** og resten av innskriften, taler det sterkere for at innskriften skal være rista av to hender. **ærlingr** kommer tydeligere fram på fotografiet enn resten av innskriften, men det er likevel vanskelig å dømme uten å ha undersøkt innskriften på stedet (NIyR V: III). Kalkeringa i utgaven kan være påvirket av utgiverens hypotese om at innskriften er rista av to hender.

Innskriften har to relevante former, **kæti** og **ærlingr**. Som sagt, er **ærlingr** den eneste forma i innskriften som har et punktert grafem, nemlig <ʀ>, og resten av innskriften har altså ingen eksempler på punktering. Vi kunne vente punktering i formene **kup**, **kæti** og

³⁸ I dette spesielle tilfellet har jeg valgt å bruke store bokstaver for å vise hvilke grafemer som er latinske, mens runene er translitterert som vanlig. NIyR (V: 21) har samme løsning.

sikmuntarson for *Guð, gæti* og *Sigmundarson*. Hvis runeristeren utelater punktering generelt (bortsett fra i **ærlingr**), vil det føre det til at /i/ manifesteres <i> i **kæti** *gæti* uansett hvilken realisering runeristeren hadde. Det er ingen eksempler på trykksterk /e(:)/ i innskriften. Følgelig kan man ikke vite om opphavspersonen(e) eventuelt mangler skille mellom <i> og <e> og følgelig trykklett [i] og [e]. I 3.2 nevnes det at forholdene rundt punktering kan føre til at frekvensen av <i> i runematerialet kan bli noe høyere enn frekvensen av [i] ville vært i det fonologiske systemet som ligger til grunn. N494 kan være et eksempel på at manglende grafisk differensiering mellom [i(:)] og [e(:)] fører til større forekomst av trykklett [i] i analysen. Det utgjør ingen forskjell for analysen om den manglende differensieringa skyldes inkonsekvent punktering av én runerister eller om innskriften er rista av to hender der den ene hånda ikke benytter punktering i det hele tatt.

N446 har kanskje et tidlig eksempel på morfologisk utjevning. Denne svært godt bevarte innskriften har blant annet teksten [...] **en ek et gun^na^r ok gærþi ek hus þæt^ta** [...] [...] *en ek hét Gunnar ok gerða ek hús þetta* [...]. Man kan se at runeinnskriften har **gærþi** der vi venter *gerða*. En kvist til venstre på staven er det som differensierer <þ> fra <l>. Innskriften er så godt bevart at det er ingenting som kan tyde på tap av en slik kvist. <l> i **gærþi** står også så nært den foregående <þ> at det ikke kan ha vært plass til en kvist på venstre side av <l>. Det kan se ut som at **gærþi** er uttrykk for ei form /gerpi/, som altså har feil samsvarsbøying etter reglene for klassisk norrøn grammatikk. Dette kan skyldes en morfologisk utjevning i språket til runeristeren, der et sammenfall har ført til at både 1. og 3. p. sg. pret. ind. av *gera* har hatt endelsen -i. Innskriften antas å stamme fra tida som kirka blei oppført, og det skal være på et stykke ut på 1200-tallet.³⁹ Det er liten tvil rundt lesningen og tolkningen av denne innskriften. Gitt at man forsøkte å skrive som man talte når man ristet runer, er det ikke problematisk å anta at <i> i **gærþi** korrelerer med [i] og ikke [a]. Følgelig vil belegget **gærþi** behandles på samme måte som morfologisk regelrette belegg. Det er i overensstemmelse med den generelle fortolkninga av de trykklette vokalgrafemene (jf. 3.3.1). Den kompliserende faktoren i dette tilfellet er kun formas morfologiske ureglerthet.

N478 har forma **h(i)ælgi helgi**. Jeg antar at <i> er en del av manifesteringa av den trykksterke vokalen. Aslak Liestøl hevder at <i> ser ut til å være lagt til seinere, og uten en undersøkelse på stedet er det vanskelig å motsi hans påstand (NIyR V: 46–47). Ut fra fotografiet i utgaven kan det virke som om grunnlaget for Liestøls påstand er at det er liten plass mellom <h> og <æ>, hvilket kan tyde på at innskriftens opphavsmann ikke originalt

³⁹ Utgaven har ”visst fra noget ut i 13de årh.” (NIyR V: 274).

hadde planlagt noen rune mellom <h> og <æ>. Staven til <i> er også litt mindre rett enn stavene til runene før og etter. Liestøl kan også ha observert noe han ikke meddeler under sin undersøkelse på stedet, som har gitt ham inntrykket av at <i> må være lagt til seinere. Omtalen av innskriften i utgaven er dessverre noe kort, hvilket gjør det vanskelig å si noe mer om denne forma.

4.2.2 Tostavellesformer

Jeg vil her gi en framstilling av hvor mange former i materialet fra Trøndelag som har et gitt trykksterkt vokalfonem, og hvor mange av formene med dette vokalfonemet som antas å følges av en gitt trykklett vokal. Eksempelvis:

8 /i/ # 7 [i], 1 [u]

Dette skal altså bety at det er 8 former med trykksterk /i/ i materialet fra gjeldende region, og at sju av disse formene har trykklett [i], mens en har trykklett [u]. Tegnet # skal altså bety *fulgt av*. En slik skjematisk framstilling er mye lettere å følge og kontrollere enn en oppramsing av antall former i brødtekst. Det er totalt 59 tostavellesformer fra Trøndelag.

Forekomsten av former fra Trøndelag kan framstilles slik (jf. Appendix):

Trange trykksterke vokaler

8 /i/	#	7 [i],	1 [u]
3 /i:/	#	2 [i],	1 [u]
5 /y/	#	5 [i]	
7 /u/	#	4 [i],	3 [u]
1 /u:/	#	1 [i]	
2 /ei/	#	1 [i],	1 [u]

Halvåpne trykksterke vokaler som ikke er /e/:

1 /ø:/	#		1 [o]
3 /o/	#	3 [e]	
1 /o:/	#	1 [e]	

Trykksterk /e/:

15 /e/	#	6 [i],	4 [u],	3 [e],	2 [o]
--------	---	--------	--------	--------	-------

Åpne trykksterke vokaler:

2 /æ:/	#	1 [i],	1 [e]
8 /a/	#	3 [i],	5 [e]
2 /ɑ:/	#		2 [o]
1 /ɑ/	#	1 [u]	

Tabell 3: Former med trykklett /i/ fra Trøndelag

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	20	–	20
Halvåpen	–	4	4
/e/	6	3	9
Åpen	4	6	10
Total:	30	13	43

Tabell 4: Former med trykklett /u/ fra Trøndelag

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	6	–	6
Halvåpen	–	1	1
/e/	4	2	6
Åpen	–	2	2
/ɔ/	1	–	1
Total:	11	5	16

Tabellen ordner formene etter innsnevringens grad til den trykksterke vokalen, og er altså en oppsummering av opplysningene gitt over. I begge tabellene er former med trykksterk /e/ gitt en egen rad på grunn av vanskelighetene som omgir trykksterk /e/. I tabellen over former med trykklett /u/ er belegg med trykksterk /ɔ/ gitt en egen rad, siden /ɔ/ skal ha andre vokalharmoniske regler enn øvrige åpne vokaler (jf. tabell 1).

4.3 Opplandene

4.3.1 Særegne innskrifter

Innskriften N62 (Alstad II), på den kjente Alstadsteinen, er en av de eldste i materialet. Sjøelve steinen som innskriften står på, blei antakelig oppført rundt år 1000, men det er to innskrifter på steinen, og man antar at den andre innskriften, N62, kom til rundt år 1050 (Spurkland 2005: 99–103). Innskriften er altså så vidt innafor tidsperioden som behandles, men den viser et grafeminventar som uttrykker skillet mellom [i, e] og [u, o]. Det har blitt påpekt at Alstad II har en mer inkonsekvent ortografi enn det vi vanligvis ser i runeinnskrifter. Dette skyldes antakelig at innskriften kom til på siste halvdel av 1000-tallet, en periode som virker som den

er prega av en del grafisk innovasjon og spredninga av disse innovasjonene. Man bør antakelig forvente at de er varierende gjennomført i innskrifter fra denne perioden.

Manifesteringa av trykklett /i/ ser ut til å være konsekvent. Runeristeren gjengir trykklett /i/ med grafemet <i> i alle tilfeller (NIyR I: 152–154; Spurkland 2005: 101–102). Alstad II har noe inkonsekvent bruk av det nye grafemet <e>, og vakler mellom å bruke <u> og <o> for /o/. Man kunne argumentere for at den noe inkonsekvente ortografien i N62 setter tvil ved dataene fra innskriften. Når innskriften gjengir trykklett /i/ konsekvent, vil jeg likevel hevde at man ikke kan argumentere for at N62 gjengir trykklett /i/ unøyaktig på grafisk grunnlag. Om noe skulle gjøre det problematisk å inkludere dataene fra N62, måtte det være en oppfatning om at vokalharmoni er en innovasjon som oppstår etter år 1050, men det er vanskelig å si noe så spesifikt om vokalharmoniens opphavstidspunkt.

N60, som skal ha kommet fra Kvem kirke på Toten, er et eksempel på en innskrift der gjenstanden er tapt, men der den foreliggende dokumentasjonen er nøyaktig nok til at innskriften har blitt inkludert i analysen. Innskriften har en form **huæim(e)** *Hveimi* som er det eneste eksempelet på trang trykksterk vokal fulgt av [e] fra Opplandene.⁴⁰ Den ene avtegningen som fins av innskriften er gjort av G. F. Lundh i 1810, og i den er det ikke markert punktering av den siste runen i **huæim(e)**. Lundhs avtegning markerer heller ikke punktering i formene **er** *er* og **her** *hér* som også forekommer i innskriften. Den andre avtegninga som fins, er gjort av H. Heyerdahl i samme år som Lundhs avtegning. Heyerdahl antyder punkteringer i formene **huæim(e)**, **er** og **her** (NIyR I: 131–132). Utgiveren mener at det er grunn til å tvile på Lundhs dokumentasjon av punktering, på grunnlag av Lundhs uttalelser om Alstad-steinen. Heyerdahls, derimot, burde være til å stole på, men overleveringsforholdene til denne innskriften er nødvendige å drøfte når det ene belegget derfra avviker fra mønsteret ellers i regionen (jf. 4.3.2). Belegget **huæim(e)** *Hveimi* er altså inkludert i analysen.

/e/ i N49 uttrykkes ved en binderune <e^æ> i forma **ue^ærit**. Dette er en noe uvanlig binderune, og består av en stav med et punkt litt over midten og en kort, kryssende tverrkvist noe over bunnen av staven (NIyR I: 95–96).

⁴⁰ /ei/ er sjølsagt en diftong der kun sisteelementet antas å være trangt, men disse diftongene oppfører seg som trange vokaler i samband med vokalharmoni, og følgelig omtaler jeg dem slik.

4.3.2 Tostavelserformer

Det er totalt 53 tostavelserformer fra Opplandene. Forekomsten av former fra Opplandene kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trange trykksterke vokaler:

7 /i/ # 5 [i], 2 [u]
 5 /i:/ # 4 [i], 1 [u]
 2 /u/ # 2 [i]
 7 /ei/ # 5 [i], 1 [u], 1 [e]
 1 /au/ # 1 [u],
 1 /ey/ # 1 [i]

Halvåpne trykksterke vokaler:

1 /e:/ # 1 [o]
 4 /o/ # 1 [i], 2 [e], 1 [o]
 1 /o:/ # 1 [o]

Trykksterk /e/:

13 /e/ # 6 [i], 2 [u], 5 [e]

Åpne trykksterke vokaler:

7 /a/ # 5 [i], 2 [e]
 3 /ɔ:/ # 3 [i]
 1 /ɔ/ # 1 [o]

Tabell 5: Former med trykklett /i/ fra Opplandene

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	17	1	18
Halvåpen	1	2	3
/e/	6	5	11
Åpen	8	2	10
Total:	32	10	42

Tabell 6: Former med trykklett /u/ fra Opplandene

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	5	–	5
Halvåpen	–	3	3
/e/	2	–	2
Åpen	–	–	–
/ɔ/	–	1	1
Total:	7	4	11

4.4 Sør-Østlandet

4.4.1 Særegne innskrifter

A323 er en innskrift med noe inkonsekvent ortografi. Den er rista på en tre-amulett. Deler av innskriften er vanskelig å lese. Det som kan leses er **kup: giti / þæs er mik / (p)-(r) ouk iu- / þæs ær pik**, som tolkes: *Guð gæti / þess er mik / b[e]rr(?) ok(?) [...] / þess er pik*. Man kan se at det veksles mellom bruk av <k> og <g> for /g/ i framlyd, og at det veksles mellom <e> og <æ> for å uttrykke vokalen i *er*. Innskriften har det relevante belegget **giti gæti**. **giti** har en noe uvanlig korrelasjon mellom <i> og /æ:/ i den trykksterke stavelsen. I og med at teksten i innskriften er ufullstendig, er tolkninga av innskriften også noe usikker. Likevel tyder mye på at **giti** skal være *gæti* når subjektet for dette verbet er **kup** *Guð*. *Guð gæti (...)* er ei formulering som forekommer en del ellers i det norske middelalderrunematerialet, og dette støtter også tolkninga. **giti** er det eneste relevante belegget i innskriften, så man kan ikke gjøre noen betraktninger rundt hvor konsekvent runeristeren er i sin skriftlige gjengivelse av trykklett /i/. Belegget **giti** har altså blitt inkludert i analysen, og gitt en fonemisk fortolkning basert på tolkninga i utgaven (SR), nemlig /gæ:ti/.

N128 er en innskrift hvis seineste dokumentasjon er avtegninger gjort på starten av 1800-tallet av M. F. Arendt (NIyR II: 141–142). Forma **gæti(e)** fra N128 har voldt visse tolkningsvanskeligheter. Magnus Olsen drøfter muligheten for at Arendt kan ha lest og gjengitt den siste runen i forma feil, og at det skal være <s> ikke <e> der. Olsen drøfter også hvorvidt teksten i innskriften kan være ufullstendig. Olsen argumenter mot både det at teksten er mangelfull og at Arendt skal ha lest feil rune (NIyR II: 143) og lar lesninga **gæti(e)** stå, og kommenterer den ikke videre. Digrafisk staving for trykklett monoftong er svært sjeldent. Enda mer unikt ville det vært dersom <ie> her skulle speile en diftongisk uttale. Diftongisk uttale i trykklett stavelse må nok regnes som svært usannsynlig da det er vanskelig forenlig med det vi veit om norrøn fonotaks. Da er det mer sannsynlig at <ie> her er en digrafisk stavemåte for monoftong, sjøl om det har få paralleller. Det er også mulig at innskriften er ufullstendig, sjøl om Olsen argumenterer mot det. Er innskriften ufullstendig, kan <e> være starten på et nytt ord. Det er usannsynlig at <e> skulle vært tilføyd som en retting, for om man vil rette <|> til <|> kan man ganske enkelt føye til et punkt på midten uten å legge til en ny stav. I og med at steinen med innskriften har gått tapt, er det vanskelig å komme lenger med å

forklare sekvensen **gæti(e)**. **gæti(e)** inkluderes som *éi* form i analysen, og den tolkes som at det er [i] som opptrer i den trykklette stavelsen.

Innskriften A7 har det eneste belegget fra Sør-Østlandet som antyder trang trykksterk vokal fulgt av ikke-trang trykklett vokal, nemlig **h(e)i(te)r** *heitir*. Denne innskriften har også forma **þeiri** *þeirri* (samt **ko^no** *konu*). Innskriften har altså en form med trykksterk /ei/ som følges av [e] og en form der /ei/ følges av [i]. Lesninga av <e>-grafemene i **h(e)i(te)r** er noe usikre, men under etterprøvinga på runearkivet av opplysningene fra SR, vurderte jeg <e> i trykklett posisjon som sikker nok til at forma inkluderes i analysen. Forma **h(e)i(te)r** *heitir* har da uttrykk for trykklett vokalisme som avviker fra de øvrige formene med trang trykksterk vokal i regionen. **h(e)i(te)r** skiller seg også fra de to øvrige formene i samme innskrift ved å ikke kunne være vokalharmonisk.

N7 har et belegg **pet^re** *Pétri*. Dette er ei dativbøying av et lånt navn med oppslagsform *Pétr*. Det kan være problematisk å inkludere lånord i en analyse som denne. Antakelig har dette navnet blitt en internalisert del av det gammelnorske ordforrådet, og vil dermed oppføre seg likt i vokalharmonisk henseende som øvrige gammelnorske ordformer. På den annen side kan forma **pet^re** i seg sjøl like gjerne være en latinsk dativform *Petri*. N7 har også **mariu** *Maríu* (til nom. sg. *María*), et annet lånt navn, som åpenbart har overtatt norrøn bøyning (latinsk dativ *Mariae*). Lånordet *postoli* har også norrøn form og bøyning i innskriften. Resten av innskriften er skrevet på norrønt språk. I og med at øvrige lånord i innskriften har norrøn form, og at resten av innskriften er skrevet på norrønt, antar jeg at **pet^re** bør betraktes som ei norrøn form *Pétri*. Følgelig er **pet^re** inkludert i analysen.

N11 har et belegg **hlku** *helgu* som ikke kan inkluderes i analysen. På grunn av at /e/ har to allofoner som skal ha forskjellig vokalharmonisk virkning, er det nødvendig å ha et grafem som uttrykker den trykksterke vokalen for å ha et holdepunkt i drøftinga av former med trykksterk /e/. Det er utgiverens tolkninger som bestemmer hvilken fonemisk struktur jeg antar for hver enkelt form. Dersom den trykksterke vokalen var en annen enn /e/, kunne belegget altså vært inkludert.

4.4.2 Tostavelserformer

Det er totalt 39 tostavelserformer fra Sør-Østlandet. Forekomsten av former fra Sør-Østlandet kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trange trykksterke vokaler:

3 /i/ # 3 [i]
 1 /i:/ # 1 [i]
 2 /y/ # 2 [i]
 1 /u/ # 1 [u]
 2 /ei/ # 1 [i], 1 [e]
 1 /øy/ # 1 [i]

Halvåpne trykksterke vokaler:

1 /e:/ # 1 [e]
 5 /o/ # 3 [e], 2 [o]
 2 /o:/ # 1 [i], 1 [e]

Trykksterk /e/:

6 /e/ # 1 [i], 3 [e], 2 [o]

Åpne trykksterke vokaler:

3 /æ:/ # 2 [i], 1 [e]
 8 /a/ # 3 [i], 5 [e]
 1 /ɔ:/ # 1 [o]
 3 /ɔ/ # 3 [u]

Tabell 6: Former med trykklett /i/ fra Sør-Østlandet

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	8	1	9
Halvåpen	1	5	6
/e/	1	3	4
Åpen	5	6	11
Total:	15	15	30

Tabell 7: Former med trykklett /u/ fra Sør-Østlandet

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	1	–	1
Halvåpen	–	2	2
/e/	–	2	2
Åpen	–	1	1
/ɔ/	3	–	3
Total:	4	5	9

4.5 Midtlandet

4.5.1 Særegne innskrifter

Belegget **siønti** *Sjaundi* fra N110 har antakelig monografisk staving av diftong. Utgiveren hevder at forma er vokalharmonisk, fordi han mener at vokalkvaliteten i trykksterk stavelse ikke har ”fjernet sig langt fra den opprinnelige form med ’-au-’.” (NIyR II: 111). Når utgiveren kommer med en litt upresis kommentar om vokalkvaliteten i trykksterk stavelse som gjør tolkninga hans mer uklar, blir ei drøfting nødvendig. /au/ i **siønti** *Sjaundi* er innskriftens eneste forekomst av diftongen /au/, og det blir umulig å si noe videre om rasterens grafiske manifestering av diftongen. Det er litt vanskelig å vite akkurat hvordan utgiveren vil tolke forma ut fra formuleringa sitert over, men her vil det antas at <ø> i **siønti** er en monografisk manifestering av /au/, og forma vil tolkes deretter. Den trykksterke vokalen i **siønti** *Sjaundi* antas altså å ha vokalharmonisk effekt som trange trykksterke vokaler, slik som øvrige belegg med /au/.

Belegget **ælæg:ŕ** *Erling* fra N78 har en uvanlig grafonologisk korrelasjon i den trykklette stavelsen. Utgaven har ingen annen kommentar om datering av innskriften enn at kirka den er rista i er bygd tidlig på 1200-tallet. Vi har altså ingen presis datering som kan hjelpe oss i bedømmelsen av denne forma. <æ> for trykklett /i/ er svært sjeldent i middelalderruneinnskriftene fra Norge. Det er en viss sjanse for at manifesteringa kan skyldes en dittografisk feilristning, altså at runeristeren manifesteres den andre vokalen med <æ> siden han nettopp har rista <æ> for den første vokalen. Vi har lite å bygge en slik antakelse på, og jeg vil følgelig forsøke å forklare manifesteringa på annet vis.

Jeg fortolker grafemene som uttrykker trykklette vokaler ut fra en antakelse om at runeristerne manifesterte de trykklette vokalene etter hvilken trykksterk vokal de assosierte sin trykklette talemålsrealisering med (jf. 3.3.1). Når man fortolker grafemene slik, må man anta at <æ> for /i/ i **ælæg:ŕ** *Erling* uttrykker en uttale med [æ]. Halvorsen (1989: 118) hevder at vi kan se for oss at /i/ kan senkes til [æ] i foran nasaler, og han hevder at slik senkning er et velkjent fenomen.⁴¹ Et problem med en slik tolkning i tilfellet N78, er at vi har få øvrige holdepunkter i runematerialet om vi skal hevde at /i/ skal ha vært realisert [æ]. Hvis <æ> skal uttrykke trykklett [æ] som realisering av klassisk /i/ her, mangler denne

⁴¹ Formodentlig er grunnlaget for Halvorsens påstand at /i/ ofte manifesteres <æ> i manuskripter. Han har ingen litteraturhenvisning.

korrelasjonen altså parallell i mitt runemateriale. En annen mulig forklaring for grafemvalget er at en viss nasal påvirkning på en trykklett [e] fra det følgende nasale lukket [ŋ] har ført til at runeristeren har valgt å manifestere vokalen <æ>. Dette trenger ikke å implisere fullstendig nasal artikulasjon, [ẽ], men den nasale påvirkninga kan ha vært tilstrekkelig til at runeristeren assosierte sin realisering med trykksterk [æ(:)].

<æ> som uttrykk for trykklette vokaler i manuskripter forbindes ofte med vokalreduksjon til [ə]. I mange ny-norske dialekter har norr. trykklett /i/ og /u/ blitt redusert til [ə]. Vi bør nok likevel ikke gå ut fra at <æ> skal korrelere med [ə] her. Man kan ikke forene et grafisk uttrykk <æ> med en realisering [ə] på grunnlag av det foreliggende arbeidets fortolkningsmetode (jf. 3.3.1). Videre gjør den manglende bruken av <æ> for både trykklett /i/ og /u/ ellers i materialet det også vanskelig å se <æ> som et uttrykk for et reduksjonsprodukt [ə] i N78. Jeg mener altså det er urimelig å anta at den trykklette vokalen som uttrykkes i forma **æ̆læng:r** skal være [ə].

Slik jeg ser det, er to av mulighetene skissert over mer sannsynlige enn de andre. Jeg vil foretrekke å tolke <æ> enten som uttrykk for nasalt farga [e] eller som [æ]. I og med at runeristeren velger grafemet <æ>, som vanligvis korrelerer med en åpen, fremre vokal [æ(:)], er det i alle fall usannsynlig at <æ> skal uttrykke [i] i N78. Jeg vil analysere forma **æ̆læng:r** *Erlingr* som om den trykklette vokalen har halvåpen innsnevringgrad, altså [e], med et forbehold om at realiseringa kan ha vært åpnere. Det kan være vanskelig å si om det er den foregående trykksterke vokalen eller den etterfølgende nasale konsonanten som har hatt størst påvirkning på den trykklette vokalen i dette særtilfellet.

4.5.2 Tostavelserformer

Det er totalt 44 tostavelserformer fra Midtlandet. Forekomsten av former fra Midtlandet kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trang trykksterk vokal:

5 /i/ # 3 [i], 2 [u]
 3 /i:/ # 3 [i]
 3 /y/ # 3 [i]
 2 /u/ # 1 [i], 1 [u]
 3 /ei/ # 3 [i],
 3 /au/ # 2 [i], 1 [u]

Halvåpen trykksterk vokal:

3 /o/ # 1 [e], 2 [o]
 3 /o:/ # 2 [e], 1 [o]

Trykksterk /e/:

17 /e/ # 14 [i], 3 [e]

Åpen trykksterk vokal:

1 /æ:/ # 1 [e]
 1 /a/ # 1 [e]

Tabell 8: Former med trykklett /i/ fra Midtlandet

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	15	—	15
Halvåpen	—	3	3
/e/	14	3	17
Åpen	—	2	2
Total:	29	8	37

Tabell 9: Former med trykklett /u/ fra Midtlandet

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	4	—	4
Halvåpen	—	3	3
/e/	—	—	—
Åpen	—	—	—
/ɔ/	—	—	—
Total:	4	3	7

4.6 Nordvestlandet

4.6.1 Særegne innskrifter

N422 er en innskrift med uvanlig mange relevante former, hele 7. Risteren kan å være påvirket av latinskrift når han skiller mellom ord med mellomrom, og har digrafisk staving for lang konsonant i **(g)ulli**. Innskriften har også typiske runeortografiske trekk, som utelatelse av nasal foran dental plosiv i **risa/lade** *Risalandi* og monografisk staving av lang konsonant i **men** *menn* og **pesum** *þessum*. Forma **komo** *kómu* har den eneste grafiske særegenheten. Den siste runen i den forma er mye svakere rista enn alle de øvrige runene i innskriften. Aslak Liestøl mener den må være lagt til seinere (NIyR IV: 231). Kvistene til venstre i <ᚠ> er vanskelig å se på bildet i utgaven, men utgiveren setter ikke tvil ved lesninga av runen. Det som er vanskelig å forstå, er hvorfor denne runen skal ha vært lagt til seinere, og et relevant spørsmål er også om den er lagt til av samme runerister som har stått for resten av N422. Utgaven har ingen kommentar til disse forholdene. Det er ganske usannsynlig at en morsmålstaler av gammelnorsk skal ha samsvarsbøyd verbet feil og ristet *kom* i stedet for *kómu*, når subjektet bare er skilt fra verbet med ett ord. Følgelig vil jeg anta at den svakt rista <ᚠ> er rista av samme runerister som har rista resten av N422, men at <ᚠ> av en ukjent grunn har blitt rista en del svakere enn de øvrige runene i innskriften. Jeg vil inkludere belegget **komo** *kómu* siden den eneste grunnen for å ekskludere belegget er en ikke-distinktiv, grafisk variasjon som er vanskelig å forklare.

N429 har en kort innskrift med to relevante former, **klīpie** *gleðizk* og **gose** *Gási*. Magnus Olsen tolker <e> i **klīpie** fra N429 som et uttrykk for /s/, og det virker sannsynlig (NIyR IV: 244–245). Han translittererer runen s, men den har stav på begge sider av punktet som <ᚠ> i motsetning til punktert <ᚠ̇>. Jeg translittererer følgelig runen e, men følger Olsens tolkning av det som /s/. Olsen gir i drøftinga si inntrykk av at **klīpie** speiler /gleþis/, ikke */gleþitsk/. Han hevder videre at **klīpie** og **gose** viser ”regelmessig vokalharmoni” uten å problematisere vokalismen i **klīpie** som han tolker som *gleðizk*. Når utgiveren sier at **klīpie** *gleðizk* er vokalharmonisk må det være fordi trykksterk /e/ i *gleðizk* kommer av i-omlydt urn. /a/ ([ɛ]). [ɛ] skal følges av trykklett [i] etter Hægstadts regler (jf. 2.2).

4.6.2 Tostavelserformer

Det er 27 relevante tostavelserformer fra Nordvestlandet, altså noe færre enn fra de øvrige regionene. Forekomsten av formene fra Nordvestlandet kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trang trykksterk vokal:

5 /i/ # 3 [i], 2 [u]
 1 /i:/ # 1 [i]
 1 /y/ # 1 [i]
 2 /u/ # 2 [i]
 1 /ei/ # 1 [i]

Halvåpen trykksterk vokal:

1 /o/ # 1 [o]
 4 /o:/ # 2 [e], 2 [o]

Trykksterk /e/:

4 /e/ # 2 [i], 1 [u], 1 [o]

Åpen trykksterk vokal:

4 /a/ # 1 [i] 3 [e]
 3 /ɔ:/ # 1 [e], 2 [o]
 2 /ɔ/ # 2 [u]

Tabell 10: Former med trykklett /i/ fra Nordvestlandet

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	8	–	8
Halvåpen	–	2	2
/e/	2	–	2
Åpen	1	4	5
Total:	11	6	17

Tabell 11: Former med trykklett /u/ fra Nordvestlandet

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	2	–	2
Halvåpen	–	3	3
/e/	1	1	2
Åpen	–	2	2
/ɔ/	2	–	2
Total:	5	6	11

4.7 Ytre Sørvestland

4.7.1 Særegne innskrifter

N260 har forma **boropur** *bróður*. Det antas ikke her at <o> mellom og <r> skal implisere at forma har tre stavelser. En nyutvikling med vokalinnskudd er ikke vanlig i denne forma, eller former med lignende konsonantgrupper hverken i norrønt eller seinere.

Antakeligvis skal denne bruken av <o> midt i den første konsonantgruppen gjengi et annet aspekt ved uttalen enn en økning i antall stavelser. Siden man ikke hadde noe fast ortografisk forbilde, kan runeristeren ha identifisert sin uttale av konsonantgruppa med en uttale med vokal mellom konsonantene. Videre har forma *bróður* kun runda vokaler, og det er vanlig at lepperundinga fra en vokalisk artikulasjon smitter over på den foregående konsonantiske artikulasjonen (Bjerkan & Kristoffersen 2005: 187). Det er mulig at runeristerens plassering av <o> mellom og <r> kan ha sammenheng med slik overført lepperunding fra trykksterk /o:/.

4.7.2 Tostavelserformer

Det er totalt 41 tostavelserformer fra Ytre Sørvestland. Dataene fra tostavelserformer fra Ytre Sørvestland kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trang trykksterk vokal:

6 /i/	#	3 [i],	1 [e],	2 [o]
1 /i:/	#	1 [i]		
7 /y/	#	5 [i],	2 [e]	
1 /u:/	#		1 [e]	
4 /ei/	#	2 [i]	1 [e],	1 [o]

Halvåpen trykksterk vokal:

1 /o/	#		1 [u]	
5 /o:/	#	3 [i],	1 [u],	1 [o]

Trykksterk /e/:

11 /e/	#	6 [i],	1 [u],	4 [e]
--------	---	--------	--------	-------

Åpen trykksterk vokal:

1 /a/	#		1 [e]	
4 /ɔ:/	#		1 [u],	3 [o]

Tabell 12: Former med trykklett /i/ fra Ytre Sørvestland

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	11	5	16
Halvåpen	3	–	3
/e/	6	4	10
Åpen	–	1	1
Total:	20	10	30

Tabell 13: Former med trykklett /u/ fra Ytre Sørvestland

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	–	3	3
Halvåpen	2	1	3
/e/	1	–	1
Åpen	1	3	4
/ɔ/	–	–	–
Total:	4	7	11

4.8 Indre Sørvestland

4.8.1 Særegne innskrifter

N183 har ei form **o[^]not[^]r** *Qnundr*. Utgiveren ser ut til å fortolke **o[^]not[^]r** som *Qnondr* (NIyR III: 12–13). Forma *Qnondr* finnes ikke i *Norrøn Ordbok*, men det gjør derimot ei form *Qnundr* (Norr. Ordbok: 754). Det kan altså virke som det er uvanlig å anta /o/ i den andre stavelsen av dette navnet. Jeg vil her tillempe utgiverens tolkning, og anta at den andre vokalen i forma er trykklett /u/. Forma **o[^]not[^]r** *Qnundr* er følgelig inkludert i analysen.

Innskriften N386, fra Stedje i Sogndal, har sekvensen **olafr kunukr**, der **kunukr** er relevant for oss. Utgiveren, Magnus Olsen, ønsker å tolke forma **kunukr** som *kunungr* med trykksterk /u/, en alternativ form til *konungr*. Sjøl om former med trykksterk /o/, *konungr*, er det vanligste å møte ved dette leksemet, vil jeg følge utgiverens tolkning og anta at <u> uttrykker en trykksterk vokal /u/ i **kunukr** *kunungr*. Utgiveren mener å finne støtte for en slik alternativ form i diplomer fra Sogn og Voss fra tidlig 1300-tall. Man finner også igjen sekvensen **olafr kunukr** på runemynter fra midten av 1000-tallet (NIyR IV: 196; V: 216). /o/ i *konungr* er også av noe uklar historisk opprinnelse. Man antar at dette leksemet i sin eldste germanske form skal ha hatt trykksterk */u/, og man veit ikke sikkert hva som har forårsaka den seinere /o/-vokalismen i nordgermansk (Bjorvand & Lindeman 2007: 592–593). Dette språkhistoriske argumentet sannsynliggjør at en alternativ form i norrønt med trykksterk /u/ kan ha eksistert.

I N163 brukes runen <u> i ordet **sunir** som tolkes som nom. pl til *sonr/sunr* (NIyR II: 249). Jeg vil anta at det er enten /u/ eller /y/ som uttrykkes ved <u> i **sunir**. Det vanligste korrelatet til <u> i middelaldersk runeskrift er /u(:)/, hvilket sannsynliggjør en tolkning med /u/. /u/ er den opphavlige rotvokalen i leksemet *sonr* (Bjorvand & Lindeman 2007: 1111). Innskriften har ingen øvrige sammenlignbare former som potensielt kan ha trykksterk /y/, og gir altså ikke grunnlag for å hevde at runeristeren skilte mellom /y/ og /u/ i skrift. Det at forma har bevart trykklett /i/, kan ha spilt en rolle for runeristerens ortografiske valg. /u/ fulgt av /i/ kan ha vært en sjelden fonotaktisk kombinasjon i runeristerens språk på grunn av i-omlydsprosessen, hvilket kan ha gjort <u> som uttrykk for vokal før stående /i/ mindre fonologisk tvetydig for runeristeren enn for oss. Utgiveren mener at flere av formene i innskriften er arkaistiske, og nevner også at det ikke er et særskilt grafisk uttrykk for /y/

(NIyR II: 249–250). Det nevnes også at **sunir** er blant formene i innskriften som viser vokalharmoni. /u/ og /y/ vil framkalle samme realisering av /i/ i et vokalharmonisk system. Følgelig er ikke usikkerheten rundt den trykksterke vokalen svært utslagsgivende for analysen, med mindre det skulle vise seg å være svært uregelmessig uttrykk for trykklett /i/ og /u/ etter trang trykksterk vokal i runematerialet fra Indre Sørvestland. Forma **sunir** vil følgelig analyseres som om den trykksterke vokalen er trang, og belegget føres opp sammen med belegg med trykksterk /y/ i datatabellen (jf. 4.8.2 og Appendiks, Indre Sørvestland).

Lesninga av <e> i **(eft)ir eptir** i samme innskrift, N163, er noe usikker, men det er ganske tydelig ut fra kalkeringa i utgaven at den første runen ikke kan ha vært <æ>. Det er også sannsynlig at runen var <e> og ikke <i>. Følgelig inkluderes belegget **(eft)ir eptir** og regnes som et av beleggene med <e> for trykksterk /e/.

Sekvensen **hlhi** fra N189 som tolkes som *helgi* av utgiveren kan ikke inkluderes i analysen. Dette skyldes at forma ikke har et belagt grafem for trykksterk /e/ som er nødvendig for å kunne forsøke å skille belegg med [e] fra belegg med [æ] eller eventuelt annen kvalitet. Ut fra fotografiet i utgaven kan man ikke lese noen punktering av <l>, som ville produsert en binderune ***e^hl**.⁴² Utgiveren mener heller ikke at det kan ha vært punktering her, og synes å anta at en form med <æ> ville vært mer sannsynlig (NIyR III: 44).

N317 har en form **ia^hrpap jorðuð** som ikke kan inkluderes i analysen. Innskriftens hele tekst er **hErErioron:ia^hrpap**, som utgiveren tolker som *Hér er Jórunn jorðuð* (NIyR IV: 94–95). Utgiveren tolker altså sekvensen **ia^hrpap** som *jorðuð* og bemerker at u-omlyd mangler. Det gis ikke noen videre fortolkning av vokalismen i forma. Bruk av <a> for trykklett /u/ er ellers svært uvanlig i materialet. Man må anta at bruken av <a> for begge vokalene i *jorðuð* må ha sammenheng med forholdene rundt /u/-omlyd ved stående /u/ å gjøre. Det er mulig at begge vokalene i denne forma har vært /a/ i runeristerens talespråk. Uansett om man skulle forsøke å argumentere for at runeristeren skal ha hatt runda realisering av de to vokalene i **ia^hrpap** til tross for skriftlig manifestering med <a>, ville det trykklette /u/ blitt for usikkert fundert til å kunne inkluderes i analysen. Forma **ioron Jórunn** fra denne innskriften er inkludert.

N344 har ei form **beleitir** som tolkes *bleytir*. Det ser ut til at utgiveren tolker <ei> for /øy/ som et uttrykk for delabialisering av diftongen (NIyR IV: 127–129, 132–133). Så lenge sisteelementet i diftongen er trangt, burde eventuell delabialisering spille liten rolle for

⁴² I utgavens fotografi er riktignok runene opptrukket av utgiveren, hvilket antakelig påvirker hvordan jeg leser innskriften ut fra det fotografiet.

vokalharmoni. /ei/ og /øy/ skal begge framkalle trange trykklette vokaler i et vokalharmonisk system.

Hvis <ei> i **beleitir** er en betegnelse for /øy/, kan forekomsten av <e> mellom og <l> kanskje settes i sammenheng med overføring av lepperunding slik som i **borøpur** *bróður* fra N260 (jf. 4.7.1). Runeristerens grafiske gjengivelse av vokalene passer derimot dårlig med en slik antakelse. Grafemene som brukes betegner vanligvis urunda vokaler. Utgiveren mener innskriften er metrisk, og har en omfattende drøfting av den (NIyR IV: 126–134). Han hevder at forma **beleitir** har ”stavelseøkning”, altså at forma har tre stavelser. Dette settes i sammenheng med at forma *bleytir* skal ha hatt vesentlig betydning i metrisk og tekstuell sammenheng.

Det at runeristeren identifiserte sin uttale av konsonantgruppa /bl/ med en uttale med vokal mellom /b/ og /l/ trenger ikke å implisere at forma faktisk har hatt en tredje stavelse. Jeg mener altså at utgiveren i dette tilfellet antar et litt for direkte forhold mellom skrift og tale uten å problematisere det forholdet. Dersom forma *bleytir* skal ha vært aksentuert, er det like sannsynlig at runeristerens ortografiske valg har med hvordan han identifiserte sin uttale å gjøre, som at han faktisk skal ha hatt et konsekvent vokalinnskudd mellom /b/ og /l/ i denne forma. Det er ellers ikke vanlig at /bl/ i framlyd får innskutt vokal mellom konsonantene i norrønt eller seinere norsk. Vi kan antakelig ikke være så sikre på at runeristernes ortografi skal være så fonetisk nøyaktig at vi kan hevde en slik fonologisk endring bare på grunnlag av ett belegg i en runeinnskrift.

N159 har noe avvikende ortografisk praksis i forhold til de fleste andre runeinnskriftene i materialet (NIyR II: 227). Forma *gerði* manifesteres blant annet **meærpi** og det kan se ut som om <m> generelt brukes som tegn for /g/ i N159. Dette er ikke den eneste særegenheten i korrespondansen mellom lyd og skrift i denne innskriften. De noe særegne grafiske forholdene i N159 gjør det vanskeligere å si noe om hva slags fonetisk realitet <æ> skal korrelere med der. Forma er inkludert på tross av vanskene med trykksterk vokal, og fortolkes i 5.8.1.

4.8.2 Tostavelserformer

Det er 83 tostavelserformer fra Indre Sørvestland. Majoriteten av dataene stammer fra Indre Sogn og Vest-Telemark, altså ytterkantene av regionen. Dataene fra Indre Sørvestland kan framstilles slik (jf. Appendiks):

Trang trykksterk vokal:

5 /i/	#	5 [i]	
4 /i:/	#	3 [i],	1 [u]
6 /y/	#	6 [i]	
1 /y:/	#	1 [i]	
5 /u/	#	2 [i],	3 [u]
1 /u:/	#	1 [i]	
4 /ei/	#	2 [i],	2 [u]
1 /au/	#		1 [e]
1 /øy/	#	1 [i]	

Halvåpen trykksterk vokal:

1 /ø:/	#		1 [e]
6 /o/	#		2 [e], 4 [o]
6 /o:/	#	1 [i],	4 [e], 1 [o]

Trykksterk /e/:

18 /e/	#	10 [i], 2 [u], 4 [e], 2 [o]
--------	---	-----------------------------

Åpen trykksterk vokal:

5 /æ:/	#		5 [e]
11 /a/	#	3 [i],	8 [e]
2 /ɔ:/	#		1 [e], 1 [o]
6 /ɔ/	#	3 [u],	3 [o]

Tabell 14: Former med trykklett /i/ fra Indre Sørvestland

Trykksterk vokal	Former med [i]	Former med [e]	Total
Trang	21	1	22
Halvåpen	1	7	8
/e/	10	4	14
Åpen	3	14	17
Total:	35	26	61

Tabell 15: Former med trykklett /u/ fra Indre Sørvestland

Trykksterk vokal	Former med [u]	Former med [o]	Total
Trang	6	—	6
Halvåpen	—	5	5
/e/	2	2	4
Åpen	—	1	1
/ɔ/	3	3	6
Total:	11	11	22

5 Analyse

5.1 Generelt

I dette kapittelet skal dataene som blei lagt fram i kapittel 4, gis en fortolkning i perspektiv av de antatte reglene for vokalharmonisk distribusjon. Tabellen er identisk med Tabell 1, og gjengir Haglands (2004: 390–391) regler for vokalharmonisk distribusjon:

Tabell 16: Reglene for vokalharmonisk distribusjon av trykklette vokaler

Trykksterk innsnevringssgrad	Trykksterk vokal	Trykklett vokal
[+trang]	[i, i:, y, y:, u, u:, ei, øy, au]	[i], [u]
[+halvåpen]	[e, e:, ø, ø:, o, o:]	[e], [o]
[+åpen]	[ɔ:, æ:]	[e], [o]
[+åpen]	[ɑ, ɔ]	[e], [u]
[+åpen]	[æ]	[i], [o]

Jeg vil framstille dataene i fortolkningstabeller som viser antallet former som følger de vokalharmoniske reglene i tabell 16, og antallet former som ikke gjør det. Tabellene i kapittel 4 gir en oversikt over hvordan vokaler med forskjellig innsnevringssgrad følges av forskjellige allofoner av trykklett /i/ og /u/. Fortolkningstabellene gir, som navnet tilsier, oversikt over hvordan de dataene kan fortolkes. Beleggene med trykksterk /e/ vil drøftes atskilt i egne underkapitler og er ikke telt med i fortolkningstabellene som gis i begynnelsen av drøftinga av hver region. Dette skyldes problemene rundt /e/ (jf. 3.3.2). Andre som har granska vokalharmoni gir også /e/ en særposisjon i sine drøftinger av data (f.eks. Housken 1954; Hagland 1978; Halvorsen 1989). Det er ett underkapittel for dataene fra hver region.

5.2 Trøndelag

Tabell 17: Fortolkning av tostavellesformer fra Trøndelag

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	26	–	
Halvåpen	5	–	
Åpen	8	4	
/ɔ/	1	–	
Total	40	4	44

Uttrykkene for trykklett /i/ og /u/ er for det aller meste vokalharmonisk distribuert i regionen *Trøndelag*, når former med /e/ er unntatt. 40 av 44 former (90,9 %) kan sees som vokalharmoniske (jf. 4.2.2: ss. 57–58). Til sammenligning kan bare 31 av 44 former (70,5 %) av formene tolkes som uttrykk for et [i, u]-system. Dette stemmer godt overens med det man har kommet fram til under studier av manuskripter fra Trøndelag (Hægstad 1899; Hagland 1978; jf. 2.2). Vi kan legge merke til at når man unntar belegg med /e/, blir andelen vokalharmoniske former her forholdsvis lik andelen vokalharmoniske former hos Hagland (1978: 67). Når han unntar belegg med /e/, oppgir han at 98,6 % (3087 av 3130) av formene han analyserer er vokalharmoniske.

Ett av avvikene i runematerialet fra Trøndelag er forma **kæti** *gæti* fra N494 der <i> for /i/ kan skyldes at runeristeren ikke praktiserte, eller utelot punktering (jf. 4.2.1). De tre øvrige avvikene er alle etter trykksterk /a/. Hverken Hægstad eller Hagland rapporterer at /a/ fulgt av [i] skal være et mer vanlig avvik enn andre typer avvik.

De tre formene som har /a/ # [i] er formene **arni** *Arni* fra N782, **arni** *Arni* fra N783 og **manni** *manni* fra N829. Man kan se at en koronalt artikulert konsonant forekommer rett før den trykklette vokalen i alle disse formene.⁴³ Det kan tenkes at en slik koronal konsonant umiddelbart i forveien for den trykklette vokalen kan ha hatt innvirkning på den trykklette vokals realisering ved å virke hevende på tungestillinga. Mange av formene som ser ut til å være vokalharmoniske har også trykksterk /a/ fulgt av koronal konsonant rett før den trykklette vokalen. Det er altså ingen nødvendighet i at en koronal konsonant skal framkalle trang trykklett artikulering av /i/, men denne kombinasjonen observeres altså i alle former fra Trøndelag som har /a/ # [i].

⁴³ Jeg foretrekker å vektlegge aktiv artikulator når jeg beskriver konsonantisk artikulering. Følgelig kaller jeg disse fonene/fonemene *koronale* heller enn *alveolare*, *dentale* osv. *Korona* er en fellesbetegnelse for *apex* (tungespissen) og *lamina* (tungebladet) (Bjerkan & Kristoffersen 2005: 172). Koronal artikulering er altså artikulering der den fremre delen av tunga brukes, i motsetning til f.eks. dorsal artikulering. Vokalisk artikulering er dorsal (Bjerkan & Kristoffersen 2005: 191–192).

Blant de ikke-vokalharmoniske formene Hægstad (1899: 83–89) oppgir, er det noen spredte former fra trøndske diplomer som har <a> fulgt av <i>. Mange av de beleggene med avvik etter <a> som han lister opp, kan man anta er uttrykk for former med slike koronalt artikulererte foner umiddelbart før den trykklette vokalen. For eksempel <farit>, <sagdi>, <panigh> og <allir>. Man skal være litt forsiktig med å godta Hægstads data fra Trøndelag uten å ha etterprøvd dem. Mesterparten av de dataene er henta fra DN, som kan gjengi manuskriptene noe unøyaktig (Hægstad 1899: 3; Rindal 1984: 175). Jeg går følgelig ikke nøyere inn på Hægstads data enn å gi noen eksempler på former som ligner på avvikene i runematerialet fra Trøndelag.

5.2.1 Belegg med trykksterk /e/

For å prøve å skille mellom belegg med trykksterk [e] og [æ] tar jeg utgangspunkt i hvilket grafem /e/ manifesteres med (jf. 3.3.2). Former med <e> vil analyseres som om den trykksterke vokalen er [e]. Former med <æ> analyseres likeledes som om trykksterk vokal er [æ]. Siden dette blir en noe grov sortering, gir jeg for det aller meste ikke en fonetisk transkripsjon av den trykksterke vokalen på grunnlag av de grafiske uttrykkene for /e/.

Beleggene kan framstilles slik (jf. 4.2.2: ss. 57–58; Appendiks):

7 <e> #	1 [i],	2 [u],	3 [e],	1 [o]
8 <æ> #	5 [i],	2 [u],		1 [o]

Når man analyserer disse formene som om <e> uttrykker trykksterk [e], og <æ> likeledes [æ], kan man gi formene en slik fortolkning:

Tabell 18: Former med trykksterk /e/ fra Trøndelag

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>	4	3	
<æ>	6	2	
Sum	10	5	15

Med denne sorteringa kan man ikke si at det er noen klar vokalharmonisk tendens etter <e>. Etter <æ> derimot oppfører formene seg i ganske stor grad som om den trykksterke stavelsen har [æ] med vokalharmonisk virkning som i tabell 16. Det er da <æ> # [i] som er den hyppigste kombinasjonen. Hva <æ> # /u/ angår, kan man se at det er en liten overvekt av [u] på bekostning av vokalharmonisk distribuert [o] i Trøndelagsmaterialet.

Hægstad og Hagland tar utgangspunkt i det historiske opphavet til /e/ i sine drøftinger. Hægstad (1899: 79) hevder at [æ] generelt skal følges av trykklett [u].⁴⁴ Hans syn finner altså en viss støtte i beleggene med <æ> for /e/ her. Hagland modifierer Hægstads syn i sin revurdering av det trøndske diplomaterialet (jf. 2.2). Etter i-omlydsprodukt av urn. /a/ ([ę]) mener han at det er en viss overvekt av [u] for trykklett /u/ i materialet før 1300. Etter 1300 indikerer diplomaterialet at [ę] skal følges av [o]. Hagland og Hægstads undersøkelser har forskjellig utgangspunkt for analyse av former med /e/ enn den foreliggende undersøkelsen. Likevel er det mulig at runematerialets former med <æ> # /u/ utviser en tendens parallell med tendensen i det trøndske diplomaterialet fra før 1300. Om man sorterer belegg med /e/ etter språkhistorisk opphav eller grafisk uttrykk, vil man i begge tilfeller antakelig treffe en viss andel former som har trykksterk [æ].

Formene med trykksterk /e/ har flere avvik fra vokalharmonisk distribusjon enn de øvrige formene fra regionen. Dette kan man si stemmer med det som rapporteres av Hagland (1978). I hans materiale er avvik fra de antatte reglene for vokalharmoni langt mer frekvente når den trykksterke vokalen er /e/, uansett antatt allofon.

5.2.2 Trøndelag: Sammenfatning

Når man analyserer beleggene med /e/ slik som i 5.2.1, blir 10 av 15 former med /e/ å regne som vokalharmoniske. Sammenlagt kan man da si at 50 av 59 former (84,6 %) fra Trøndelag, er i overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni. 5 av totalt 9 avvik fra vokalharmoniske regler forekommer etter trykksterk /e/. De øvrige fire unntakene forekommer etter /a/ og /æ:/ (jf. 5.2).

Den vokalharmoniske tendensen som utvises av det gammeltrøndske runematerialet, stemmer altså godt med den tilsvarende reguleringa av trykklett /i/ og /u/ i diplomaterialet. En såpass sterk overensstemmelse impliserer en likhet i talemålsgrunnlaget. Diplomaterialet og runematerialet er ganske uavhengig av hverandre, og har begge ekstra-lingvistisk heimfesting. Overensstemmelsen kan altså antyde at vokalharmoni hadde forbilde i talemålet i denne regionen.

⁴⁴ Det er nærliggende å anta at det Hægstad kaller æ, tilsvarer [ę].

5.3 Opplandene

Tabell 19: Fortolkning av tostavelserformer fra Opplandene

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	22	1	
Halvåpen	5	1	
Åpen	2	8	
/ɔ/	–	1	
Total	29	11	40

I beleggene fra Opplandene er det et vesentlig antall former som ikke har distribusjon av trykklett /i/ og /u/ etter de antatte reglene for vokalharmoni. 29 av 40 former (72,5 %) kan tolkes som vokalharmoniske når man unntar former med /e/ (jf. 4.3.2: s. 60). Man kan hevde at det er en viss vokalharmonisk tendens, men at den er noe svakere enn man skulle vente ut fra det som sies om vokalharmoni i litteratur som behandler manuskriptmaterialet med proveniens i denne regionen. Det ene belegget med trang trykksterk vokal fulgt av [e], **huæim(e)** *Hveimi*, er det eneste eksempelet på at ikke-trang trykklett vokal forekommer i strid med de antatte vokalharmoniske reglene. Det kan altså ikke tillegges nevneverdig betydning. Halvorsen (1989) rapporterer at ei form har /ei/ fulgt av <o> som et av svært få unntak fra vokalharmonisk distribusjon i hans materiale, men man bør antakelig ikke lese noe inn i to slike tilsynelatende isolerte unntak (jf. 2.3.1).

Når former med /e/ er unntatt, kan 31 av 40 former (77,5 %) i runematerialet fra Opplandene tolkes som uttrykk for et [i, u]-system. Et [i, u]-system har altså noe sterkere støtte i dataene fra Opplandene enn et vokalharmonisk system. Det skyldes at trang trykksterk vokal fulgt av trang trykklett vokal er det man ville vente både i et vokalharmonisk system og et [i, u]-system, og at ganske mange av formene med ikke-trang trykksterk vokal i tillegg er ikke-vokalharmoniske. Det er altså en uoverensstemmelse mellom runematerialet og manuskriptmaterialet fra Opplandene når det gjelder regulering av trykklett /i/ og /u/. Flesteparten av de ikke-vokalharmoniske formene i dataene fra Opplandene er former med [i] der man skulle venta [e] i et vokalharmonisk system (jf. tabell 19).

Rindal (1981: 67–70) gir inntrykk av at hans diplommateriale fra Opplandene uttrykker ganske konsekvent vokalharmonisk vokalisme, men han oppgir ikke tall eller prosentandeler som det kan sammenlignes med. Halvorsens (1989) materiale har svært konsekvent vokalharmoni når former med trykksterk /e/ er unntatt (jf. 2.3.1). Grøtvedts (1938) materiale overlapper med Rindals, og Grøtvedt skiller ikke mellom diplomer fra Opplandene og Sør-Østlandet (og Midtlandet), hvilket gjør hans gransking noe vanskeligere å

sammenligne med. Grøtvedt mener at hans diplommateriale fra hele Østlandet uttrykker et vokalharmonisk system, til tross for at vokalharmonien ikke er helt konsekvent uttrykt i alle diplomer (jf. 2.3).

Fem av totalt elleve ikke-vokalharmoniske former fra hele regionen er former der trykksterk /a/ følges av trykklett [i]. Grøtvedt melder at /a/ fulgt av <i> er blant de vanligste unntakene fra vokalharmoni i hans materiale.⁴⁵ Runematerialet fra Opplandene har altså en interessant parallell til det Grøtvedt hevder, dersom hans redegjørelse kan tillegges en fonologisk fortolkning. Eksempelene han oppgir på denne kombinasjonen, *garði*, *hafði* og *manni* har alle koronale konsonanter umiddelbart foran den trykksterke vokalen, men det er litt vanskelig å vite akkurat hva Grøtvedt mener med disse eksemplene (jf. 2.3). Det er to lignende eksempler i runematerialet **balli** *Balli* og **iapri** *Jaðri*, men tendensen til /a/ # [i] med koronal konsonant rett før trykklett vokal, er ikke like konsekvent som i runematerialet fra Trøndelag (jf. 5.2). Rindal (1981: 67–70), som har en mye mer detaljert framstilling av diplommateriale fra Opplandene enn Grøtvedt, rapporterer om /a/ fulgt av <i> i noen diplomer.⁴⁶ I de diplomene der /a/ # <i> forekommer, har diplomene alltid flere former med denne fonotaktiske kombinasjonen. Det kan tyde på at formene med /a/ # <i> i Rindals materiale ikke bare er sporadiske tilfeldigheter. Både Grøtvedt og Rindal tolker /a/ # <i> som avvik fra et rådende system med vokalharmoni. I runematerialet fra Opplandene er /a/ fulgt av [i] regelen heller enn unntaket.

Det er tre former med /ɔ:/ i runematerialet fra Opplandene og samtlige har trykklett [i]. Dette er i strid med de antatte reglene for vokalharmoni. Rindal nevner at /ɔ:/ fulgt av <i> finnes i enkelte av diplomene fra Opplandene, men det forekommer noe sjeldnere enn /a/ fulgt av <i>, etter det han rapporterer. /ɔ:/ fulgt av [i] er altså konsekvent gjennomført i de tre aktuelle formene fra Opplandene i runematerialet, mens /ɔ:/ fulgt av <i> er å anse som et unntak fra en generell vokalharmonisk regulering i Rindals materiale.

/ɔ/ har andre vokalharmoniske regler enn øvrige åpne vokaler, og skal kreve [u] som realisering av trykklett /u/. I det ene belegget med /ɔ/ fra Opplandene har man [o], altså uregelrett etter de antatte reglene for vokalharmoni. Det er særlig interessant med et slikt avvik når trykklett [o] ville vært vokalharmonisk etter alle andre åpne vokaler enn /ɔ/. Det er

⁴⁵ Når jeg gjengir Grøtvedts (1938) påstander, gir jeg hans data fra trykklett stavelse en grafisk fortolkning i dette kapittelet. Jeg sammenligner både Grøtvedts og Rindals grafiske data med mine egne. Jeg har gitt mine egne data en fonologisk fortolkning. Grøtvedts og Rindals data blir altså ikke helt parallelle til mine, siden de ikke avklarer hvilke korrelasjoner de antar mellom den grafiske manifesteringa og den trykklette realiseringa i sine granskinger.

⁴⁶ Nr. 41, nr. 29 og nr. 18, etter Rindals nummerering. Også i nr. 34, da alltid i dat. sg. *-dali*.

noen eksempler på /ɔ/ fulgt av <o> hos Rindal, men disse forekommer helst som del av en mer generell tendens til at <o> brer seg på bekostning av vokalharmonisk regulert <u> i enkelte diplomer. Det ene belegget med /ɔ/ # [o] fra Opplandene vil bare få betydning dersom denne fonotaktiske kombinasjonen, eller et [e, o]-system, kan gjenfinnes i utstrakt grad andre steder. Det ene belegget med /ɔ/ fra Trøndelag har trykklett [u] (jf. 5.2 Tabell 17).

5.3.1 Belegg med trykksterk /e/

Beleggene med trykksterk /e/ kan framstilles slik (jf. 4.3.2: s. 60; Appendiks):

8 <e>	#	1 [i], 2 [u], 5 [e]
1 <i>	#	1 [i]
1 <e^æ>	#	1 [i]
2 <æ>	#	2 [i]
1 <æi>	#	1 [i]

Formene med /e/ fulgt av trykklett /i/ eller /u/ fra Opplandene har en del variasjon i manifesteringa av den trykksterke vokalen. Det er interessant at samtlige former der /e/ følges av trykklett [e], er former der den trykksterke vokalen uttrykkes med <e>. Dette kan tolkes som et uttrykk for at trykksterk [e] følges av trykklett [e] slik de antatte reglene for vokalharmoni tilsier. En av formene der <e> følges av [u] er forma **kueþiu** *kveðju* fra A74. Jeg vil finne det svært sannsynlig at de fleste slike former med /j/ umiddelbart før trykklett vokal skulle få trang realisering av den trykklette vokalen. /j/ skal ha samme artikulasjonssted som /i/, det eneste som skiller /j/ fra /i/ er at /i/ er stavelsesbærende og følgelig regnes som en vokal. /i/ framkaller trang trykklett realisering, og da er det også all grunn til å tro at /j/ også vil gjøre det. **kueþiu** *kveðju* blir et avvik fra de antatte reglene for vokalharmonisk distribusjon, men et forholdsvis forståelig avvik.

De to formene med <æ> for den trykksterke vokalen har trykklett [i], slik som man ville vente dersom den trykksterke vokalen var [æ]. Det ene belegget med digrafisk <æi> for /e/ har trykklett [i] i runematerialet fra Opplandene. Med tolkningsmetoden for belegg med trykksterk /e/ i den foreliggende granskinga er det vanskelig å argumentere for at <æi> skulle korrelere med [e] (jf. 3.3.2).

Former der /e/ manifesteres <æi>, med latinske bokstaver, i Halvorsens (1989) materiale, har konsekvent <i> for /i/ i følgende trykklett stavelse (jf. 2.3.1). Det blir parallelt til den ene forma i runematerialet. Digrafisk staving <æi> trenger ikke å implisere en diftongisk uttale og det gjør heller ikke digrafisk <þl> i runematerialet. Det virker likevel som

om det er en faktor ved disse formene med <æi>/<ǣ|> for /e/ som framkaller trykklett [i]. Skriftformene er for konsekvente til å anta noe annet. Det kan være en viss sannsynlighet for at en stavemåte med <æi>/<ǣ|>, altså i både latinskrift og runeskrift, kan speile enten en digrafisk staving av [æ] eller kanskje en kort diftongisk uttale med høyt sisteelement, for eksempel [æⁱ]. Siden tendensen til <æi> fulgt av <i> er såpass konsekvent i Halvorsens materiale, vil jeg argumentere for at forma med <æi> # [i] i runematerialet fra Opplandene bør betraktes som vokalharmonisk.

De to øvrige beleggene med <i> og binderunen <e[^]æ> for trykksterk /e/ er noe vanskeligere å analysere. I forma **ikli Engli** fra Alstadsteinen (jf. 4.3.1) korrelerer <i> med en vokal som opphavlig er i-omlydsprodukt av urn. /a/. Hvis kvaliteten til vokalen i denne forma er [æ], følger forma de antatte reglene for vokalharmoni. Dersom den trykksterke vokalen er [e], er forma å betrakte som ikke-vokalharmonisk. Antakelsene om grafofonologiske korrelasjoner ved trykksterk /e/ baseres her på hvilket langt vokalfonem en runerister sannsynligvis assosierte et grafem med (jf. 3.3.2). <i> korrelerer vanligvis med /i:/ når det uttrykker en lang vokal, og da er det vanskelig å anta at <i> skal korrelere med [æ] i denne forma. Jeg vil heller ikke anta at <i> skal uttrykke en trang realisering av /e/. Det blir vanskelig på grunn av vokalens historiske opphav. Følgelig blir belegget **ikli Engli** å betrakte som ikke-vokalharmonisk.

Det er vanskelig å tolke hvilken allofon av /e/ som uttrykkes av <e[^]æ> i forma **ue[^]ærit** *verit*. /e/ før /r/ kan ha vært en fonologisk omgivelse som framkalte realisering med [æ] i gammelnorsk (Benediktsson 1964: 84–85; Spurkland 1991: 111–113). Når manifesteringa av /e/ er tvetydig, kan vi prøve å tolke belegget **ue[^]ærit** *verit* som om <e[^]æ> representerer [æ]. I så fall stemmer forma med de antatte reglene for vokalharmoni, hvilket igjen høver med forskningslitteraturen som tilsier at man skal vente vokalharmoni i Opplandene. Med et visst forbehold kan vi altså betrakte forma **ue[^]ærit** *verit* som vokalharmonisk.

For å oppsummere drøftinga av former med trykksterk /e/ kan vi sette opp en tabell. Med fortolkninga som formene med /e/ har blitt gitt her, er majoriteten av beleggene med trykksterk /e/ å betrakte som vokalharmoniske. **ikli Engli** er stilt opp i samme kategori som belegg med <e> for /e/:

Tabell 20: Former med trykksterk /e/ fra Opplandene

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>/<i>	5	4	
<æ>	2	–	
Digrafisk	2	–	
Sum	9	4	13

5.3.2 Opplandene: Sammenfatning

Andelen vokalharmoniske former i runematerialet fra Opplandene er mindre enn man skulle regne med. Når man analyserer former med trykksterk /e/ som i 5.3.1, kan man hevde at 38 av 53 former (71,7 %) fra Opplandene kan være vokalharmoniske. På den annen side kan også 39 av 53 former (73,6 %) være uttrykk for et [i, u]-system. Disse to mulige systemene er altså nesten helt likt representert i materialet. Flesteparten av de ikke-vokalharmoniske formene antyder trange realiseringer der man skulle vente ikke-trange i et vokalharmonisk system. Det er kun to former der ikke-trang trykklett vokal forekommer i strid med de antatte reglene. Dette ser altså ikke ut til å stemme med at det er et visst innslag av ikke-vokalharmonisk <e>, <o> i diplommaterialet fra Opplandene (jf. 2.3.2). Denne uoverensstemmelsen kan til en viss grad skyldes at jeg analyserer belegg med trykksterk /e/ annerledes enn Rindal.

Runematerialet fra Opplandene kan ikke hevdes å vise en entydig vokalharmonisk tendens, men det gir oss også bare 53 former å basere ei drøfting på. Manuskriptmaterialet, som tilsier at man skal vente i vokalharmoni i språk med opphav fra Opplandene, bygger på drøfting av hundrevis av former. Halvorsen aleine drøfter over 500 former og hans materiale har svært få ikke-vokalharmoniske former når han unntar formene med trykksterk /e/ (Halvorsen 1989: 109). Det er nærliggende å spørre seg hva som kan ligge til grunn for at runematerialet viser andre tendenser enn manuskriptmaterialet.

I 3.2 nevnte jeg at forekomsten av <i> i runematerialet kan bli noe høyere enn forekomsten av [i] ville ha vært i det korresponderende fonologiske systemet. Antallet former i runematerialet er ganske lavt, så det skal ganske få former til for å skape en forholdsvis stor andel avvik. Det at punktering ser ut til å ha vært gjenstand for fakultativ variasjon kan

forsterke inntrykket av et [i, u]-system, særlig siden trykklett /i/ er langt mer frekvent enn trykklett /u/ og følgelig spiller størst rolle i tellinga av former. Mesteparten av de tilsynelatende ikke-vokalharmoniske formene fra Opplandene, er former som har [i] der man skulle hatt [e] i et vokalharmonisk system. Former med trykklett /i/ utgjør 42 av totalt 53 former fra Opplandene, mens det kun er 11 belegg med trykklett /u/ (jf. 4.3.2). [u] for /u/ forekommer kun ikke-vokalharmonisk etter trykksterk /e/, og jeg mener /e/ er problematisk i sammenheng med vokalharmoni. Det er altså for det meste ikke-vokalharmoniske former med [i] som antyder et [i, u]-system.

En annen mulig forklaring på avviket mellom runematerialet og manuskriptmaterialet fra samme region er at talemålsgrunnlaget kan være forskjellig. Regionen er såpass stor at det ikke er vanskelig å se for seg dialektal variasjon innafor regionens grenser. Man kan ha hatt en eller flere talemålsvarieteter med [i, u]-system i regionen, som ikke har kommet tilstrekkelig til uttrykk i manuskriptkulturens tekster, og følgelig er ukjent for oss.

Talemål fra utafor regionen kan også gjøre seg gjeldende som grunnlag for språket i Opplandenes runeinnskrifter. Gitt at man har hatt dialekter med [i, u]-system i visse andre deler av landet, kan runeristere fra disse områdene med slik dialekt ha etterlatt seg innskrifter i Opplandene. Opplandene er en stor region og pilegrimsleiene fra Sør-Østlandet til Nidaros gikk gjennom denne regionen. Muligheten for at folk på reise kan ha etterlatt seg runeinnskrifter er altså i stor grad til stede. Argumentene om at både runeristere og en del innskrifter er mobile, samt potensiell dialektal variasjon innen regionen, understreker at talemålsgrunnlaget for runematerialet er vanskelig å heimfeste, og kan være mer heterogent enn talemålsgrunnlaget for manuskriptmaterialet (jf. 3.3).

Man kan konkludere drøftinga av dataene fra Opplandene med å si at runematerialet kan uttrykke både et [i, u]-system og et vokalharmonisk system, men at det siste er noe mer sannsynlig i lys av forskninga på manuskriptkilder.

5.4 Sør-Østlandet

Tabell 21: Fortolkning av tostavellesformer fra Sør-Østlandet

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	9	1	
Halvåpen	7	1	
Åpen	7	5	
/ɔ/	3	0	
Total	26	7	33

Når man unntar former med trykksterk /e/, kan 26 av 33 former (78,8 %) fra Sør-Østlandet være vokalharmoniske (jf. 4.4.2: s. 63). Sør-Østlandet har litt færre former enn Opplandene og Trøndelag, men det skiller seg også fra de to foregående regionene ved at det ikke er en stor overvekt av former med trang trykksterk vokal. Som nevnt, kan former med trang trykksterk vokal som kan være vokalharmoniske, like gjerne være uttrykk for et [i, u]-system.

Kun 18 av 33 former (54,6 %) fra Sør-Østlandet kan tolkes som uttrykk for et [i, u]-system. Andelen vokalharmoniske former er altså merkbart større. Materialet fra Sør-Østlandet (26 av 33, 78,8 %) har altså omtrent like stor andel former som følger de antatte vokalharmoniske reglene som materialet fra Opplandene (29 av 40, 72,5 %) når belegg med /e/ er unntatt. Der Opplandenes data blir tvetydige på grunn av den store andelen former som like gjerne kan uttrykke et [i, u]-system (31 av 40, 77,5 %), blir Sør-Østlandets data altså ikke like tvetydige. Til tross for en viss andel ikke-vokalharmoniske former fra Sør-Østlandet, er det altså mindre sannsynlig å regne med et [i, u]-system på grunnlag av Sør-Østlandets data. 15 av 33 (45,5 %) former kunne sees som uttrykk for et [e, o]-system. Dette systemet har altså enda mindre støtte i dataene, når /e/ er unntatt, enn et [i, u]-system. Den ene forma med trang trykksterk vokal fulgt av ikke-trang trykklett vokal, **h(e)i(te)r heitir**, blir altså et enslig unntak som ikke kan tillegges noen vekt. Dette blir parallelt til forma **huæim(e) Hveimi** fra Opplandene (jf. 5.3).

Tre av sju unntak fra vokalharmonisk distribusjon er former med /a/ fulgt av [i], nemlig **a^ni Arni**, **ia^rlsins jarlsins** og **alir allir** fra hhv. A227, A33 og N11. Som nevnt, finner Grøtvedt (1938) at /a/ # <i> er blant de mer vanlige unntakene fra vokalharmonisk distribusjon i diplommaterialet fra hele Østlandet, som inkluderer diplomene fra Sør-Østlandet (jf. 2.3.2; 5.3). Runematerialet fra Sør-Østlandet ser ut til å ha uttrykk for en parallell tendens. Disse tre eksemplene på /a/ # [i] utgjør også et interessant sidestykke til formene med samme fonotaktiske kombinasjon fra Trøndelag. Det er særskilt interessant at alle disse tre formene med /a/ # [i] har en koronalt artikulert konsonant umiddelbart i forveien

for den trykklette vokalen, akkurat som formene med /a/ # [i] fra Trøndelag (jf. 5.2). To av totalt tre former med trykksterk /æ:/ har trykklett [i]. Den ene av disse er fra A323 som har noe inkonsekvent ortografi (jf. 4.4.1). Kanskje skal /æ:/ # [i] i denne innskriften tolkes som et produkt av denne inkonsekvente ortografien, i og med at et vokalharmonisk system har sterkest støtte i dataene fra Sør-Østlandet. Utover unntakene etter /a/ og /æ:/ ser man ikke noen mønstre i de ikke-vokalharmoniske formene.

5.4.1 Belegg med trykksterk /e/

Beleggene med /e/ kan framstilles slik (jf. 4.4.2: s. 63; Appendiks):

3 <e> #	2 [e], 1 [o]
3 <æ> # 1 [i]	1 [e], 1 [o]

Alle relevante belegg med trykksterk /e/ fra denne regionen har uttrykk for den trykksterke vokalen med enten <e> eller <æ>. Disse beleggene kan fortolkes slik:

Tabell 22: Former trykksterk /e/ fra Sør-Østlandet

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>	3	–	
<æ>	2	1	
Sum	5	1	6

Det er altså kun én form med trykksterk /e/ som ikke kan tolkes som vokalharmonisk, og det er en form der <æ> følges av [e], nemlig **gærðe** *gerði* fra N8. Et belegg som kan uttrykke at [æ] følges av [e], er interessant fordi alle andre åpne vokaler, inkludert den lange varianten /æ:/, krever [e] som realisering av trykklett /i/. Som nevnt i forbindelse med belegget med /ɔ/ # [o] fra Opplandene, må man gjenfinne kombinasjonen <æ> # [e], eller et [e, o]-system i utstrakt grad andre steder, dersom dette ene belegget skal kunne tillegges noen betydning. I dataene fra Trøndelag og Opplandene er det ingen eksempler på at <æ> som uttrykk for /e/ følges av trykklett [e].

5.4.2 Sør-Østlandet: Sammenfatning

Når man analyserer belegg med trykksterk /e/ slik som i 5.4.1 kommer man fram til at 31 av totalt 39 former (79,5 %) fra Sør-Østlandet er i overensstemmelse med de antatte reglene for

vokalharmoni. 19 av de 39 formene (48,7 %) kan sees som uttrykk for et [i, u]-system, mens 20 av 39 former (51,3 %) kan sees som uttrykk for et [e, o]-system. Man kan altså se at et vokalharmonisk system er det med sterkest støtte i dataene både når man inkluderer og når man unntar belegg med trykksterk /e/. Dette passer med både det Grøtvedt (1938) hevder for diplomer fra både Opplandene og Sør-Østlandet, og med det Knudsen (1967) rapporterer for de fire eldste diplomene fra Sør-Østlandet (jf. 2.3.2). Knudsen søker å forklare avvik fra reglene for vokalharmonien med at den er et produktivt fonotaktisk fenomen, og følgelig er sensitiv overfor kvalitetsendringer i den trykksterke stavelsen. Grøtvedt mener vokalismen i diplommaterialet fra Østlandet er vokalharmonisk, men han finner en del unntak som han på sin side tolker som at vokalharmonien er på vikende front (jf. 2.3). Både Knudsen og Grøtvedt ser altså ut til å finne visse avvikende former i sine granskinger, sjøl om de begge mener at /i/ og /u/ hovedsakelig er vokalharmonisk regulert. Runematerialet fra Sør-Østlandet ser også ut til å ha vokalharmonisk regulering, men med visse unntak. Det kan altså virke som runematerialet fra Sør-Østlandet viser oss en parallell tendens til det Knudsen og Grøtvedt hevder på grunnlag av manuskriptmaterialet.

Beleggene med trykksterk /e/ ser ut til å ha vokalisme i overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni i denne regionen. I Trøndelag og Opplandene er det noe mer variasjon etter trykksterk /e/. Det er færre belegg med trykksterk /e/ fra Sør-Østlandet, hvilket kan gi inntrykk av at det er litt mer tilfeldig at de få beleggene som foreligger følger vokalharmoniske regler. På den annen side, er det også en mulighet for at <e> og <æ> som uttrykk for /e/ faktisk korrelerer med [e] og [æ] i høyere grad i beleggene fra Sør-Østlandet enn i beleggene fra Trøndelag og Opplandene og at formene følger de antatte vokalharmoniske reglene. Det kan i så fall forklare den tilsynelatende mer konsekvente vokalharmoniske vokalismen i formene med /e/ fra Sør-Østlandet.

Til tross for en viss andel former som ikke kan tolkes som vokalharmoniske, er altså et vokalharmonisk system det som har sterkest støtte i dataene fra Sør-Østlandet.

5.5 Midtlandet

Tabell 23: Fortolkning av tostavellesformer fra Midtlandet

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	19	–	
Halvåpen	6	–	
Åpen	2	–	
/ɔ/	–	–	
Total	27	–	27

Når man unntar de atten beleggene med trykksterk /e/, kan alle de gjenværende 27 formene fra Midtlandet tolkes som vokalharmoniske (jf. 4.5.2: s. 66). Det er stor overvekt av former med trang trykksterk vokal i materialet fra Midtlandet når man unntar former med trykksterk /e/. Følgelig kan også 19 av de 27 formene (70,4 %) tolkes som uttrykk for et [i, u]-system. Et vokalharmonisk system må anses som mest sannsynlig, siden 27 av 27 former (100 %) har vokalisme som stemmer med de antatte vokalharmoniske reglene.

5.5.1 Belegg med trykksterk /e/

Formene med trykksterk /e/ kan framstilles slik (jf. 4.5.2: s. 66; Appendiks):

3 <e>	#	2 [i],	1 [e]
13 <æ>	#	11 [i],	2 [e]
1 <æi>	#	1 [i]	

Det er forholdsvis mange belegg med trykksterk /e/ fra Midtlandet, og man kan se at det vanligste grafiske uttrykket for /e/ er <æ>. I de aller fleste beleggene der trykksterk /e/ uttrykkes ved <æ>, har man [i] for trykklett /i/. Beleggene med <æ> oppfører seg altså som man vil forvente at former med trykksterk [æ] oppfører seg i et vokalharmonisk system med de antatte reglene. Jeg vil tolke det ene belegget med <æi> for /e/ som har trykklett [i], som vokalharmonisk av samme grunn som jeg tolker det tilsvarende belegget fra Opplandene som vokalharmonisk (jf. 5.3.1).

Former med <æ> for /e/ som har trykklett [e] utgjør interessante avvik, som nevnt tidligere (jf. 5.4.1), men formene med <æ> # [e] utgjør bare 2 av 13 former som har <æ> # /i/. Uttrykket for at former med <æ> for /e/ skal ha trykklett [e] er altså så svakt også i denne regionen at formene må kalles avvikende. En mulig forklaring for disse avvikene etter <æ> er at <æ> ikke korrelerer med [æ] i alle former.

Etter beleggene med <e> for /e/, ser vi at runematerialet har en preferanse for [i] i to av totalt tre former. Det fins lite forskning på vokalharmonisk i manuskripter fra denne regionen

å sammenligne med. Hødnebo (1984: 165–166) finner at både lang og kort /e(:)/, uansett opphav, fulgt av <i> er regelen heller enn unntaket i manuskriptet De la Gardie 4–7 (*Strengleikar*). Manuskriptet har høyst sannsynlig ikke opphav i Midtlandet, men antakelig på Sørvestlandet (Hødnebo 1984: 171–172). Sjøl om manuskriptet Hødnebo har granska, ikke stammer fra Midtlandet, minner de to formene med <e> # [i] i runematerialet derfra om tendensen i *Strengleikar*. Disse formene må likevel fortolkes som ikke-vokalharmoniske siden de ikke følger de antatte reglene for vokalharmoni (jf. tabell 16).

Drøftinga av former med trykksterk /e/ kan oppsummeres med denne tabellen:

Tabell 24: Former med trykksterk /e/ fra Midtlandet

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>	1	2	
<æ>	11	2	
<æi>	1	–	
Sum	13	4	17

5.5.2 Midtlandet: Sammenfatning

Når man inkluderer formene med /e/ slik de har blitt analysert i 5.5.1, kan 40 av totalt 44 former (90,9 %) være vokalharmoniske. Til sammenligning har 33 av 44 (75,0 %) vokalisme som passer med et [i, u]-system. I og med at det er så få unntak fra distribusjon etter de antatte vokalharmoniske reglene, og at det er flere unntak fra et [i, u]-system enn fra et vokalharmonisk, vil jeg si at det er mest sannsynlig å anta at runematerialet fra Midtlandet har vokalharmonisk regulering etter de antatte reglene. Man kan vente en viss vokalharmonisk vakling etter trykksterk /e/, om man tar forskning på manuskripter fra andre regioner i betraktning.

Som nevnt i 3.2 kan man vente noe høyere forekomst av <i> i runematerialet enn i det underliggende lydsystemet, og i Midtlandets tilfelle kan dette momentet styrke inntrykket dataene gir av et vokalharmonisk system (jf. 5.3.2), og svekke uttrykket for et system med [e] for /i/. Sjøl om materialet gir et sterkt inntrykk av at trykklett /i/ er vokalharmonisk regulert her, er det relevant å nevne at 27 av de 40 formene som anses som vokalharmoniske er former med [i] for trykklett /i/. Vokalharmonien er likevel såpass konsekvent uttrykt i materialet at dette momentet ikke påvirker konklusjonen om at runematerialet fra Midtlandet ser ut til å gjengi et system med vokalharmoni. De 7 formene med trykklett /u/ er alle i overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni.

Hægstad (1917: 37) hevder at diplomer fra Valdres, som er en del av Midtlandet, har vokalharmoni som i ”vestlandsk diplommal”, men at de har mange unntak fra vokalharmonisk distribusjon. En av Hægstads generelle syn på diplomer med vestlandsk diplommal er at de har mindre konsekvent vokalharmoni enn diplomer fra Trøndelag og Nordvestlandet. Grøtvedt (1938: 160–161) hevder at diplomene fra Valdres har ganske dårlig gjennomført vokalharmoni. I de fire diplomene fra Hallingdal, som Hægstad også mener er skrevet på vestlandsk diplommal, bemerker han kun at man finner vokalharmoni uten å kommentere det videre (Hægstad 1917: 56). Han nevner også at det ene diplommet (DN V 125, fra 1338) fra Numedal er skrevet på diplommal som er påvirket av østlandsk (Hægstad 1917: 58). Det ene diplommet Hægstad sier er fra Heddal (DN IV 228, fra 1337) hevder han er skrevet på østlandsk med en liten vestlandsk påvirkning. Det kan antas at dette skal bety at DN V 125 og DN IV 228 har en viss grad av vokalharmonisk regulering.

Det sparsomt omtalte diplommaterialet fra denne regionen viser altså tilsynelatende også en tilbøyelighet til vokalharmonisk regulering av trykklett /i/ og /u/. Det kan virke som om runematerialet har mer konsekvent vokalharmonisk regulering enn diplomene. Det er altså tegn til samsvar mellom det lille som er sagt om manuskripter med opphav i Midtlandet og tendensene i runematerialet derfra. Runematerialet kan antyde at vokalharmoni i diplomene fra Midtlandet ikke trenger å forklares med en skriftnorm som vestlandsk diplommal, men at det kan ha vært talemålsgrunnlag for vokalharmoni i regionen.

5.6 Nordvestlandet

Tabell 25: Fortolkning av tostavellesformer fra Nordvestlandet

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	10	–	
Halvåpen	5	–	
Åpen	6	1	
/ɔ/	2	–	
Total	23	1	24

Når man unntar former med trykksterk /e/, kan 23 av 24 former (95,8 %) fra Nordvestlandet tolkes som vokalharmoniske (jf. 4.6.2: s. 68). Former med trang trykksterk vokal er ikke i så stort flertall i dataene fra denne regionen som i dataene fra for eksempel Opplandene eller Trøndelag. Som man kan se har [i, u]-system mindre støtte i dataene når færre av beleggene har trang trykksterk vokal. 13 av 24 former (54,2 %) fra Nordvestlandet kan tolkes som

uttrykk for et [i, u]-system, mens kun 11 av 24 former (45,8 %) kan tolkes som uttrykk for et [e, o]-system. Dataene fra Nordvestlandet ser altså ut til å uttrykke et system med vokalharmonisk distribusjon av /i/ og /u/ etter de antatte reglene.

Den ene ikke-vokalharmoniske forma, **hial(p)i** *hjalpi* fra N390, har /a/ # [i]. Denne forma har en koronalt artikulert konsonant, /l/, i konsonantgruppa mellom den trykksterke og den trykklette vokalen. De øvrige formene der jeg har kommentert at koronal konsonantisk artikulering i forveien for den trykklette vokalen kan ha påvirket vokalrealiseringa har hatt den koronale artikuleringen i direkte kontakt med den vokaliske artikuleringen. I *hjalpi* skilles riktignok /l/ fra /i/ av et bilabialt lukke, /p/, men det kan tenkes at også denne kombinasjonen /lp/ har gjort at realiseringa av trykklett /i/ har blitt trang. En bilabial artikulering involverer ikke artikulering med tunga, hvilket gjør at /l/ fortsatt kan tenkes å påvirke trykklett /i/. Uansett om tendensen til /a/ # [i] i flere regioner har sammenheng med mellomliggende konsonanter eller ikke, er det interessant at /a/ # [i], ved siden av /a/ # [e], er en fonotaktisk kombinasjon som går igjen i alle regionene som er drøfta til nå.

5.6.1 Belegg med trykksterk /e/

Formene med trykksterk /e/ fra Nordvestlandet kan framstilles slik (jf. 4.6.2: s. 68; Appendiks):

2 <e> #	1 [u],	1 [o]
1 <i> #	1 [i]	
1 <æ> #	1 [i]	

Det er ganske få belegg med trykksterk /e/ fra Nordvestlandet. Beleggene med <e> for /e/ er **þesum** *þessum* fra N422 og **þessom** *þessum* fra A335. Samme form har altså noe forskjellig ortografisk uttrykk, også for vokalharmonisk. Tolkning av forma **klipie** *gleðizk* har samme problemer som tolkning av **ikli** *Engli* fra Opplandene. Som nevnt er det vanskelig å analysere <i> som et uttrykk for [æ] med metoden som anvendes her. Slik jeg ser det, er det også noe problematisk å anta at <i> skal uttrykke en trangere allofon av /e/ enn [e], når det historiske opphavet til /e/ i *gleðizk* er [e] (jf. 5.3.1). Følgelig må forma **klipie** *gleðizk* tolkes som ikke-vokalharmonisk. Forma **kætil(s)** *Ketills* vil tolkes som vokalharmonisk her, da den har <æ> for trykksterk /e/ og oppfører seg slik et belegg med trykksterk [æ] skal etter de antatte reglene for vokalharmonisk.

Drøftinga av disse fire formene med /e/ kan oppsummeres slik:

Tabell 26: Former trykksterk /e/ fra Nordvestlandet

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>/<i>	1	2	
<æ>	1		
Sum	2	2	4

To former med trykksterk /e/ kan altså betraktes som vokalharmoniske, mens to former må sees som ikke-vokalharmoniske.

5.6.2 Nordvestlandet: Sammenfatning

Til og med når man inkluderer former med trykksterk /e/, der uttrykket for trykklett /i/ og /u/ er tvetydig, kan majoriteten av former fra Nordvestlandet tolkes som vokalharmoniske. 25 av 28 former (89,2 %) følger de antatte reglene for vokalharmoni, og da forekommer to av tre avvik etter trykksterk /e/. Til sammenligning kan 16 av 28 former (57,1 %) tolkes som uttrykk for et [i, u]-system, mens 12 av 28 former (42,9 %) kan representere et [e, o]-system. Et vokalharmonisk system er altså det som er mest sannsynlig å anta på basis av dataene fra Nordvestlandet.

Et vokalharmonisk system er også det vi skal vente basert på det Hægstad (1907) hevder om gammel nordvestlandsk (jf. 2.4). Runematerialets regulering av trykklett /i/ og /u/ passer altså med den vokalharmoniske reguleringa Hægstad finner i diplomene som han mener er representative for gammel nordvestlandsk. Hva former med /e/ angår kommenterer Hægstad at [ɛ] har en tendens til å følges av [o] (som for ham er regelstridig), og at /e/ med opphav som monoftongert /ei/ gjerne følges av [i]. Jeg vil helst tolke Hægstads betraktninger som at ikke-vokalharmoniske manifesteringer av /i/ og /u/ forekommer etter trykksterk /e/. Det Hægstad bemerker, ved siden av forholdene etter /e/ som påpekes av andre manuskriptgranskinger, gjør at de sprikende forholdene i de fåtallige formene med trykksterk /e/ i runematerialet fra Nordvestlandet ikke er overraskende.

5.7 Ytre Sørvestland

Tabell 27: Fortolkning av tostavellesformer fra Ytre Sørvestland

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	11	8	
Halvåpen	1	5	
Åpen	4	1	
/ɔ/	–	–	
Total	16	14	30

Kun 16 av 30 former (53,3 %) kan tolkes som vokalharmoniske i regionen Ytre Sørvestland. 17 av 30 former (56,7 %) kan tolkes som uttrykk for et [i, u]-system, mens 13 av 30 former (43,3 %) kan være uttrykk for et [e, o]-system (jf. 4.7.2: s. 70). Dette er forholdene når former med trykksterk /e/ unntas. Man kan altså ikke si at noen av de tre nevnte systemene finner sterk støtte i dataene fra Ytre Sørvestland. Ingen av regionene som er drøfta til nå, har en nevneverdig mengde former med trang trykksterk vokal fulgt av ikke-trang realisering av trykklett /i/ og /u/. Her har 8 av 19 former (42,1 %) med trang trykksterk vokal [e] eller [o] som realisering av /i/ eller /u/. Den forholdsvis store andelen former med [e] eller [o] etter trang trykksterk vokal er bemerkelsesverdig i en region der det har vært hevda at man hadde et [e, o]-system (Hægstad 1915; jf. 2.5.1). Det er ingen eksempler på at trang trykksterk vokal følges av [u], men derimot tre eksempler på at trang trykksterk vokal følges av trykklett [o]. Like fullt er former som kan representere et [e, o]-system færre enn de som kan representere et [i, u]-system eller et vokalharmonisk system, både etter trang vokal og generelt.

Former med trang trykksterk vokal og former med halvåpen trykksterk vokal viser motstridende tendenser. 5 av 6 former med halvåpen trykksterk vokal har trang trykklett vokal. Denne tendensen strider både mot å oppfatte dataene fra Ytre Sørvestland som uttrykk for et [e, o]-system og som et vokalharmonisk system. Alle beleggene med halvåpen innsnevringsgrad er med enten /o:/ eller /o/, og den ene forma som kan være vokalharmonisk, har trykksterk /o:/.

Fire av de fem formene med åpen trykksterk vokal kan tolkes som uttrykk for et vokalharmonisk system, eller et [e, o]-system i likt monn. Dette skyldes at trykklett /i/ og /u/ i et vokalharmonisk system etter åpen trykksterk vokal blir [e] og [o].

5.7.1 Belegg med trykksterk /e/

Formene med trykksterk /e/ kan framstilles slik (jf. 4.7.2: s. 70; Appendiks):

5 <e> # 3 [i], 1 [u], 1 [e]
6 <æ> # 3 [i], 3 [e]

Som man kan se, har runematerialet fra Ytre Sørvestland en viss preferanse for [i] og [u] når /e/ uttrykkes ved <e>. Når /e/ uttrykkes ved <æ> fordeler de trykklette vokalene seg jevnt mellom [i] og [e]. Disse formene kan fortolkes slik:

Tabell 28: Former trykksterk /e/ fra Ytre Sørvestland

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>	1	4	
<æ>	3	3	
Sum	4	7	11

Formene med trykksterk /e/ gir inntrykk av ikke å være vokalharmonisk regulert, når de analyseres slik. På den annen side gir de heller ikke noen nevneverdig basis for å hevde et [e, o]-system (4 av 11). Disse formene med /e/ gir sterkest basis for å hevde et [i, u]-system (7 av 11). Vaklende uttrykk for trykklett /i/ og /u/ etter trykksterk /e/ er ikke uventa i et vokalharmonisk system, men om et [i, u]- eller [e, o]-system lå til grunn, skulle man kanskje mer konsekvent uttrykke for den trykklette vokalismen.

5.7.2 Ytre Sørvestland: Sammenfatning

Hovedsakelig gir dataene fra Ytre Sørvestland et noe inkonsekvent inntrykk. Drøftingene i dette underkapittelet vil forsøke å gi forklaringer på hvorfor /i/ og /u/ kommer såpass inkonsekvent til uttrykk i denne regionen når de fleste øvrige regioner viser mye klarere tendenser.

Når man inkluderer former med trykksterk /e/ slik de har blitt fortolka i 5.7.1, kan 20 av 41 former (48,8 %) tolkes som vokalharmoniske. Til sammenligning kan 24 av 41 former (58,5 %) uttrykke et [i, u]-system, mens 17 av 41 former (41,4 %) kan uttrykke et [e, o]-system. Dataene fra Ytre Sørvestland er altså lite entydige, og utviser ingen klare tendenser. Det at flest former passer med et [i, u]-system er i strid med at Hægstad (1915) hevder at man skal vente et [e, o]-system i rygemål, og passer også dårlig med at Housken (1954) mener å finne vokalharmoni i diplommaterialet fra Stavanger.

Man kan også teoretisk sett tenke seg et system med [i] og [o] som fast realisering av /i/ og /u/ (et [i, o]-system) (jf. 3.3). Et slikt system har ikke vært drøfta for de øvrige regionene da dataene peker sterkere i retning vokalharmoniske systemer eller [i, u]-systemer. 27 av de 41 formene (65,9 %) fra Ytre Sørvestland kan tolkes som uttrykk for et [i, o]-system. Et system med [i] og [o] som fast realisering blir altså det som finner mest støtte i dataene fra Ytre Sørvestland, men ikke en gang det systemet har støtte fra over to tredjedeler (ca. 66,7 %) av dataene. Beleggene med trykklett /u/ er som vanlig langt færre enn beleggene med trykklett /i/, som utgjør 30 av 41 belegg.

Jeg finner det usannsynlig å anta at runematerialet fra Ytre Sørvestland uttrykker et [i, o]-system. Tendensen er for svak og det er fortsatt en vesentlig andel av dataene som ikke passer med et slikt system. 20 av 27 former som passer med et [i, o]-system er former med trykklett [i]. Man kan altså si at [i, o]-systemet lener seg tungt på former med [i], og det er kun en liten overvekt av former med [o] som gjør at et [i, o]-system får sterkere støtte enn et [i, u]-system. Det er også vesentlig at man forbinder et <i, o>-system i latinsk skrift først og fremst med gammelislandske manuskripter, ikke gammelnorske. Man antar vanligvis at endringa fra <e, o>-system via <i, o> til <i, u> i islandske manuskripter er en ortografisk endring som ikke speiler en endring fra [e, o] via [i, o] til [i, u] i talemålet (Hagland 2004: 380). Runematerialet fra Ytre Sørvestland er altså ganske aleine om å gi basis for å kunne påstå et [i, o]-system i et talemål. Jeg vil hevde at man trenger flere indisier enn 27 av totalt 41 former (65,9 %) i dette ene materialet for å anta et slikt system. Andelen former er for liten og antall data som inngår i drøftinga er for få til å kunne forsvare et såpass stort brudd med tidligere forskning.

Hægstad (1915) hevder at regionen skal ha et [e, o]-system, skjønt han ser bort ifra data fra flesteparten av regionens diplomer. Et [e, o]-system har dårligst støtte i runedataene, og det er følgelig vanskelig å anta et slikt system på grunnlag av runematerialet. Housken (1954) på sin side mener at diplomer fra Stavanger for det meste har vokalharmoni, etter å ha foretatt en mer helhetlig gransking av dem (jf. 2.5.1). Hvis det <e, o>-systemet Hægstad omtaler, skal ha forbilde i et [e, o]-system fra et talemål i regionen, må dette systemet ha eksistert bare i en begrensa del av regionen eller også i en begrensa del tidsperioden 1050–1400.

Når Hægstad hevder at rygemål skal ha et [e, o]-system, er det likevel iøynefallende at Ytre Sørvestland har langt flere eksempler på trang trykksterk vokal fulgt av [e]/[o] enn noen annen region. Slik jeg ser det, er dette dataenes sterkeste indikasjon på et [e, o]-system. Når

en gruppe diplomer fra regionen har <e, o>-system, kan man spørre seg om runematerialets antydning til [e, o] har sammenheng med systemet en finner i disse diplomene. Det kan tenkes to årsaker for den høyere forekomsten av [e]/[o] etter trang vokal i denne regionen, og disse trenger ikke å utelukke hverandre. Dersom et skriftsenter i regionen praktiserte fast manifestering med <e> og <o> av hhv. /i/ og /u/, kan dette tenkes å ha påvirket runeortografien til noen av runeristerne i området. Sjøl om jeg hevder at runeskriften hovedsakelig hadde en sjølstendig ortografi, er vi kjent med at det er en viss ortografisk påvirkning systemene imellom (jf. 3.1). Det er også mulig at en talemålsvarietet som har hatt konsekvent ikke-trang realisering av trykklett /i/ og /u/, kan ha eksistert i regionen. En slik varietet er ikke en nødvendighet for å produsere en <e, o>-norm i manuskriptkulturen, men det er litt mer sannsynlig å regne med at runeristernes ortografiske valg har et forbilde i talemålet.

En faktor kan gjøre at et [e] som realisering av trykklett /i/ får svakere uttrykk i de skriftlige dataene enn det ville hatt i talemålet (eller talemålene) som ligger til grunn. Som nevnt tidligere, vil antall forekomster med <i> for /i/ i runematerialet antakelig være noe høyere enn antall realiseringer med [i] ville ha vært i et korresponderende fonologisk system. Dette skyldes forhold rundt punktering (jf. 3.2; 5.3.2). Det er aller flest belegg med trykklett /i/ også i denne regionen, og en viss valgfrihet rundt punktering av <l> kan altså gjøre at et [e, o]-system kommer svakere til uttrykk.

Det er mest sannsynlig at runematerialets uregelmessige distribusjon av uttrykk for trykklett /i/ og /u/ skyldes et heterogent talemålsgrunnlag, slik jeg ser det. Dataene fra Ytre Sørvestland gir basis for å hevde en blanding av talemål med både [i, u]-system, [e, o]-system og et vokalharmonisk system. Det er riktig nok ikke nødvendig å regne med at alle disse tre systemene er del av talemålsgrunnlaget. For å forklare formene fra Ytre Sørvestland er det tilstrekkelig å anta at et [i, u]-system og et [e, o]-system forekommer om hverandre. Dataene i seg sjøl trenger altså ikke å forutsette et vokalharmonisk system i det hele tatt. Det at Housken (1954) hevder at diplommaterialet fra Stavanger viser et vokalharmonisk system, gjør det likevel vanskelig å se helt bort fra at et slikt system kan ha vært del av talemålsgrunnlaget for runematerialet fra Ytre Sørvestland.

Man kan tenke seg at runeristerne kan komme fra flere forskjellige deler av landet, at det har vært dialektal variasjon innen regionen eller også at realiseringa av trykklett /i/ og /u/ har endra seg over tid (jf. 5.3.2). Om talemålsgrunnlaget til det ytre sørvestlandske materialet er heterogent, skyldes det antakelig en eller flere av disse tre faktorene. De trenger ikke å

utelukke hverandre. Ytre Sørvestland er for det aller meste en kystnær region, og det er sannsynlig at den sørvestlandske kysten har vært en viktig ferdselsåre. Mange mennesker må ha reist langs kysten, men det er vanskelig å si hvor mange av regionens relevante runeinnskrifter som kan være rista av mennesker fra utafor regionen. Ytre Sørvestland er også en ganske langstrakt region, så det kan ha vært forskjellige systemer for regulering av trykklett /i/ og /u/ innen regionen (jf. Kart eller også 3.5). På den annen side kan man se for seg høyere grad av kommunikasjon innen denne regionen, siden mesteparten av den er forholdsvis kystnær. En høyere grad av kommunikasjon assosieres gjerne med en høyere grad av likhet mellom talemål. Materialet spenner også over et stort tidsrom. Runeinnskriftene kan ha opphav fra hele perioden 1050–1400. Når dataene viser en så uregelmessig distribusjon av trykklett /i/ og /u/, kan man også se for seg at realiseringa har vært utsatt diakron endring i løpet av perioden dataene spenner over. Det er vanskelig å si hvilke av disse faktorene som spiller sterkest inn.

I runematerialet fra Bryggen i Bergen finner Spurkland forholdsvis svakt uttrykk for vokalharmoni (jf. 2.5.3). Det kan altså virke som om runematerialet fra Ytre Sørvestland og Bergen utviser parallelle tendenser, sjøl om Spurklands metode for å granske vokalharmoni er noe annerledes enn min. Byen Bergen ligger midt blant de nordligste områdene som er del av regionen Ytre Sørvestland. Jeg mener det er sannsynlig at talemål fra kystnære områder på Vestlandet utgjør hoveddelen av talemålsgrunnlaget både for Bryggenmaterialet og materialet fra Ytre Sørvestland. Både runeinnskriftene fra Bryggen og Ytre Sørvestland kan altså antyde at en eller flere varieteter fra det kystnære Vestlandet ikke har hatt vokalharmonisk regulering av trykklett /i/ og /u/. Det er vanskelig å si noe mer spesifikt om dataenes korrelasjon med talemålsvarieteter, når man ikke kan knytte tendensene i runematerialet til den vanligste tendensen i diplommaterialet.

5.7.3 Rogaland

Som nevnt i 3.5.7 er det en viss uoverensstemmelse mellom min regioninndeling av Ytre Sørvestland og Hægstads i hans drøfting av ytre sørvestlandsk (rygemål). I 1915 sier han at rygemål bare har utbredelse i Rogaland. Jeg vil følgelig gi ei egen drøfting av de ytre sørvestlandske dataene som stammer fra Rogaland.⁴⁷ 27 av totalt 41 former fra Ytre

⁴⁷ Innskriftene fra Rogaland som analyseres, er: N227, N231, N232, N235, N236, N240, N247, N253, N257, N260, N261, N264.

Sørvestland er fra Rogaland. Det at majoriteten av dataene fra Ytre Sørvestland er fra Rogaland, skyldes at alle innskrifter fra Bergen er ekskludert fra analysen. Dataene fra Rogaland kan framstilles slik:

Tabell 29: Fortolkning av samtlige tostavellesformer fra Rogaland

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	Total
Trang	6	6	12
Halvåpen	1	2	3
<e> for /e/	1	1	2
<æ> for /e/	2	3	5
Åpen	4	1	5
/ɔ/	–	–	–
Total	14	13	27

Som man kan se er det kun 14 av de 27 formene (51,9 %) fra Rogaland som kan tolkes som vokalharmoniske. Fra hele Ytre Sørvestland kan 20 av 41 former (48,8 %) tolkes som vokalharmoniske. Andelen potensielt vokalharmoniske former stemmer altså overens. 12 av 27 (44,4 %) former fra Rogaland kan representere et [i, u]-system, mens 15 av 27 (55,6 %), passer med både et [e, o]-system og et [i, o]-system.⁴⁸ Tendensene er altså ikke svært forskjellige fra det vi observerer for regionen som helhet.

Det man kan legge merke til, er at [e, o]-systemet står noe sterkere i dataene fra Rogaland enn i dataene fra hele Ytre Sørvestland. I dataene fra hele regionen kan 17 av 41 former (41,4 %) representere et [e, o]-system. 15 av 17 former som kan representere et [e, o]-system kommer altså fra Rogaland.⁴⁹ Det kan tyde på at det som forårsaker manifestering av /i/ og /u/ med <e> og <o> i runematerialet fra Ytre Sørvestland (jf. 5.7.2), har sitt midtpunkt i Rogaland. Det må være forholdsvis usannsynlig å regne med at midtpunktet skal være Stavanger. Housken (1954) finner vokalharmoni i de fleste av diplomene fra Stavanger, og vi bør anta at en viss andel av disse diplomenes skrivere var fra Stavanger-området. Det er vanskelig å se for seg at Stavanger og den nære omegn skal ha hatt talespråk med [e, o]-system i eldre norrøn tid, som har blitt erstatta av et vokalharmonisk system i tida opp mot 1300-tallet. I og med at tendensen til vokalharmoni blir svakere utover i mellommorsk tid (Mørck 2004: 414), og at utviklinga heller mot bruk av <e> og <o> og i siste instans fullstendig reduksjon, er det mer plausibelt å anta at mangel på vokalharmoni er et yngre trekk. Hoveddiplomene til Hægstad, som har <e, o>-system, har ganske spredt geografisk

⁴⁸ NB! Det er sjølsagt ikke akkurat de samme formene som passer med de forskjellige systemene. Det er kun antallet som er likt!

⁴⁹ De to øvrige beleggene er fra N212 fra Lista i Farsund kommune i Vest-Agder, og fra N298 fra Osterøy kommune i Hordaland (jf. Appendiks).

proveniens, og er også ganske få (Hægstad 1915: 11). De sier oss følgelig lite om noe eventuelt geografisk sentrum for et <e, o>-system.

5.8 Indre Sørvestland

Tabell 30: Fortolkning av tostavellesformer fra Indre Sørvestland

Trykksterk vokal	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
Trang	27	1	
Halvåpen	12	1	
Åpen	15	3	
/ɔ/	3	3	
Total	57	8	65

Når former med trykksterk /e/ unntas, kan 57 av 65 former (87,7 %) fra Indre Sørvestland tolkes som vokalharmoniske (jf. 4.8.2: s. 74). Andelen vokalharmoniske former i runematerialet er altså omtrent like stor som i runematerialet fra Trøndelag (40 av 44 former, 90,9 %). 34 av 65 former (52,3 %) fra Indre Sørvestland kan være uttrykk for et [i, u]-system, mens 31 av 65 (47,7 %) former kan være uttrykk for et [e, o]-system. Det er kun ett belegg med trang trykksterk vokal fulgt av ikke-trang trykklett vokal fra regionen, **ga^uut^e Gauti** fra N331. Det gjør at en antakelse om et [e, o]-system står særlig svakt. [o] forekommer utelukkende etter ikke-trange trykksterke vokaler i dette materialet. Følgelig er det heller ingen grunn til å regne med noe [i, o]-system. Det er altså forholdsvis tydelig at det er mest sannsynlig å regne med at dataene uttrykker et vokalharmonisk system.

Tre av åtte ikke-vokalharmoniske former har trykksterk /a/ fulgt av [i]. To av formene med /a/ # [i], (**a**)^{lt}**ri** *aldri* fra N171 og **fani** *fagni* fra N369, har en koronalt artikulert konsonant umiddelbart før den trykklette vokalen som kan tenkes å øke vokalens innsnevring (jf. 5.2). Kun et bilabialt lukke antas å skille den koronale artikulasjonen fra trykklett /i/ i **ialbi** *hjalpi* fra N187. Det er en mulighet for at den koronale konsonanten virker innsnevrende på realiseringa av trykklett vokal i disse formene, sjøl om trang trykklett artikulasjon ikke synes å forekomme i alle slike former (jf. 5.6).

I materialet fra Indre Sørvestland har totalt tre av seks former med trykksterk /ɔ/ trykklett [o]. Dette er i strid med de antatte reglene for vokalharmoni, men /ɔ/ fulgt av [o] er logisk i perspektiv av assimilasjon, gitt at /ɔ/ har realisering [ɔ]. Alle andre åpne vokaler skal framkalle [o] i et vokalharmonisk system med de antatte reglene. Tendensen til at /ɔ/ skal følges av trykklett [u] i denne regionen er altså ikke klar.

5.8.1 Belegg med trykksterk /e/

Formene med trykksterk /e/ fra Indre Sørvestland kan framstilles slik (jf. 4.8.2: s. 74;

Appendiks):

8 <e>	#	3 [i], 1 [u], 3 [e], 1 [o]
1 <eæ>	#	1 [i]
1 <i>	#	1 [i]
6 <æ>	#	3 [i], 1 [u], 1 [e], 1 [o]
2 <æi>	#	2 [i]

Trykksterk /e/ uttrykkes med mange forskjellige grafemer i de relevante formene fra Indre Sørvestland. Formene med <e> for trykksterk /e/ har inkonsekvent gjengivelse av trykklett /i/ og /u/. Et visst flertall av formene med <æ> for trykksterk /e/ kan tolkes som vokalharmoniske. Forma **kuæpiu** *kveðju* fra N319, ser ut til å være ikke-vokalharmonisk. Jeg mener at man burde vente trang realisering av den trykklette vokalen når den umiddelbart foregående konsonanten er /j/ (jf. 5.3.1). Forma må like fullt tolkes som ikke-vokalharmonisk i lys av de generaliserte reglene for vokalharmoni. Også i denne regionen har former med <æi> for trykksterk /e/ trykklett [i]. Tendensen til at <æi> for /e/ følges av [i] ser ut til å være konsekvent i runematerialet fra hele landet. Jeg vil betrakte disse to formene som vokalharmoniske (jf. 5.3.1).

Det er vanskelig å analysere forma med <i> for /e/, **girþi** *gerði* som om [æ] er den trykksterke vokalen med metoden som anvendes her (jf. 3.3.2). *Gera* er et vanskelig leksem i språkhistorisk sammenheng, men den opphavlige rotvokalen skal være urn. /a/ (Iversen 1972: 99), som blir til en halvåpen vokal etter omlydsprosessene. I det perspektivet er det litt problematisk å anta at <i> skal speile en trangere realitet enn [e]. Basert på disse betraktningene rundt den trykksterke vokalens kvalitet, vil forma betraktes som ikke-vokalharmonisk.

Det er vanskelig å gjøre en analyse av belegget **meærþi** *gerði* på grunnlag av det tvetydige grafiske uttrykket for /e/, nemlig <eæ>. Jeg argumenterer for at forma **ue[^]ærit** *verit* fra Opplandene er vokalharmonisk. Det gjør jeg hovedsakelig på grunnlag av at vi har indikasjoner på at /r/ etter /e/ kan ha framkalt [æ] som realisering av vokalen. Denne argumentasjonen blir nødvendig når det grafiske uttrykket for /e/ er tvetydig (jf. 5.3.1). Dersom man skal anta realisering [æ] av /e/ før /r/, kan belegget **meærþi** fortolkes som vokalharmonisk.

Drøftinga av former med trykksterk /e/ fra Indre Sørvestland kan da oppsummeres slik:

Tabell 31: Former med trykksterk /e/ fra Indre Sørvestland

Uttrykk for /e/	Vokalharmonisk	Ikke-vokalharmonisk	
<e>/<i>	4	5	
<æ>	4	2	
Digrafisk	3	–	
Sum	11	7	18

5.8.2 Runematerialets proveniens og Hægstads inndeling

Som nevnt i 4.8 stammer mesteparten av dataene fra Indre Sørvestland fra Indre Sogn og Vest-Telemark. 35 av formene stammer fra Indre Sogn og like mange fra Vest-Telemark. Ni former kommer fra Aust-Agder, hovedsakelig Setesdalen og tilgrensende indre områder.⁵⁰ Kun fire former kommer fra Indre Hordaland.⁵¹ Formene fra Aust-Agder og Hordaland er for få til å drøfte på sjølstendig grunnlag. Sjøl om både Indre Sogn og Vest-Telemark er noe i utkanten av det området der Hægstad (1916: 1) hevder man skal ha hatt indre sørvestlandsk målføre, er de fortsatt del av området. Et av diplomene Hægstad bruker som eksempel på indre sørvestlandsk kommer fra Sogn (Hægstad 1916: 5; DN V 169). Det er følgelig ingen grunn til at runedata fra Indre Sogn skal ha mindre betydning som sammenligningsgrunnlag.

Det er noe mer problematisk at over en tredjedel av dataene fra Indre Sørvestland stammer fra Vest-Telemark som har svært få overleverte manuskripter. Runematerialet fra Vest-Telemark har for det meste vokalharmonisk regulering, men jeg mener det kan være noe problematisk å koble språket i runematerialet til lokalt talemål (jf. 3.3). Blant innskriftene fra Vest-Telemark er det to gode eksempler på at runeristere fra utafor regionen har etterlatt seg en vesentlig mengde data. Innskriftene N170 og N171 er rista av to navngitte runeristere Sigurd Jarlson og Halvard Grenske. Disse to runeristerne var antakelig ikke fra Vest-Telemark (NIyR II: 264–268, 292). N170 og N171 har 12 av totalt 35 former fra det området. De øvrige innskriftene har ikke på samme måte navngitte opphavspersoner, og en viss andel av dem kan være rista av lokale runeristere. Runedataene kan altså likevel tyde på at man skal vente i vokalharmoni i gammelnorsk fra Vest-Telemark, men man må, som ellers, ta et visst forbehold om at språket i runeinnskriftene ikke nødvendigvis har lokalt talemålsgrunnlag.

⁵⁰ Innskriftene fra Aust-Agder: N180, N182, N183, N187, N189, N198

⁵¹ Innskriftene fra Indre Hordaland: N275, N276, N277, A366

I og med at materialet oppfører seg såpass enhetlig som det gjør, med et jevnt over ganske tydelig uttrykk for vokalharmoni, mener jeg at det er uproblematisk at mesteparten av dataene stammer fra regionens ytterkanter. Det at runematerialets tendenser passer sammen med det Pettersen (1989) hevder om diplomer fra Voss og Hardanger er også vesentlig i den sammenheng.

5.8.3 Indre Sørvestland: Sammenfatning

Når man inkluderer former med trykksterk /e/ slik de har blitt analysert i 5.8.2, kan 68 av 83 former (81,9 %) fortolkes som vokalharmoniske. 7 av totalt 15 former som ikke uttrykker vokalharmonisk vokalisme har trykksterk /e/. Trykksterk /e/ er altså den trykksterke vokalen i flest avvikende former. Man kan finne uregelmessig distribusjon etter /e/ både i runematerialet og manuskriptmaterialet i regioner som ellers antas å ha vokalharmoni, for eksempel Trøndelag. 46 av 83 former (55,4 %) fra Indre Sørvestland kan tolkes som uttrykk for et [i, u]-system, mens 37 av 83 former (44,6 %) kan tolkes som uttrykk for et [e, o]-system.

I 5.8 kommenterer jeg at andelen vokalharmoniske former er forholdsvis lik i Indre Sørvestland og Trøndelag. Denne påstanden står fortsatt ved lag når belegg med trykksterk /e/ inkluderes. 50 av 59 former (84,6 %) tolkes som vokalharmoniske i Trøndelag, når alle former er inkludert. Man ser altså at runematerialet fra regionen Trøndelag, der ingen har satt tvil ved at manuskriptmaterialet uttrykker vokalharmoni, har like sterkt uttrykk for vokalharmoni som runematerialet fra Indre Sørvestland. Hægstad (1916) hevder at man skal ha et [i, u]-system her, mens Pettersen (1989) på den annen side mener at diplomer fra Voss og Hardanger har en for tydelig vokalharmonisk tendens til at man kan anta et [i, u]-system. Runedataene fra Indre Sørvestland underbygger Pettersens syn, og kan ikke brukes for å støtte Hægstads påstand om at man skal ha et [i, u]-system i gammelnorsk fra Indre Sørvestland.

6 Konklusjoner og perspektiv

6.1 Problemstilling nr. 2: Den geografiske utbredelsen til vokalharmoni

Et vokalharmonisk system er det som er mest forsvarlig å anta på grunnlag runematerialet fra Trøndelag, Sør-Østlandet, Midtlandet, Nordvestlandet og Indre Sørvestland. Dataene fra Opplandene er tvetydige, og kan representere både et [i, u]-system og et vokalharmonisk system. Dataene fra Ytre Sørvestland gir forholdsvis liten basis for å hevde noe system, men indikerer at talemål uten vokalharmoni antakelig har vært del av talemålsgrunnlaget for runematerialet fra den regionen.

Forskningslitteraturen tilsier at man skal vente vokalharmoni i Trøndelag, Opplandene, Sør-Østlandet og Nordvestlandet. Hægstad (1915; 1916) mener at gammelnorsk fra Ytre og Indre Sørvestland skal mangle vokalharmoni, mens Housken (1954) og Pettersen (1989), henholdsvis, mener at et vesentlig antall diplomer fra disse regionene har ganske tydelig uttrykk for vokalharmonisk veksling, hvilket tyder på det motsatte (jf. 1.4; kap. 2). Midtlandet er noe sparsomt kommentert, men litteraturen gir en svak indikasjon på at man skulle vente vokalharmoni i gammelnorsk fra denne regionen, sjøl om Grøtvedt (1938) mener at diplomer fra Valdres har inkonsekvent vokalharmoni (jf. 5.5.2).

Man kan altså si at distribusjonen av trykklett /i/ og /u/ i runematerialet fra Trøndelag, Sør-Østlandet og Nordvestlandet stemmer godt overens med det som har blitt hevda tidligere om vokalharmoniens geografiske utbredelse. Dataene fra Opplandene viser en mindre klar vokalharmonisk tendens enn man skulle vente, og peker vel så sterkt mot et [i, u]-system. Med forbehold kan de noe tvetydige dataene fra Opplandene kanskje tolkes som vokalharmoniske når litteraturen tilsier at vokalharmoni er det som ventes i regionen. Dataene fra Midtlandet viser en tydelig vokalharmonisk tendens, hvilket stemmer overens med det lille som er sagt om manuskripter derfra, unntatt Grøtvedts utsagn om diplomer fra Valdres. Det kan altså virke som om runematerialet fra Midtlandet viser en tydeligere vokalharmonisk tendens enn diplomene derfra. Runedataene fra Indre Sørvestland viser vokalharmonisk regulering. Det stemmer ikke med det Hægstad hevder om språket fra denne regionen, men passer med resultatene av Pettersens gransking. Runedataene fra Ytre Sørvestland viser ingen

tydelig tendens som passer med noe som har blitt hevdet om gammelnorsk fra denne regionen. Hverken et [e, o]-system eller et vokalharmonisk system kommer sterkt til uttrykk i dataene fra denne regionen. Siden alle systemer står såpass svakt, bør man antakelig regne med et heterogent talemålsgrunnlag for runematerialet fra Ytre Sørvestland.

6.2 Problemstilling nr. 1: Runedataenes overensstemmelse med de antatte reglene for vokalharmoni

De fem regionene, Trøndelag, Sør-Østlandet, Midtlandet, Nordvestlandet og Indre Sørvestland, der det antas at dataene representerer et vokalharmonisk system, har naturlig nok data som oppfører seg forholdsvis regelmessig etter de antatte distribusjonsmønstrene for vokalharmoni (jf. tabell 16). Sør-Østlandet er regionen med størst andel unntak blant disse fem regionene. Det er dog visse unntak fra de antatte reglene som går igjen også i regionene med vokalharmoni, og disse er det relevant å drøfte.

/a/ fulgt av trykklett [i] er ikke det man skal vente etter de antatte reglene for vokalharmoni. Former med akkurat denne fonotaktiske kombinasjonen forekommer likevel så ofte i de forskjellige regionene at de må regnes for mer enn bare sporadiske tilfeldigheter. Det er mest relevant å drøfte former med /a/ # [i] fra regioner der runematerialet antakelig representerer et vokalharmonisk system. Fra Trøndelag, Sør-Østlandet, Midtlandet, Nordvestlandet og Indre Sørvestland er det 32 former med trykksterk /a/, hvorav ti har trykklett [i]. 31,3 % av beleggene med trykksterk /a/ i de regionene har altså trykklett [i]. Man kan ikke regne med at man ser mer [i] etter /a/ bare fordi /a/ er et ganske frekvent trykksterkt fonem. /o/ er også et ganske frekvent fonem med forholdsvis mange belegg i hver region, og /o/ følges aldri av [i] i de fem regionene med vokalharmonisk regulering.

Åtte av de ti formene med /a/ # [i] har en koronal (alveolar/dental) artikulasjon umiddelbart i forveien for den trykklette vokalen. De to øvrige formene med /a/ # [i] er **ialbi** *hjalpi* fra N187 (Indre Sørvestland) og **hial(p)i** *hjalpi* fra N390 (Nordvestlandet). I forma *hjalpi*, som disse beleggene antas å være uttrykk for, skilles den koronale artikulasjonen i /l/ fra /i/ av /p/. I 5.4 argumenterer jeg for at det bilabiale lukket ikke nødvendigvis hindrer påvirkninga fra /l/ på trykklett /i/. I 5.2 hevder jeg at en koronal artikulasjon kan virke

hevende på tungestillinga og øke innsnevringssgraden til en følgende trykklett vokal. I alle disse formene med /a/ # [i] i regionene med vokalharmoni er det altså en mulighet for at den koronale konsonanten kan ha påvirket den trykklette realiseringa av /i/. Det er vanskelig å si hvorfor påvirkning fra koronal konsonant ser ut til å forekomme oftere etter /a/ enn etter andre ikke-trange trykksterke fonemer. Det er heller ingen automatikk i at /a/ fulgt av koronal konsonant før trykklett /i/ fører til realisering [i], for det er òg mange slike former med trykklett [e].

Formene med /a/ # [i] fra regionene Trøndelag, Sør-Østlandet, Midtlandet, Nordvestlandet og Indre Sørvestland er enten et tegn på at mer enn den trykksterke vokalens innsnevringssgrad kan regulere realiseringa av trykklett /i/, eller så har det eksistert målfører med [i, u]-systemer som har forårsaka disse beleggene med /a/ # [i]. Det førstnevnte er antakelig mest sannsynlig. Om formene med /a/ # [i] skal være produkter av målfører med [i, u]-system, er det nemlig usannsynlig at disse målførene tilsynelatende skal gi seg sterkest til kjenne ved akkurat former med trykksterk /a/. Noen av formene kan nok være produkter av valgfriheten rundt punktering (jf. 3.2), men jeg vil hevde man ikke kan forklare alle disse formene på den måten.

Regelen om at [æ] skal følges av trykklett [i] er ulogisk dersom vokalharmoni skal være en assimilasjon. Siden vi ikke er helt sikre på hvilke av formene som har trykksterk [æ], er grunnlaget for å drøfte om denne regelen følges litt usikkert. De fem regionene der materialet ellers viser vokalharmoni, har til sammen 28 former med <æ> for /e/ fulgt av /i/. 21 av disse (75,0 %) har trykklett [i]. Til sammenligning er det fjorten former med der /e/ uttrykkes ved <e> følges av /i/, og seks av disse (42,9 %) har trykklett [i]. Sjøl om sorteringa av belegg med /e/ kanskje er noe grov, er det altså en klart sterkere tendens til trykklett [i] når trykksterk /e/ uttrykkes ved <æ>. /i/ reguleres noe inkonsekvent når /e/ uttrykkes ved <e>. Regionene disse dataene kommer fra, antas å ha vokalharmoni også når belegg med /e/ er utelatt.

Det er generelt inkonsekvent regulering av /u/ etter trykksterk /e/ i runematerialet, og det er ganske få former. /e/ manifesteres alltid <e> eller <æ> når trykklett vokal er /u/, og både [e] og [æ] skal framkalle [o] som realisering av /u/ (jf. tabell 16). I de fem regionene som antas å ha vokalharmoni også når belegg med /e/ er unntatt, er det fjorten former som har /e/ # /u/. Sju av disse fjorten formene (50,0 %) har trykklett [o]. Trykksterk /e/ følges altså like ofte av [u] som av [o]. Hægstad hevder at [æ] skal følges av [u] i motsetning til Hagland (jf. 2.2; tabell 16). Det er seks former med <æ> # /u/, og like mange av disse har [u] som [o]. Runematerialet kan altså ikke si oss noe om hvorvidt [æ] skal følges av [u] eller [o].

Formene med trykksterk /e/ oppfører seg altså generelt mindre regelmessig enn de fleste andre former. Jeg vil foreslå to mulige årsaker til forholdene etter trykksterk /e/. Den ene muligheten er at vi ikke har tilstrekkelig oversikt over distribusjonen til trykksterk [e] og [æ] i gammelnorsk til å kunne gi en presis beskrivelse av hvordan de to allofonene påvirker trykklett realisering av /i/ og /u/. Siden den betingende faktoren i vokalharmoni skal være den trykksterke vokalkvaliteten, blir en slik usikkerhet sjølsagt utslagsgivende.⁵² Følgelig kan det hevdes at opptellinga av former når /e/ er unntatt, er mest vesentlig for å avgjøre om runematerialet viser vokalharmonisk distribusjon eller ikke. Formene med trykksterk /e/ er foreløpig noe usikre.

Den andre muligheten er at reglene for vokalharmoni etter [e] og [æ] ikke er som vi har antatt. Man kan blant annet tenke seg at mer enn bare vokalkvaliteten i trykksterk stavelse har påvirket realiseringa av trykklett /i/ og /u/, f.eks. omkringliggende konsonanter (Halvorsen 1989: 107–108). En antakelse om at konsonanter har innvirkning på trykklett vokalrealisering, vil riktig nok antakelig ikke ramme bare belegg med trykksterk /e/. Det er sannsynlig å anta at forholdene etter /e/ skyldes en samvirkning mellom begge disse mulige årsakene.

Det er ganske få relevante belegg med /ɔ/ i runematerialet. Fra alle regionene til sammen er det tretten former med /ɔ/ fulgt av trykklett /u/ og ingen med trykksterk /ɔ/ og trykklett /i/. Disse formene følger for det meste de antatte reglene for vokalharmoni. Ni av tretten former med trykksterk /ɔ/ har trykklett [u], de resterende fire har [o]. Det er ingen relevante former med /ɔ/ fra Ytre Sørvestland, og den ene med /ɔ/ # [o] er fra Opplandene (som har tvetydige data). Tre av de seks beleggene med trykksterk /ɔ/ fra Indre Sørvestland har trykklett [o]. Det er altså like mange former med /ɔ/ # [u] som /ɔ/ # [o] i regionen som har aller flest relevante former med trykksterk /ɔ/.

Det er få belegg å bygge ei drøfting på, men det er sterkest tendens til at /ɔ/ følges av [u] slik reglene tilsier. Dersom man antar at vokalharmoni er en progressiv fjernassimilasjon der den trykklette vokalen får innsnevringsgrad mer lik innsnevringsgraden til den trykksterke vokalen, er det ulogisk at /ɔ/ skal framkalle trang realisering av /u/. Man kan se for seg to årsaker til denne ulogiske regelen. Enten har ikke /ɔ/ jevnt over realiseringa [ɔ], slik vi antar, eller så er ikke vokalharmonisk distribusjon utelukkende betinga av den trykksterke vokalens innsnevringsgrad. De fire formene som har /ɔ/ # [o] fra regioner som høyst sannsynlig ikke

⁵² På grunn av usikkerheten rundt den trykksterke vokalen, har jeg ikke undersøkt forbindelsen mellom trykklett realisering og nærliggende konsonanter i former med /e/.

har et [e, o]-system (Opplandene og Indre Sørvestland) er svært interessante i perspektiv av de ulogiske vokalharmoniske reglene til /ɔ/.

I runematerialet er det til sammen åtte former med /j/ rett før den trykklette vokalen. I slike former er det sannsynlig å vente at den forutgående konsonanten kan påvirke realiseringa av den trykklette vokalen (jf. 5.3.1). De to formene med ikke-trang trykksterk vokal, er begge belegg for forma *kveðju*, **kuēþiu** fra A74 (Opplandene) og **kuæþiu** fra N319 (Indre Sørvestland). Begge disse formene antyder trang realisering av trykklett /u/. De øvrige lignende formene med /j/ i slik posisjon har trang trykksterk vokal, og man vil da vente trang trykklett realisering uansett. Ytre Sørvestland har ei form **kirkio** *kirkju* som oppfører seg avvikende. Den har trang vokal og /j/ rett før trykklett /u/, og likevel må man anta runeristeren har identifisert realiseringa si med [o]. Forma **kirkio** *kirkju* er besynderlig, for reint fysiologisk skulle artikulasjonen av [j] ha en innsnevrende virkning på en følgende vokal, også uavhengig av vokalharmoni. Denne forma er også materialets eneste eksempel på /j/ umiddelbart fulgt av [o]. Materialet har dessverre for få signifikante former med /j/ fulgt av /u/ til at vi kan si noe mer.⁵³

I 3.3.3 bemerka jeg at runematerialet for det meste må antas å være noe eldre enn diplommaterialet, og at man følgelig ikke skulle vente noen tegn til allmenn reduksjon av trykklett /i/ og /u/. Flesteparten av avvikene fra vokalharmonisk distribusjon er former som har trang trykklett vokal i strid med vokalharmoniske regler. Det er altså få former som tyder på noen tendens til allmenn reduksjon. Det eneste som kan tolkes som uttrykk for vokalreduksjon måtte være de få formene, hovedsakelig fra Ytre Sørvestland, der trang vokal følges av ikke-trang vokal.

Det er ganske sjelden at ikke-trang trykklett vokal forekommer i strid med de antatte reglene for vokalharmoni (jf. 6.2.1). Når det skjer, er det ofte i former med trykksterk /ɔ/ eller <æ> for trykksterk /e/. Reglene til /ɔ/ og [æ] er vanskelige å forene med at vokalharmoni skal være en assimilasjon (jf. 3.4). Vi kan heller ikke være sikre på at <æ> som manifestering av /e/ alltid skal uttrykke [æ], og den andre allofonen [e] skal framkalle ikke-trang realisering. Antydningene til ikke-trang trykklett realisering av /i/ og /u/ i runematerialet bør altså antakelig ikke knyttes til en hypotese om vokalreduksjon.

⁵³ /j/ umiddelbart fulgt av /i/ er en svært sjelden, for ikke å si ikke-eksisterende, fonotaktisk kombinasjon i norrønt.

6.2.1 Perspektiv

Det er liten tvil om at trykklett /i/ og /u/ må ha hatt flere allofoner enn bare henholdsvis [i] og [u] i gammelnorsk. Dataene fra runematerialet gir ganske godt inntrykk av at de forskjellige allofonene av /i/ og /u/ fordeler seg etter de antatte reglene for vokalharmoni i store deler av landet. På den annen side er det en del avvik fra vokalharmonisk distribusjon, også i de regionene der vokalharmonien er forholdsvis konsekvent gjennomført. Da kan man si at det også er en viss mulighet for at allofonene av trykklett /i/ og /u/ ikke nødvendigvis veksler utelukkende etter prinsippet om vokalharmoni.

Som nevnt vil jeg anta at mer enn bare den trykksterke vokalens innsnevringsgrad kan påvirke realiseringa av trykklett /i/ og /u/. De generaliserte reglene for vokalharmoni antar at /ɔ/ og [æ] skal framkalle andre vokalharmoniske produkter enn øvrige åpne vokaler. Gitt at /ɔ/ realiseres [ɔ], er disse reglene i seg sjøl et indisium på at andre faktorer enn innsnevringsgrad spiller inn. Videre er det antakelig sannsynlig at omkringliggende konsonanter har påvirket den trykklette vokalens realisering. Hvis man skal anta utstrakt innvirkning fra konsonanter generelt (og ikke bare i samband med trykksterk /a/ og /e/), spørs det om termen *vokalharmoni* er en nøyaktig betegnelse. Da vil fenomenet involvere mer enn en progressiv fjernassimilasjon mellom vokaler. For å komme videre i vår forståelse av vokalharmoni kunne man gjøre en analyse som undersøker om mer enn bare den trykksterke vokalens innsnevringsgrad er vesentlig. Da kunne man gi en mer detaljert redegjørelse for om man kan observere noen mønster i regulering av trykklett /i/ og /u/ i samband med visse konsonantiske omgivelser. Et teoretisk rammeverk som ville egna seg godt til en slik analyse er *artikulatorisk fonologi* (Browman & Goldstein 1991; 1992; Garmann 2010). Som navnet tilsier, har artikulatorisk fonologi en artikulatorisk innfallsvinkel til fonologien og en slik innfallsvinkel kunne vært fruktbar i en analyse av trykklett /i/ og /u/ i gammelnorsk.

For å forstå vokalharmoni bedre kan det være vesentlig å finne ut hvorfor ikke-trang trykksterk vokal tidvis følges av trang trykklett vokal, og om man kan avdekke noen faste mønster i den sammenhengen. Videre er det nødvendig å komme fram til regler for den kombinatoriske variasjonen mellom [e] og [æ] for å løse problemene rundt /e/ og vokalharmoni. Først da kan man finne ut om [æ] virkelig skal framkalle [i] som realisering av trykklett /i/ og i så fall hvorfor. Når et materiale viser vokalharmonisk regulering i nesten alle former unntatt de med trykksterk /e/, er problematikken rundt /e/ særlig vesentlig.

Sjøl om andre faktorer enn den trykksterke vokalens kvalitet kan tenkes å påvirke realiseringa av trykklett /i/ og /u/, tyder runematerialets data på at trykksterk vokalkvalitet likevel må ha spilt en ganske vesentlig rolle. Ikke-trang trykklett realisering forekommer for det meste etter ikke-trang trykksterk vokal. Det at trang trykksterk vokal følges av trang trykklett vokal er svært konsekvent i materialet. 124 av 135 former (91,9 %) med trang trykksterk vokal har trang trykklett vokal. Da kommer 8 av totalt 11 former med ikke-trang trykklett vokal fra Ytre Sørvestland. Til og med i Ytre Sørvestland, der man finner over to tredjedeler av disse avvikene, er kombinasjonen trang vokal fulgt av trang vokal mer frekvent enn det motsatte. Tendensen til at trang vokal følges av trang vokal er altså svært konsekvent i dette runematerialet.

Litteraturliste

- Benediktsson, Hreinn (1964): "Old Norse Short *e*: One Phoneme or Two?" I: *Arkiv för nordisk filologi*, nr. 79, ss. 63-104
- Bjerkan, Kirsten M. & Kristian E. Kristoffersen (2005): "Fonetikk." I: Kristian E. Kristoffersen, Hanne G. Simonsen & Andreas Sveen (red.): *Språk: en grunnbok*, Universitetsforlaget, Oslo, ss. 167–197
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman (2007): *Våre Arveord: Etymologisk ordbok*, Revidert og utvidet utgave, Novus forlag, Oslo
- Browman, Catherine & Louis Goldstein (1991): "Gestural structures: Distinctiveness, Phonological Processes, and Historical Change." I: Ignatius G. Mattingly & Michael Studdert-Kennedy (red.): *Modularity and the motor theory of speech perception*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale (New Jersey), ss. 313–338
- (1992): "Articulatory Phonology: An Overview." I: *Phonetica*, nr. 49, ss. 155–180
- Fortson, Benjamin W. (2010): *Indo-European Language and Culture: An Introduction*, 2. utgave, Wiley-Blackwell, Chichester
- Garmann, Nina G. (2008): *The Quantity Shift: A Cognitive Usage-Based Analysis of the Quantity Shift in East Norwegian with Data from Old Norse and North Gudbrandsdal*, Doktoravhandling, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, Universitetet i Oslo
- (2010): "Konsonantendringer i norsk: En artikulatorkisk analyse." I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, nr. 28, ss. 3–41
- Grøtvedt, Per N. (1938): "De viktigste særdrag i sørøstnorske diplomer i tiden 1300–1350." I: *Maal og Minne*, ss. 153–181
- Hagland, Jan Ragnar (1978): *Studiar i trøndsk diplomspråk: ei revurdering av brevmaterialet frå tida før 1350*, Tapir, Trondheim
- [1978] (1993): "A note on Old Norwegian vowel harmony." I: Ernst Håkon Jahr & Ove Lorentz (red.): *Historisk språkvitenskap / Historical linguistics*, Novus Forlag, Oslo, ss. 292–298
- (2004): "Gammalislandsk og gammalnorsk språk." I: Odd Einar Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*, Fagbokforlaget, Bergen, ss. 375–405
- Halvorsen, Eyvind F. (1989): "Litt om endelsesvokalene i Eidsivatings kristenrett i OUB 317 4°." I: Bjørn Eithun, Eyvind Fjeld Halvorsen, Magnus Rindal & Erik Simensen (red.): *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*, Novus Forlag, Oslo, ss. 102–118

- Housken, Joronn (1954): "Stavangerdiplomene før 1330: Rettskrivning og lydverk." I: *Arkiv för nordisk filologi*, nr. 69, ss. 1–50
- Haugen, Odd Einar (2001): *Grunnbok i norrønt språk*, 4. utgave, Gyldendal akademisk, Oslo
- (red.)(2004): *Handbok i norrøn filologi*, Fagbokforlaget, Bergen
- Hægstad, Marius (1899): *Gamalt trøndermaal*, Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske klasse. 1899. No. 3, Kristiania
- (1907): *Vestnorske maalføre fyre 1350, I. Nordvestlandsk*, Videnskabs-selskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske klasse., No. 1., Christiania
- (1908): "Vokalharmoni i Stodmaalet." I: *Norvegia: Tidsskrift for det norske folks maal og minder*, nr. 2, ss. 132–141
- (1909): "Det norske maalet fyre 1350." I: Marius Hægstad & Alf Torp: *Gamalnorsk ordbok*, Det norske samlaget, Kristiania, ss. 1–19
Nettutgave: http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2010110206047, 12.03.2012
- (1915): *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Sudvestlandsk, 1. Rygjamål*, Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1914. No. 5, Kristiania
- (1916): *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Sudvestlandsk, 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Fyrste bolken*, Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1915. No. 3, Kristiania
- (1917): *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Sudvestlandsk, 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Andre bolken*, Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1916. No. 4, Kristiania
- (1935): *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Tillegg, Nokre fleire skrifter paa indre sudvestlandsk maal*, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1935. No. 1, Oslo
- (1942): *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Sudvestlandsk, 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Tredje bolken.*, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1941. No. 1, Oslo
- Hødnebo, Finn (1977): "Trykk – Vokalharmoni – Vokalbalanse." I: *Sjötíu Ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*, Fyrri hluti (del en), Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík, ss. 375–383
- (1984): "Vokalharmonien i Strengleikar." I: *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen*, Alvheim & Eide akademisk forlag, Øvre Ervik, ss. 162–174
- Iversen, Ragnvald (1972): *Norrøn Grammatikk*, 7. Utgave, Aschehoug, Oslo

- Johannesen, Charlotte (2011): "Runematerialet fra Tønsberg.", Masteravhandling, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo
- Johnsen, Sverre (2003): "Ljodsamhøvet i AM 315 f fol." I: Arkiv för nordisk filologi, nr. 118, ss. 47–75
- Knirk, James (1981): "'Fanden ta deg! Amen!' To rune-notiser i AM327 4to." I: *Maal og minne*, hefte 1–2 1981, Bymålslaget, Oslo, ss. 51–57
- (1986): "Runeinnskriftene i Bø gamle kyrkje." I: *Telemark historie: Tidsskrift for Telemark historielag*, Historielaget, [Ulefoss], ss. 71–81
- Kristoffersen, Kristian E. (2005): "Språkendring." I: Kristoffersen, Kristian E., Hanne G. Simonsen & Andreas Sveen (red.): *Språk: en grunnbok*, Universitetsforlaget, Oslo, ss. 424–463
- Kristoffersen, Kristian E., Hanne G. Simonsen & Andreas Sveen (red.)(2005): *Språk: en grunnbok*, Universitetsforlaget, Oslo
- Lykke, Alexander K. (2011): "Runer og vokalharmoni i Trondheim." I: *Vellum*, Nr. 6, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ss. 26–40
- Larsen, Amund B. [1913] (1976): "Om vokalharmoni, vokalbalangse og vokaltiljævning i de norske bygdemaal." I: Magne Myhren (red.): *Amund B. Larsen Skrifter*, Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø, ss. 332–364
- Mørck, Endre (2004): "Mellomnorsk språk." I: Odd Einar Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*, Fagbokforlaget, Bergen, ss. 407–450
- NlyR I–V = Olsen, Magnus (red.)(1941–1960): *Norges innskrifter med de yngre runer*, 1.–5. bind, Bind 3–5 under medvirkning av Aslak Liestøl, Kjeldeskriftfondet, Oslo
- NlyR VI = Knirk, James (red.) (1980–1990): *Norges innskrifter med de yngre runer*, 6. Bind, Ved Aslak Liestøl og Ingrid Sanness Johnsen, Kjeldeskriftfondet, Oslo
- Norr. Ordbok = Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen (2008): *Norrøn Ordbok*, 5. utgave av *Gamalnorsk ordbok*, Det norske samlaget, Oslo
- Papazian, Eric & Botolv Helleland (2005): *Norsk talemål*, Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Pettersen, Egil (1989): "Vokalharmoni i gammelt indre sørvestlandsk?" I: Bjørn Eithun, Eyvind Fjeld Halvorsen, Magnus Rindal & Erik Simensen (red.): *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*, Novus Forlag, Oslo, ss. 250–260
- Rajić, Ljubiša (1980): "Gammelnorsk vokalharmoni i språktypologisk belysning." I: Even Hovdhaugen (red.): *The Nordic languages and modern linguistics*, Universitetsforlaget, Oslo, ss. 315–322
- Rindal, Magnus (1979): "[Anmeldelse av] Jan Ragnar Hagland: *Studiar i trøndsk*

- diplomspråk.*” I: *Maal og minne*, hefte 3–4 1979, ss. 220–239
- (1981): *Brev frå Opplanda før 1350 Skrivemiljø og språkform*, Novus forlag, Oslo
- (1984): ”Marius Hægstads arbeid med gammalnorske dialektar.” I: *Maal og minne*, hefte 3–4 1984, ss. 167–181
- Seip, Didrik A. (1915): *Lydverket i Åsdølmålet*, Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Kristiania universitet, H. Aschehoug & CO., Kristiania
Fotografisk opptrykk av originalutgaven, gitt ut av Åseral kommune, kulturetaten 1997
- (1943): ”Om endelsesvokalene *e, o : i, u* i eldste islandsk og norsk.” I: *Maal og minne*, Hefte 3–4 1943, Oslo, ss. 97–103
- (1955): *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, H. Aschehoug & Co, Oslo
- Skjekkeland, Martin (2005): *Dialektar i Noreg*, Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Spurkland, Terje (1989): *Innføring i norrønt språk*, Universitetsforlaget, Oslo
- (1991): ”En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen.”, Upublisert doktorgradsavhandling, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo
- (1995): ”Kriteriene for datering av norske runesteiner.” I: Einar Lundeby & Odd Einar Haugen (red.): *Maal og Minne*, Hefte 1-2 1995, ss. 1–14
- (1998): ”Runic Inscriptions as Sources for the History of Scandinavian Languages in the Middle Ages.” I: Klaus Düwel (red.): *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, Walter de Gruyter, Berlin, ss. 592–600
- (2005): *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*, Boydell Press, Woodbridge
- Stokstad, Live (1999): ”Vokalharmoni og vokalbalanse i gammelnorske tekster.” I: *NorSkrift*, Nr. 98/1999, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Seksjon for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo, ss. 107–127
- Vago, Robert M. (1973): ”Abstract Vowel Harmony Systems in Ural and Altaic Languages.” I: *Language*, nr. 49, ss. 579–605
url: <http://www.jstor.org/stable/412352> 18.04.12

Nettressurser

DN = *Diplomatarium Norvegicum*, Christiania/Kristiania/Bergen, 1847–
Nettutgave: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html 05.12.2012

Hagland (2011) = Hagland, Jan Ragnar: *Runer frå utgravingane i Trondheim bygrunn 1971–94*, www.hf.ntnu.no/nor/Publik/RUNER/RUNER.doc, 14.03.2011 [sic]

SR = *Samnordisk Runtextdatabas*, Uppsala Universitet, 2012
url: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>, 23.02.2012

Appendiks – Dataoversikt

Translitterasjonsnøkkel

ƿ Ɔ Ƨ ɹ R ʀ * ʁ | ɿ ʰ 1 ʁ ʁ ɿ ʁ
f u þ o r k h n i a s t b m l y

ɿ ɿ ɿ ʀ 1 ʁ ʁ
e æ ø g d p c

ϕ ʀ ʁ h ʁ ʁ ʁ
E P ɿ S ʁ G Y v

¶¶ denoterer linjeskift.

^ mellom to eller flere tegn indikerer en binderune.

[] indikerer lakune.

() indikerer usikker lesning eller at grafem ikke er del av lesninga til ei form, f.eks.

(e)^ge^rþo^(n) *gerðu* fra N351.

Trøndelag

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N446	min[^]nick	<i>minnizk</i>	i	i	
N462	uinir	<i>vinir</i>	i	i	
N506	risti	<i>risti</i>	i	i	
N506	sihni	<i>signi</i>	i	i	
N536	bipir	<i>biðið</i>	i	i	
N826	risti	<i>risti</i>	i	i	
N837	ilir	<i>illir</i>	i	i	
N775	þilium	<i>þiljum</i>	i	u	
N457	HVILIR	<i>hvílir</i>	i:	i	
N489	huilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
N826	sinu	<i>sínu</i>	i:	u	
N446	firi	<i>fyrir</i>	y	i	
N457	firir	<i>fyrir</i>	y	i	
N457	sY-ggi	<i>syngi</i>	y	i	
N829	skyli	<i>skyli</i>	y	i	
N850	lukil	<i>lykill</i>	y	i	
N521	undir	<i>undir</i>	u	i	
N524	untir	<i>undir</i>	u	i	
N826	cunni	<i>kunni</i>	u	i	
N834	hugi	<i>hugi</i>	u	i	
N446	ku[^]n[^]nu	<i>kunnu</i>	u	u	
N461	fulku	<i>fulgu</i>	u	u	
N497	sukku	<i>sukku</i>	u	u	
N527	uti	<i>úti</i>	u:	i	
N524	st*ni	<i>steini</i>	ei	i	
N512	æihu	<i>eigu</i>	ei	u	
N497	þessir	<i>þessir</i>	e	i	e
N447	ke[^]rþ(e)	<i>gerði</i>	e	e	e
N491	heþen	<i>Heðinn</i>	e	e	e
N536	gerþe	<i>gerði</i>	e	e	e
N462	erusk	<i>erusk</i>	e	u	e
N524	þess(u)m	<i>þessum</i>	e	u	e
N826	ero	<i>eru</i>	e	o	e
N446	gærþi	<i>gerði</i>	e	i	æ
N451	kætil	<i>Ketill</i>	e	i	æ
N478	h(i)ælgi	<i>helgi</i>	e	i	æ
N494*	ærlingr	<i>Erlingr</i>	e	i	æ
N500	kætil	<i>Ketill</i>	e	i	æ
N446	hælgum	<i>helgum</i>	e	u	æ
N512	hæl[^]lur	<i>hellur</i>	e	u	æ
N837	æro	<i>eru</i>	e	o	æ

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N446	bønom	<i>bónum</i>	ø:	o	
N497	løpenn	<i>Loðinn</i>	o	e	
N524	folget	<i>folgit</i>	o	e	
N834	kømet	<i>komit</i>	o	e	
N803	þorer	<i>þórir</i>	o:	e	
N494*	kæti	<i>gæti</i>	æ:	i	
N534	kiæte	<i>gæti</i>	æ:	e	
N782	arni	<i>arni</i>	a	i	
N783	arni	<i>arni</i>	a	i	
N829	manni	<i>manni</i>	a	i	
N457	FAþer	<i>faðir</i>	a	e	
N461	hafþe	<i>hafði</i>	a	e	
N478	hjalpe	<i>hjalpi</i>	a	e	
N478	mane	<i>manni</i>	a	e	
N536	faþer	<i>faðir</i>	a	e	
N446	sa^lo	<i>sálu</i>	a:	o	
N826	uarom	<i>várum</i>	a:	o	
N829	morkum	<i>mörkum</i>	ɔ	u	

Opplandene

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
A74	uili	<i>vili</i>	i	i	
N107	risti	<i>risti</i>	i	i	
N46	friþi	<i>friði</i>	i	i	
N62	miþli	<i>miðli</i>	i	i	
N70	sini	<i>sinni</i>	i	i	
N29	s(k)iptu	<i>skiptu</i>	i	u	
N551	biskuP	<i>biskup</i>	i	u	
N21	huilir	<i>hvíli</i>	i:	i	
N22	sihni	<i>signi</i>	i:	i	
N94	huilir	<i>hvíli</i>	i:	i	
N95	huilir	<i>hvíli</i>	i:	i	
N29	sinum	<i>sínun</i>	i:	u	
N21	untir	<i>undir</i>	u	i	
N26	hurþir	<i>hurðir</i>	u	i	
A74	(æ)ih(i)	<i>eigi</i>	ei	i	
N103	ræisti	<i>reisti</i>	ei	i	
N108	hæiti	<i>heiti</i>	ei	i	
N62	r(e)iSti	<i>reisti</i>	ei	i	
N95	slæikir	<i>sleikir</i>	ei	i	
N60	huæim(e)	<i>Hveimi</i>	ei	e	
N29	rais(t)u	<i>reistu</i>	ei	u	
N54	a^uþun	<i>Auðun</i>	au	u	
N126	st(æ)ypTi	<i>steypTi</i>	øy	i	
N62	eftir	<i>eptir</i>	e	i	e
A74	cender	<i>sendir</i>	e	e	e
N22	gerþe	<i>gerði</i>	e	e	e
N26	gErþE	<i>gerði</i>	e	e	e
N28	geþe	<i>gerði</i>	e	e	e
N92	gErÐe	<i>gerði</i>	e	e	e
A74	kueþiu	<i>kveðju</i>	e	u	e
N108	tesus	<i>Jesus</i>	e	u	e
N49	ue^ærit	<i>verit</i>	e	i	e^æ
N62	ikli	<i>Engli</i>	e	i	i
N49	hæfi	<i>hefi</i>	e	i	æ
N551	sæ(g)ir	<i>segir</i>	e	i	æ
N25	kæirþi	<i>gerði</i>	e	i	æi
N126	leto	<i>létu</i>	e:	o	

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N29	scofti	<i>Skopti</i>	o	i	
N126	bo^n(d)e	<i>bondi</i>	o	e	
N70	loþen	<i>Loðinn</i>	o	e	
N126	kloko	<i>klokku</i>	o	o	
N26	guþo	<i>góðu</i>	o:	o	
N107	bali	<i>Balli</i>	a	i	
N21	iaþri	<i>Jaðri</i>	a	i	
N26	stafi	<i>Stafi</i>	a	i	
N42	hialbi	<i>hjalpi</i>	a	i	
N54	(h)ia^lp(i)	<i>hjalpi</i>	a	i	
N42	hvarhe	<i>hvargi</i>	a	e	
N54	al(e)r	<i>allir</i>	a	e	
N26	kari	<i>Kári</i>	a:	i	
N36	ani	<i>Áni</i>	a:	i	
N36	huali	<i>Hváli</i>	a:	i	
N29	lantom	<i>londum</i>	ɔ	o	

Sør-Østlandet

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
A312	ri cti	<i>risti</i>	i	i	
A36	risti	<i>risti</i>	i	i	
A39	milli	<i>milli</i>	i	i	
N128	huil ir	<i>hvílir</i>	i:	i	
A39	fir ir	<i>fyrir</i>	y	i	
N19	if ir	<i>yfir</i>	y	i	
N19	kun u	<i>Gunnu</i>	u	u	
A7	þe iri	<i>þeirri</i>	ei	i	
A7	h(e)i (te)r	<i>heitir</i>	ei	e	
A347	æy rir	<i>eyrir</i>	øy	i	
N7	pet ^re	<i>Pétri</i>	e:	e	
A322	st ^ro þen	<i>stroðinn</i>	o	e	
N12	fol ke	<i>folki</i>	o	e	
N7	dtro tne	<i>drótni</i>	o	e	
A7	ko ^no	<i>konu</i>	o	o	
N7	mo ^ðo^r	<i>moður</i>	o	o	
A269	þor ir	<i>Þórir</i>	o:	i	
A322	o ^le	<i>Óli</i>	o:	e	
N13	ger þe^(m)	<i>gerði</i>	e	e	e
N14	ker þe	<i>gerði</i>	e	e	e
A39	ero	<i>eru</i>	e	o	e
A33	hæ fi	<i>hefi</i>	e	i	æ
N8	gær ðe	<i>gerði</i>	e	e	æ
A322	huæ ssu	<i>hversu</i>	e	o	æ
A323	gi ti	<i>gæti</i>	æ:	i	
N128	gæ ti(e)	<i>gæti</i>	æ:	i	
A39	bæ þe	<i>bæði</i>	æ:	e	
A227	a ^ni	<i>Arni</i>	a	i	
A33	ia ^rlsins	<i>jarlsins</i>	a	i	
N11	al ir	<i>allir</i>	a	i	
A322	rac en	<i>rassinn</i>	a	e	
N13	sta .ue	<i>staði</i>	a	e	
N19	skial he	<i>skjalgi</i>	a	e	
N549	have	<i>hafi</i>	a	e	
N9	lah þe	<i>lagði</i>	a	e	
N7	uaro [m]	<i>várum</i>	a:	o	
A39	ha ^fum	<i>høfum</i>	ɔ	u	
N12	siø ¶¶f um	<i>sjølfum</i>	ɔ	u	
N12	ø lu	<i>øllu</i>	ɔ	u	

Midtlandet

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N121	ristit	<i>ristit</i>	i	i	
N130	fifil	<i>fifill</i>	i	i	
N148	kir : kiu	<i>kirkju</i>	i	i	
N110	kirku	<i>kirkju</i>	i	u	
N564	kirkju	<i>kirkju</i>	i	u	
A104	hui¶¶(t)i	<i>víti</i>	i:	i	
N148	uigþi	<i>vígðí</i>	i:	i	
N79	huilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
A98	firi	<i>fyrir</i>	y	i	
N148	fygþi	<i>fylgðí</i>	y	i	
N148	fylgþi	<i>fylgðí</i>	y	i	
N122	unir	<i>unir</i>	u	i	
A104	sklu	<i>skulu</i>	u	u	
A98	bæini	<i>beini</i>	ei	i	
N122	æi(g)i	<i>eigi</i>	ei	i	
N154	hæitir	<i>heitir</i>	ei	i	
N110	siønti	<i>Sjaundi</i>	au	i	
N148	ra^uþi	<i>rauði</i>	au	i	
N564	auþun	<i>Auðun</i>	au	u	
N79	modEr	<i>moðir</i>	o	e	
A98	honom	<i>honum</i>	o	o	
N148	honom	<i>honum</i>	o	o	
A98	þo^re^r	<i>Þórir</i>	o:	e	
N110	þorer	<i>Þórir</i>	o:	e	
N151	iolom	<i>jólum</i>	o:	o	

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N123	hefir	<i>hefir</i>	e	i	e
N71	gerþi	<i>gerði</i>	e	i	e
N129	gerþe	<i>gerði</i>	e	e	e
N110	gærþi	<i>gerði</i>	e	i	æ
N110	ælikr	<i>Ellingr</i>	e	i	æ
N114	gærþi	<i>gerði</i>	e	i	æ
N121	hæfi	<i>hefi</i>	e	i	æ
N121	kærþi	<i>gerði</i>	e	i	æ
N149	blæsi	<i>blezi</i>	e	i	æ
N154	kætil	<i>Ketill</i>	e	i	æ
N154	kætil	<i>Ketill</i>	e	i	æ
N564	ællingr	<i>Erlingr</i>	e	i	æ
N564	ærlinkr	<i>Erlingr</i>	e	i	æ
N77	kærþi	<i>gerði</i>	e	i	æ
N554	hælger	<i>helgir</i>	e	e	æ
N78	ælæng:r	<i>Erlingr</i>	e	e	æ
N154	mæirkti	<i>merkti</i>	e	i	æi
N554	gæte	<i>gæti</i>	æ:	e	
N554	aller	<i>allir</i>	a	e	

Nordvestlandet

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N422	skiPi	<i>skipi</i>	i	i	
N428	rest(i)	<i>risti</i>	i	i	
N439	ricti	<i>risti</i>	i	i	
N397	kirkiu	<i>kirkju</i>	i	u	
N430	uilur	<i>villur</i>	i	u	
N391	huilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
N437	yfir	<i>yfir</i>	y	i	
N391	unþir	<i>undir</i>	u	i	
N422	(g)ulli	<i>gulli</i>	u	i	
N422	steini	<i>steini</i>	ei	i	
N437	ko^no	<i>konu</i>	o	o	
N393	trotten	<i>dróttinn</i>	o:	e	
N418	þores	<i>þóris</i>	o:	e	
N422	komo	<i>kómu</i>	o:	o	
N437	þo^ro	<i>þóru</i>	o:	o	
N422	þesum	<i>þessum</i>	e	u	e
A335	þessom	<i>þessum</i>	e	o	e
N429	klipie	<i>gleðizk</i>	e	i	i
N390	kætil(s)	<i>Ketils</i>	e	i	æ
N390	hial(p)i	<i>hjalpi</i>	a	i	
N393	hia^be	<i>hjalpi</i>	a	e	
N393	(m)a^ne	<i>manni</i>	a	e	
N411	hia^lpe	<i>hjalpi</i>	a	e	
N429	gose	<i>Gási</i>	a:	e	
N390	(s)a(l)o	<i>sálu</i>	a:	o	
N422	lago	<i>lágu</i>	a:	o	
N422	loþnu	<i>hlöðnu</i>	ɔ	u	
N425	iotun	<i>jötunn</i>	ɔ	u	

Ytre Sørvestland

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N264	bipir	<i>biðið</i>	i	i	
N297	bidir	<i>biðið</i>	i	i	
N297	nid[^]ri	<i>niðri</i>	i	i	
N212*	skipter	<i>skiptir</i>	i	e	
N257	kirkio	<i>kirkju</i>	i	o	
N298	ilo	<i>illu</i>	i	o	
N297	huilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
N232	fyrir	<i>fyrir</i>	y	i	
N235	fyri	<i>fyrir</i>	y	i	
N264	fírir	<i>fyrir</i>	y	i	
N297	fírir	<i>fyrir</i>	y	i	
N297	fírir	<i>fyrir</i>	y	i	
N227	fyrer	<i>fyrir</i>	y	e	
N240	fyrer	<i>fyrir</i>	y	e	
N253	bruse	<i>Brúsi</i>	u:	e	
N232	æini	<i>einni</i>	ei	i	
N260	recti	<i>reisti</i>	ei	i	
N253	æine	<i>einni</i>	ei	e	
N247	ræisto	<i>reistu</i>	ei	o	
N298	þoku	<i>þoku</i>	o	u	
N236	oþli	<i>óðli</i>	o:	i	
N298	oisk	<i>óisk</i>	o:	i	
N590	þo[^]rir	<i>Þórir</i>	o:	i	
N260	boróður	<i>bróður</i>	o:	u	
N261	feoro(m)	<i>fjórum</i>	o:	o	
N272	e(b)tir	<i>eptir</i>	e	i	e
N272	ketil	<i>ketill</i>	e	i	e
N272	seti	<i>setti</i>	e	i	e
N236	þesu(m)	<i>þessum</i>	e	u	e
N227	kerer	<i>gerir</i>	e	e	e
N231	æfti(r)	<i>eptir</i>	e	i	æ
N232	æftir	<i>eptir</i>	e	i	æ
N301	æ(f)tir	<i>eptir</i>	e	i	æ
N227	æpter	<i>eptir</i>	e	e	æ
N253	æfter	<i>eptir</i>	e	e	æ
N257	þæsse	<i>þessi</i>	e	e	æ
N227	h[i]albe	<i>hjalpi</i>	a	e	
N232	natum	<i>náttum</i>	ɔ:	u	
N231	notom	<i>náttum</i>	ɔ:	o	
N235	notom	<i>náttum</i>	ɔ:	o	
N240	notom	<i>náttum</i>	ɔ:	o	

Indre Sørvestland

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
A297	riti	<i>riti</i>	i	i	
N178	ristit	<i>ristit</i>	i	i	
N198	uifill	<i>Vifill</i>	i	i	
N344	lifir	<i>lifir</i>	i	i	
N386	mili	<i>milli</i>	i	i	
N161	huilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
N170	uildi	<i>vildi</i>	i:	i	
N275	[h]uilir	<i>hvílir</i>	i:	i	
N319	sinum	<i>sínum</i>	i:	u	
N157	ibir	<i>yfir</i>	y	i	
N163	sunir	<i>synir</i>	y	i	
N276	sky^lti	<i>skyldi</i>	y	i	
N318	yuir	<i>yfir</i>	y	i	
N358	styþi	<i>styði</i>	y	i	
N384	[f]irir	<i>fyrir</i>	y	i	
N170	f(l)yþi	<i>flýði</i>	y:	i	
N344	duni	<i>duni</i>	u	i	
N344	undir	<i>undir</i>	u	i	
N344	munu	<i>munu</i>	u	u	
N344	sdundum	<i>stundum</i>	u	u	
N386	kunukr	<i>kunungr</i>	u	u	
N388	t^rui	<i>trúi</i>	u:	i	
N170	æigi	<i>eigi</i>	ei	i	
N180	reicti	<i>reisti</i>	ei	i	
N163	ris*u	<i>reistu</i>	ei	u	
N178	hæilum	<i>heilum</i>	ei	u	
N331	ga^ut^e	<i>Gauti</i>	au	e	
N344	beleitir	<i>bleytir</i>	øy	i	
N351	møþe	<i>móði</i>	ø:	e	
N158	kloko	<i>klokku</i>	o	o	
N179	konohs	<i>konungs</i>	o	o	
N183	ho^no^m	<i>Hornum</i>	o	o	
N317	ioron	<i>Jórunn</i>	o	o	
N171	tohe	<i>torgi</i>	o	e	
N351	(o)^no^(r)ne^r	<i>nornir</i>	o	e	
N351	þo^rir	<i>Þórir</i>	o:	i	
N163	(b)roþor	<i>bróður</i>	o:	o	
A366	þo^rE(r)	<i>Þórir</i>	o:	e	
N309	(t)r(o)ten	<i>dróttinn</i>	o:	e	
N319	d^roten	<i>dróttinn</i>	o:	e	
N344	dote^r	<i>dóttir</i>	o:	e	

Innskrift	Translitterasjon	Normalisering	Trykksterkt vokalfonem	Trykklett vokalfon	/e/-grafem
N163	(eft)ir	<i>eptir</i>	e	i	e
N179	eptir	<i>eptir</i>	e	i	e
N180	e(ft)ir	<i>eptir</i>	e	i	e
N163	elu	<i>hellu</i>	e	u	e
N351	(e)^ge^rpo^(n)	<i>gerðu</i>	e	o	e
N157	þese	<i>þessi</i>	e	e	e
N171	krenske	<i>grenski</i>	e	e	e
N178	kere	<i>geri</i>	e	e	e
N159	meærþi	<i>gerði</i>	e	i	eæ
N189	girþi	<i>gerði</i>	e	i	i
N170	æftir	<i>eptir</i>	e	i	æ
N170	su^ærri	<i>Sverri</i>	e	i	æ
N318	hæ^lhi	<i>helgi</i>	e	i	æ
N319	kuæþiu	<i>kveðju</i>	e	u	æ
N182	gærþo	<i>gerðu</i>	e	o	æ
N178	þæsse	<i>þessi</i>	e	e	æ
N171	græitis	<i>Grettis</i>	e	i	æi
N178	Gæirþi	<i>gerði</i>	e	i	æi
A87	gæte	<i>gæti</i>	æ:	e	
N171	kæte	<i>gæti</i>	æ:	e	
N179	læiste	<i>læsti</i>	æ:	e	
N351	bæþe^(g)	<i>bæði</i>	æ:	e	
N368	gæte	<i>gæti</i>	æ:	e	
N171	(a)^lt^ri	<i>aldri</i>	a	i	
N187	ialbi	<i>hjalpi</i>	a	i	
N369	fani	<i>fagni</i>	a	i	
N157	ta^ke	<i>taki</i>	a	e	
N171	fa^lner	<i>falnir</i>	a	e	
N178	ane	<i>Arni</i>	a	e	
N179	hake	<i>Haki</i>	a	e	
N337	a^rne	<i>Arni</i>	a	e	
N344	ma^rher	<i>margir</i>	a	e	
N344	pa^l^e	<i>palli</i>	a	e	
N346	hia^be	<i>hjalpi</i>	a	e	
N384	so^lo	<i>sálu</i>	ɔ:	o	
N179	are	<i>ári</i>	ɔ:	e	
N171	aulu	<i>öllu</i>	ɔ	u	
N277	fostu	<i>föstu</i>	ɔ	u	
N318	ond : u	<i>öndu</i>	ɔ	u	
N178	hotom	<i>höndum</i>	ɔ	o	
N183	o^not^r	<i>Önundr</i>	ɔ	o	
N187	onto	<i>öndu</i>	ɔ	o	

